

MÜLLER PÉTER

ANYÁM
TITKOS
KÖNYVE

MÜLLER PÉTER

ANYÁM
TITKOS
KÖNYVE

Két évvel ezelőtt kinyitottam a padláson egy vén koffert, és találtam benne egy csomó magnószalagot.

Kiderült, hogy anyám magnóra mondta élete rejtett titkait. Hosszú hónapokig ült a félhomályos szobájában, és mesélte a csodákat. Hallgattam anyámat, és megtudtam, miket gondolt rólam, amikor a méhében voltam és belülről adtam neki életjeleket.

Rejtélyes kapcsolatban álltunk egymással.

Sírógörcsöt kaptam.

Soha életemben így nem sírtam még.

Üvöltöttem.

Becsuktam az ablakomat, hogy ne hallják az utcán, mert jajgattam a megrendüléstől.

Anyám nem is remélte, hogy én ezt a csodálatos vallomását valaha megtalálom.

*„Saját színházamban nemcsak életem főszerepét játszom –
de a mesém hallgatója is én magam vagyok.”*

Csak annyit simítottam rajta, amennyit a könyvvé írt hanganyag megkívánt.

Együtt dolgozhattam a régóta eltávozott, túlvilági anyámmal. Nagy mesélő volt. Könyve teli van humorral, jókedvvel, komédiával és tragédiával. Életem legszebb művének – művünknek – tartom ezt a könyvet.

Azt hiszem, példa nélküli, hogy egy író az anyja szemével láthatja önmagát, és halála után könyvet ír vele.

Az a szem, amivel ő látta az embereket, a történelmet és a világot, egy bölcs asszony tekintete volt.

És roppant derűs is. Nagy tanítás rejlik minden meséjében.

Az ő titkos könyve tanít meg, hogyan kell ezen a tébolyult Földön játékosan és vidáman élni.

Szerkesztette:

Müller Péter Sziámi

A borítót LEVI tervezte.

A hátsó fedélen a szerző fotóját Sárosi Zoltán készítette.

© Müller Péter, 2021

© Rivaldafény Kiadó, 2021

Rivaldafény Kiadó

Budapest, 2021

www.mullerpeter.hu

www.dedikalkonyvek.hu

www.facebook.com/mullerpeterszerzo

Felelős kiadó: Müller Júlia,

a Rivaldafény 64 Kft. ügyvezetője

Korrektúra: Bánki Lászlóné Katona Ilona

Tördelés: Arany Imre | Layout Factory

Készült 2021-ben az Alföldi Nyomda Zrt.-ben

Felelős vezető György Géza vezérigazgató

ISBN 978-615-5677-10-6

MÜLLER PÉTER
ANYÁM TITKOS KÖNYVE

Rivaldafény Kiadó
Budapest 2021

Két évvel ezelőtt kinyitottunk a padláson egy spárgával átkötött vén koffert, és találtunk benne egy ócska kis kazettás magnót, meg egy csomó magnószalagot.

Kiderült, hogy anyám magnóra mondta élete legfontosabb emlékeit.

Úgy, ahogy éppen eszébe jutott.

Hónapokig ült félhomályos szobájában, és mesélte a csodákat. Hogyan szeretett bele kislányként egy felnőttségű férfiba, majd lett később vadul szerelmes az apámba, milyen volt az esküvőjük és a keserves nászéjszakájuk egy jéghideg vonatban... hogyan próbálta elveszteni szüzességét és esett velem teherbe.

Hallgatom anyámat, s megtudom, miket gondolt rólam, amikor a méhében voltam, s belülről adtam neki életjeleket.

Rejtélyes kapcsolatban állt velem.

„Jön az én ismeretlen ismerősöm, álmomban láttam a kis pofáját.”

Ez voltam én. A történetekben néha úgy hív: „az én író fiam”.

Elmondta, mit érzett abban a pillanatban, amikor megszült és ránézett a bömblő arcomra. Látni akarta, „ki ez?”. És első gondolata az volt, hogy „én ezt ismerem!” ... Mesélt gyerekkoráról, eperjesi családjáról, a nehéz házasságáról, a válásáról, az utána következő hol boldog, hol zúrós férfigapcsolatairól; mesélt arról, hogyan teremtett színházat valaha eperjesi nagyapám mészárosüzlete felett, az emeleten.

Elmesélte, hogyan mondott le élete nagy álmáról, a színészet-ről... miattam... föl kellett nevelnie... Hogyan élte át két világháború poklát... elmondta a magnónak élete legrejtettebb titkait.

Kincset találtunk a kofferben.

Lányom és fiam a kazettákat legépeztették, s én elolvastam a kéziratot.

Sírógörcsöt kaptam.

Soha életemben így nem sírtam még. Üvöltöttem, sokáig.

Nem tudtam abbahagyni.

Becsuktam az ablakomat, ne hallják az utcán, mert jajgattam a megrendüléstől.

Ha meghallotta a túlvilágon, bizonyára ő is megrendült.

Nem nekem mesélt.

Saját magának.

El is mondja az egyik kazettán, hogy önmagának beszél. Nem is remélte, hogy én ezt a csodálatos monológját valaha megtalálom. „Saját színházamban nemcsak életem történetét és főszerepét játszom – de a néző és mesém hallgatója is én magam vagyok.”

Én már öreg íróként bukkantam erre a kincsre.

Véletlenül.

Csak annyit simítottam rajta, amennyit a könyvvé váló hanganyag megkívánt.

Együtt dolgoztam a régóta eltávozott, túlvilági anyámmal.

A felvételeken sokat nevet. Sír is néha. És énekel. Úgy érzi, rekedt már a hangja, de azt akarja, hogy a dalai fennmaradjanak. Sokszor ismételi, és időnként bosszankodik, amikor a szalag megakad.

Anyám nagy mesélő volt.

Könyve lényegében egy csodálatos monológ.

Teli humorral, derűvel, komédiával és tragédiával.

A felvidéki emberek egyébként is kedélyes mesemondók, műfajuk az anekdota. Ezek rendszerint igen gazdag, mély történetek. Úgy hívják, pripovitkák.

Életem legszebb művének – művünknek – tartom ezt a könyvet.

Nem vagyok mindentudó az irodalomtörténetben, de azt hiszem, példátlan, hogy egy író az édesanyja szemével látja önmagát, és annak halála után könyvet ír vele.

Én hogyan láttam őt, tudom.

Írhattam volna róla egy regényt.

De ahogyan ő látott engem, önmagát, az apámat, a családomat, hogyan fogantam, és miket gondolt, amikor még a méhében voltam, hogyan élte a magyar történelem közveszélyes poklát, a szerelmet, a női sorsot, és egyáltalán az életet, azt csak most tudtam meg, a „titkos könyvből”.

Nem hittem volna, hogy valaha társszerzője leszek a régen halott édesanyámnak.

És még valami...

Az a szem, amivel ő látott, egy bölcs asszony derűs tekintete.

Nagy tanítás rejlik minden meséjében. És korszerű. Az ő könyve tanít meg, hogyan kell ezen a tébolyult Földön és itt, ebben a „balsorstól régóta tépett” hazánkban játékosan nemcsak élni, hanem vidáman túlélni minden bajt.

Ez manapság a legidősebb tanítás.

A mesterem volt.

Meséljen hát nekünk.

ELŐSZÓ

Elmulasztottam valamit az életemben.

Azt, hogy amikor még énekelni tudtam, nem készítettem legalább egyetlen hanglemezt magamnak – csupán emlékül.

Valahogy sosem került rá pénz, és most, hogy ilyen rekedtes, mély hangom lett, magam sem tudom elképzelni, hogy valamikor az éneklésemmel mennyi örömet okoztam az embereknek. Színpadi szerepléseimről sem maradt semmi. Egy-két jellegtelen, kopott kép. Nagyon sajnálom. De miután ezt bepótolni nem lehet, arra gondoltam, hogy most, amikor már elég hosszú útra vissza tudok nézni, és élénken élnek még bennem a színek, a hangulatok, az emberek, elmesélek néhány kedves kis epizódot az életemből.

Legalábbis nekem kedvesek.

Érdekes, amit átéltem.

És, ha majd öreg leszek – nem ilyen öregedő, de valóban az –, jó lesz visszagondolni rá.

Ki tudja, talán egyszer az én író fiam meghallgatja ezeket a magnókazettákat.

Életemben még?

Vagy utána?

Mindegy.

Nem neki mesélek.

Nem is tud róla.

Senki sem tudja.

Titokban mondom.

Lánykoromban nem csak énekelni, hegedülni is tanultam. És azt mondta a tanárom, Róth Ernő bácsi, amikor a vizsgadarabomat, Massenet *Meditation* című művét tanította:

– Elsősorban magadnak játszál, Lilike! Te legyél az első, legfontosabb közönséged. Addig gyakorold a zenét, amíg önmagadnak örömet okoz, ha játszol.

Mesélni is így akarok.

Magam gyönyörűségére.

S. O. S. SZERETEM!

BABUS

Itt kell kezdenem, a gyökérnél. Nagymamám régen meghalt, mégis elevenen emlékszem rá.

Talán azért, mert éppen olyan volt, mint az anyám.

Kövérkés, középtermetű. Őszes haját egy vastag, hosszú copfból font koszorúban hordta a feje búbján, ami nagy méltóságot kölcsönzött neki.

Mint egy királynői korona, olyan volt.

Persze két nagyanyám volt. A másik az apukámnak az anyja (ott a nagypapa is élt), de ők lélekben valahogy távolabb voltak tőlünk.

A mi nagymamánk a *Babus* volt!

Úgy is hívtuk. A *babus* szó a *babuskából* van, ami tótul nagymamát jelent. *Babus* erélyes volt, szigorú, és rendkívül okos. Furfangos felvidéki esze volt és nagyszerű humora. Ő volt a család feje. Tanácsokat kértek tőle. Olyan volt ő ebben a népes családban, mint egy jó hajóskapitány: ismerte a tengert. Bölcseségre és erőre szüksége is volt, mert korán maradt özvegy – négy gyerekkel.

Három lánnyal és egy fiúval.

Anyám volt a legkisebbik, akkor még karon ülő.

A Vásártér sarkán egy nagy, sárga, egyemeletes házban volt a kocsmájuk.

Waldman Lajos volt a férje, de így, hogy Waldmanné, soha senki nem nevezte. A városban csak úgy hívták: a *Lajoskáné*.

Vagy nagyobb tisztelettel: *Tannye Lajoska*.

Mikor néhány évvel ezelőtt a szülővárosomban, Eperjesen jártam, kerestem az emlékeinket. Elmentem a Vásártérre. A régi nagy, sárga ház ott állt még sértetlenül. Kocsma volt most is ott, úgy hívták, hogy „vendéglátóipari egység”, de a falon a cégtábla fölött, még most is tisztán lehetett látni, nagy, fekete betűkkel kiírva:

LAJOSKA

Bementem a boltíves kapun.

Nagy udvar volt, szekerek is beállhattak ide azelőtt. Benéztem a konyhaablakon: igen, ott állt még az óriási sparhelt. Babus kora reggel háromkor felkelt, és az öreg Zsuzskával, aki pesztonka kora óta élt nála, főzték rajta a nagy lábas gulyást és kocsenyicát.

Pincérnőt is tartott a kocsmában. Később megértettem, miért *pincérnő*. Azért, mert amikor a lányai már nagyok voltak és segítettek – ha sok dolog volt, vitték a krigli söröket –, azt akarta, hogy a vendégek ne az ő lányainak a fenekét simogassák.

Erre volt ott a formás pincérnő.

Babus hitelt is adott az ismerős vendégeknek. Óriási adminisztrációja volt. A kocsmá mellett volt egy kis benyíló, ott állt egy barna szekrény, a sifon, annak a belső ajtajára írta fel krétával, ki mit fogyasztott, mennyivel tartozik. Szombaton fizettek a kőművesek és a napszámosok, hétfőn reggel a cigányzenészek. Ott számolták össze a pénzüket, amit szombat és vasárnap kerestek. Nála csakis halkan muzsikálhattak, nem tűrte a duhajkodást. Ott számoltak el és osztották el a pénzt a cigányok, de ne-

kik is volt hitelük. A jobb emberek, főleg az urak és tisztviselők a különszobában söröztek és kártyáztak.

Azoknak is volt hitelük, de elég nehezen fizettek.

Délután, mikor már nem volt forgalom a kocsmában, Babus bement a kocsmá melletti benyílóba. Volt ott egy kemény fapad, kopott kis bársonypárnával.

Lehúzta papucskáját bütykös lábáról, és mozgatta a pucér lábujjait. Szeretett mezítláb járni. Nyáron az udvaron, télen meg bent, a meleg kövön.

(Ezt egyébként én örököltem tőle, a bütyköt is, meg a mezítláb járást is.)

Odahúzott magához, s azt kérdezte:

– Jó voltál? Szót fogadtál anyukádnak? Na gyere, kapsz tőlem valamit, mert tudod, Lilecskó, hogy te vagy nekem a *legkedvesebb unokám!*

Kinyitotta a sifont és hátulról, valahonnan a dunyhahuzatok mögül egy dobozból kivett két ánizsszagú csokoládés puszedlit, és odaadta nekem.

– Itt van neked! De ne mondd meg senkinek!

Belátom, ez nem valami jó nevelési módszer. Mert bizonyára minden unokájával – egy jó csomó volt – ugyanezt tette.

De hát mit tehattunk?

Így szerettük őt.

A zenét is imádta Babus. Ha csend volt, és nem volt rumli, mindig dúdolva dolgozott. Délután pedig lefeküdt a fapadra pihenni, amit úgy hívott, hogy lavecska. Nem is értem, hogyan tudott azon a kemény deresen feküdni – de ő olyan jókat szundított rajta, mint egy gondtalan mackó, aki téli álomba merült.

Mielőtt elszundított, ott ültem mellette egy sámlin, hogy jól kilássak a kocsmajóra, hátha bejön valaki.

Mindig énekelt nekem.

Régi tót és német nótákat, amit még most sem felejtettem el, pedig már nagyon-nagyon régen volt.

Simaiho ovce,

Maju zlatie zvonce,

Styieborne závarke,

Mosazovie prácke.

Tőle hallottam először.

Babus magyar volt, de egy szót sem tudott magyarul. Értette a nyelvet, de nem tudta beszélni. A zene szeretetét egyébként a fia örökölte, aki öt hangszeren tanult meg játszani, és hamarosan kivándorolt Amerikába, a családjával együtt.

Így hát Babus itt maradt a három lányával.

Kettőt hamarosan férjhez adott, és az én anyám, a Minka, akkor már félig-meddig jegyben járt apámmal.

És ekkor lépett be Babus életébe az *Amerikai*.

Az „amerikai” nem volt igazi amerikai, hanem egy kivándorolt magyar, aki néha hazajött látogatóba, az óhazába.

– Szép ember! Fess ember! – mondta róla Babus. A szép ember bejárt a kocsmába egyszer, kétszer, tízszer, hússzor. Elüldögélt ott... még a fapadon is, pedig ott a Babus helye volt. Még mi sem ülhettünk oda. Borozott, whiskyt ivott a szép ember... nem is keveset... És beleszeretett a Babusba. De halálosan. Úgy látszik, Babus is beleszeretett, sőt, belezúgott, mint egy éjjeli lepke a csillárba, és az *Amerikai* elvette őt feleségül.

Az én nagyanyám volt, semmi kétség! Magamra ismerek.
Ez volt Babus második házassága.

A férfi imádta. Elhalmozta ékszerrel, selymekkel, selyemkendővel, amit a Babus sosem viselt, mert nem szerette a selyemruhát. Ő csakis a mosóruhákat szerette, a szép, keményített kis mosóruhákat, pikért, kartont, perkált, ilyesmit.

De nem hordott soha-soha sötét ruhát. Soha! Egész életemben nem láttam őt fekete ruhában. Halványlilát szeretett és kéket, ami jól állt az őszes hajához és a szép, búzavirágkék szeméhez, de ezek alatt a mosóruhák alatt is tetőtől talpig mindig szoros fűzőben volt.

Mezítláb járt, de a fűző mindig rajta volt.

Szóval gyönyörű szép, legendás házasság lett, nagy szerelemmel. Sistergett körülöttük a levegő...

Nem sokáig tartott, mert egyszer csak kiderült, hogy az amerikaiak sajnos felesége van, Chicagóban. És három gyereke. A magyar hatóságok nem csináltak nagy ügyet belőle, egyszerűen semmisnek nyilvánították a házasságot, és az „amerikait” szépen hazaküldték Amerikába.

Babus bánatos maradt.

Egy ideig.

Szép volt, csodálatos álmom – elszállt.

– Mégis... milyen jó, hogy volt! Milyen jó! – mondta nekünk, gyerekeknek.

– Hogy ez a csoda megtörtént velem! Látjátok, milyen jó az Isten!

Így gondolkozott.

Ezt is örököltem tőle.

Soha semmiféle ékszert nem hordott. Ha kapott, mindig eltette. Nem szerette az ékszert, nem illett a kocsmába. De egy hatalmas, szépen csiszolt, fehér gyémántköves briliánsgyűrűt, amit az amerikai, amikor eljegyezte, felhúzott az ujjára, soha míg élt, le nem vette a kezéről.

Soha.

Telt-múlt az idő, és Babusból lassanként tényleg Babuska lett. A nagy hajkoronája elfonnyadt, csak egy picike gombóc, egy szánalmas kis kontyocska maradt meg belőle.

Öreg lett, beteg.

Akkor már a legidősebb lánya vezette a kocsmát, ő fent feködött a hálósobában. Úgy osztottuk be, hogy a sok unoka közül mindig valaki inspekciós volt nála, kétóránként váltottuk egymást, hogy ne maradjon egyedül.

Baj nem volt vele.

Nem kellett semmit sem tenni, csak éppen ott voltunk mellette, meséltünk és felolvastunk neki. Én mindig valami képes német folyóiratból olvastam, egy folytatásos regényt, *Die arme kleine Annie* – amin nagyon-nagyon elandalodott.

Érzelmes, szentimentális regény volt.

Aztán egyszer, röviddel a halála előtt történt, hogy odahívott magához, és azt mondta, suttogva:

– Van nálad zsebkendő?

– Van.

– Tiszta?

– Tiszta.

– Add ide!

Odaadtam neki.

Ő meg lehúzta ujjáról a legendás, amerikai briliánsgyűrűt, izzó szerelmének emlékét, saját kezűleg bekötötte a zsebken-dőmbe, és azt mondta:

– Ott a nachtkasztlin van egy ziherejsztű. Idetűzöd a kötényedre, és elrejtéd a zsebedbe!... Aztán egyenesen hazamész, és mikor senki nem látja, egyik nővérkéd se, odaadod anyukád-nak, az én legkedvesebb lányomnak, a Minkának, és megmon-dod, hogy én küldtem neki az amerikai gyűrűt, mert neki ha-gyom örökségül.

Bámultam.

Túl nagy ügybe avatott be. A kincs, a választottság... A csúcs-szeretet hatalmas ereje...

– Na, menjél szépen haza, szervusz!

Megsimogatta a hajamat, és soha többet nem is láttam, mert röviddel azután meghalt.

Két hét múlva történt, hogy az egyik unokanővérem, az Ida, odahívott a fatartó mellé – a sufnnál szoktuk megbeszélni a tit-kainkat –, és azt mondta nekem:

– Mondok valamit, de ne mondd meg senkinek! Tudod, hogy Babus az én anyámra hagyta az amerikai briliánsgyűrűt?!... Megígértem, hogy nem szólok senkinek, de most nem már nem bírtam ki, elmondtam neked...

Hogy van ez?

Jöttek a nagy ünnepek és Babus három lánya, Ida néni, Her-mi néni és az én anyám, a Minka egy padban ültek a templom-ban. Amikor a 145. zsoltár ahhoz a ponthoz emelkedett, ahol Dávid, a szerelem királya az isteni ígéretről, az eljövendő világ boldogságáról dalol, és azt énekli: *Kinyitod a Te kezedet, és min-*

den előtt betöltesz javaiddal! – a lányok lehúzták a kesztyűiket, hogy kinyissák az imakönyvüket...

És mind a három lánynak egyforma briliánsgyűrű csillogott az ujján!

Meredten bámultak egymásra.

Egyik sem szólt semmit.

Mind a három gyűrű hajszálra egyforma volt.

Gyönyörűen metszett, nagy, fehér briliáns.

Hát ez meg hogy lehetséges?

Később megfejtettük a dolgot, mert tudtuk, hogy Babus jóban volt az öreg Frankl Géza bácsival, a kitűnő aranyművessel. Nyilván nyugodtan akart pihenni, ha meghal, ne vitatkozzanak lányai a gyűrűn.

Meg hát... a szeretet, ugye.

Igen.

Ilyen bölcsen is lehet szeretni...

Hogy melyik volt az eredeti amerikai gyűrű, sohasem derült ki.

Nem is kutatta senki.

VICC

Még egy embermese az eperjesi világból.

Babus nagymamának volt egy bátyja, egyetlen testvére, akinek sok földje, sőt még egy téglagyára is volt, de ez a bácsi, a Fuchs Józsi, nagyon szeretett kártyázni... tovább nem is mondom: mindene elúszott.

Már úgy nézett ki, hogy árverezik a házat.

Összeült a haditanács, a nagy családi tanács, és persze Babus, aki a család feje volt. Kijelentette, itt nincs más segítség, mint hogy a Józsinak gyorsan meg kell nőszülni.

Egy gazdag lányt kell neki elvenni, akinek nagy hozománya van.

Erre aztán összefogott mindenki, ismerősök, szomszédok, környékeliek, és kerestek egy ilyen partit. Hamarosan találtak is Szepességben egy özvegyasszonyt, aki dúsgazdag volt, és akinek a lányáról azt mondták, nem is olyan nagyon csúnya.

A bácsi odautazott Szepesváraljára, mert nem akart zsákba-macskát venni.

Meggyőződött róla, hogy ez nem igaz, a lány nagyon csúnya ugyan, de nem is nagyon-nagyon csúnya, olyan közép-csúnya inkább, a hozomány viszont tekintélyes volt.

– Mit jelent az, hogy „tekintélyes”? – kérdezte Babus.

– Hát... pontosan nem tudom – felelte a bácsi, majd némi büntudatos öniróniával hozzátette. – Ahhoz már nagy pech

kéne, Babus, hogy ennyit az ember römivel, vagy rabló ultival elveszítsen.

Megbeszélték a nénivel, hogy ő is eljön majd hozzájuk látogatóba, mert a mama sem akart zsákbamacskát venni.

Itt volt a gond.

A bácsi olyan lekopaszítottan élt már, hogy a lakásában semmi nem volt. Üres falak, semmi bútor, elkártyázott festmények mocskos helye a falakon. Edények, tálak, poharak, ezüstök, mind a zaciban.

De erre az egyetlen napra összefogott az egész családunk! Az összes ismerős, szomszéd, barát, távoli rokon.

Manapság a szocializmusban a kollektíva egy üres szó. Agitálni kell mindenkit, hogy közösen működjenek. A régi, felvidéki családokban ez ösztön volt, lélekbe vésett parancsolat, mely felülírt minden hitelvet. Nem volt olyan politikai meggyőződés és világnézeti ellentét, melyet ne győzött volna le a Család ereje.

Összeszedtek mindent, ami csak mozgatható volt.

Pompás lett a lakás. Függyönyöket szereltek fel. Ahol kopott volt a fal, valódi, értékes képeket raktak fel, perzsaszőnyegeket gurítottak ki, minden szobában, még a lépcsőkön is. Vitték fel az ezüstöket, gyertyatartókat, tálakat... Cselédek hordták ruháskosárban a szervizeket, a poharakat, az ezüsteszcájgot, a damaszt-abroszokat.

Babus nagymama meg sütött libát, kacsát, pulykát, kalácsot, mindenfélét. Még a leggyönyörűbb, szép fenekű, bájos cselédlányt, a Ducikát is odaadták a rokonok, hogy a hófehér, fodros, kikeményített kötényében felszolgáljon. Ő még csinosabb volt, mint a mi pincérlányunk.

Minden stimmelt már, csak még azt nem tudták, hogyan fogják majd behozni az állomásról a vendégeket.

Na, ezt is megoldotta a Babus, mert az istállóban nem volt se ló, se kocsi.

Babus felhozatta az egyik utcai fiákerest, a Kucsera Ernő bácsit, és bevitte magához a különszobába.

Bezárta az ajtót.

Ne lássa, ne hallja senki.

Ott volt a széken egy parádés kocsisruha, amit Babus a Villányi báró nagylelkű kocsisától kapott kölcsön.

Fölemelte a zsinóros kabátot, a tollas kalpagot, mellé pénzt is fogott, és azt mondta:

– Kucsera úr, itt van magának húsz korona. Maga holnap felveszi ezt a ruhát, és az állomásról behoz ide két hölgyet, a Fuchs Józsi úrhoz, tudja, az én bátyámhoz, a hegyre.

Kucsera úr tiltakozott.

– Én ilyen maskarát nem veszek föl, kezét csókolom! Hát hogyan tetszik gondolni, kérem?!

Babus adott neki még tíz koronát.

Akkor se akarta.

– Nagyságos asszonyom, kinevetnek engem a barátaim! A kollégáim kiröhögnek, kérem! Soha én ilyent nem csináltam!... Parádés kocsisnak áll egy konflis, jelmezben?... Hogy tetszik ezt gondolni? Még a lovam előtt is szégyen.

– De Kucsera úr, hát ez egy *vicc*!... Itt egy fogadásról van szó!

– Vicc?!

– Vicc hát! Fogadtunk, nem érti?... Nem kis pénzben.

Kucserának felcsillant a szeme.

– Vicc?... Hát ha vicc, az más.

Mire a Babus:

– Maga is fogadhat! Fogadjon öt koronába, hogy nem ismerik föl magát! Ha elveszíti, kifizeti ebből a tizből, amit adtam... Még mindig nyer öt koronát!... Ha meg nyer, én adok még magának ötöt.

Erre a Kucsera már vígan belement.

– Na várjon csak, Kucsera úr, még nincs készen. Amikor felvitte a hölgyeket, akkor türelmesen várakozzon. Várja meg, amíg szépen leülnek, körbe az asztalhoz az egész társaság a vacsorához, és amikor már látja, hogy mindenki benn van, akkor maga szépen bemegy, tiszteletteljesen leveszi a tollbokrétás klapját, a melle elé fogja, és csak ennyit kérdezzen, jó hangosan:

„Nagyságos úr, kifoghatom a lovakat?”

Mire a Józsi azt fogja mondani magának:

„Kifoghatod, Ervin!”...

– Ernő vagyok, nagyságos asszony.

– Hát Ernő!... És akkor már maga elmehet. Hozza vissza nekem ide a ruhát, föveget, és adok magának még tíz koronát.

Így is történt.

Minden bevált, úgy ahogy előre eltervezték, és a házasság hamarosan létre is jött.

Persze a hozomány hamar elúszott, nem segített rajtuk.

Az emberi természet, s főleg a szenvedély nem változik. A tőkász és a makk hetes mindent vitt. Úszott a hozomány.

De a házasság az megmaradt életük végéig, több gyerekkel. Két kislány, szerencsére egyikük sem hasonlított az anyjukra.

És ez a vég, életük vége, nem is volt olyan nagyon messze.

A vészidőszakban mindannyian elvesztek.

Megöltek mindenkit. A kislányokat is.

A nem is olyan csúnya anyuka együtt halt meg velük a gázkamrában.

Kucsera úr túlélte a háborút. Öregén is dolgozott. Valami állami szállítmányozási vállalatnál teherautót vezetett. Hol volt már a ló, a díszes mente és a tollas kalpag! Egy ócska, szürke köpenyben, bakancsban és egy kopott, sötétkék svájcisapkában járt az öreg. Sört és bort fuvarozott.

– Haladunk a korrallal, nagyságos asszony! – mondta anyámnak.

A CSALÁDI HÁZ

Eperjesen éltünk, ott született az egész család. Körülbelül 25-30 ezer lakosa lehetett akkor. A város közepén egy szép, ápolt kis park volt, szökőkutas Neptun-szoborral. A város első számú, teljes jogú zsidó polgára, Holländer Márk ajándéka. A park után volt a katolikus templom, azután az evangélikus templom, a zsinagóga, majd az iskolák következtek.

Ez mind a Fő utcán volt.

Itt volt a Rákóczi-ház is, ahol a II. Rákóczi Ferenc bujdosott. Állítólag a házból egy föld alatti folyosó vezetett fel a sárosi várba. Ez a ház műemlék lett és múzeum. Az volt a legenda, hogy itt rejtőzött a fejedelem, de ez csak akkor igaz, ha a rabságot rejtőzésnek nevezzük. Valójában fogva tartották. Minden börtönviselt embernek ajánlom ezt a finom kifejezést: „rejtőzött”.

Ugyancsak a Fő utcán volt a színház. Aranyos kis színház volt, belül ugyanolyan elrendezésű, mint a pesti Vígszínház, szép piros plüssülésekkel.

Közös színtársulata volt a kassaival. Kassa tőlünk csak 25 kilométernyire volt. A mi városunk igényelte a kultúrát, és ha lejöttek a színészek, mindig zsúfolásig megtelt a színház, ugyanúgy a koncertek is. Itt vitte színre az Izraelita Nőegylet Gárdonyi *Ida regényét*, az Evangélikus Nőegylet pedig a *Gyurkovics lányokat*. Az egyiket magyar, a másikat szlovák nyelven. Az *Új Világ* mindegyikről színikritikát is közölt Sebesi (Fried) Ernő, a méltán népszerű költő tollából, aki a pesti *Nyugatban*, is publi-

kált. Neves művészek jöttek le Eperjesre: Beregi Oszkár, Fedák Sári, Rózsahegyi Kálmán, Paulay Ede, Somlay Artúr és Zathurecky Ede, Hubay Jenő, hegedűművészek. Zsúfolva volt a színház, nagy ünneplés követte, de ha olyan művészek jöttek, akik nem tetszettek, meg is lehetett bukni.

Zajosan nem buktattak meg senkit, legfeljebb hidegen fogadták.

A színház mellett volt a leggyönyörűbb szálloda és étterem, a *Fekete Sas*. Anyám nővéréé volt, a Hermi nénié. Nagy étterem, óriási terasszal. Este cigányzene szólt, és a szálloda mögötti udvarban állt a Városi Vigadó.

Itt tartották a bálakat és a koncerteket.

Két nagy tükrös kávéház is volt benne, mindegyiknek megvolt a maga törzsközönsége. Két mozi is volt a Fekete Sas mellett, az egyik a jobb közönségé, az Olimpia, a másikat nem tudom, hogy hívták, az a katonáké és a cselédeké volt, és oda mi nem mehettünk.

A mi városunk, Eperjes, szép, patinás, aranyos hely volt, ahol úgy éltek az emberek, mint egy óriási család.

A parkban, vasárnap délben katonazene szólt. Akkor volt a korzó. A Fő utca jobb oldalán az úri közönség korzója, a bal oldalán a katonák és a cselédek sétáltak.

Ezt soha nem tévesztettük össze.

A Fő utcán volt apámék háza is.

Ennek alján volt Apuka híres mészárosüzlete.

Nem tudom, mikor vette, mert én már itt születtem. Egy boltíves, hosszú kapu vezetett az udvarba, és az emeleten volt a nagy lakásunk. Abban laktunk mi. A szobák boltívesek, és a

boltívek között olajképek voltak a falra festve, valamiféle freskók. Bibliikus alakok, hogy „Ráhel a kútnál”, „Dávid király táncol” és különböző szakállas, ótestamentumi figurák, angyalok, próféták, váarak, tájképek és csendéletek. Nem tudtuk megfejteni, hogy mit ábrázolnak a bibliai képek, nem is volt fontos. Nagyon vigyáztak rá. Apa minden évben kenyérral radírozta le a freskókat, hogy szépek és épek maradjanak.

Apámat karcsún, szépen, hullámos barna hajú frizurával tulajdonképpen csak az esküvői képén láttam. Mikor megismertem, már pocakos volt és kopasz. Csak a nyaka fölött akadt egy kis barna hajacska. Ennyi maradt az ifjúságából. Tömött fekete bajusza, pirosposzsgás arca és vidáman csillogó barna szeme volt. Nagyon-nagyon jó kedélyű ember.

Mindig valami viccen törte a fejét.

Egyetlen fényképén igyekezett komoly arcot vágni: egy kampon lógó, félbe vágott marha mellett áll az üzletében. Nem kötényben, hanem civilben, csokornyakkendővel. Akkor már kopasz volt, de nem látszik, mert kalap van a fején.

Valami helyi lap számára készült ez a kép. Sajnos nincs meg, csak az emlékezetemben: „Apám a véres fél marhával”.

Anyám kimondottan szép volt. Kövér, mint apuka, de gusztusos, tekintélyes asszony. Sima, fehérrózsa finomságú arcbőrét magas koráig megőrizte. Dús, sötét, göndörkés haja volt – korán kezdett őszülni. Láttam is az éjjeliszekrénye fiókjában egy kis kefécskét, valami sötét krémmel, a halántékánál bizonyára kengette néha az ősz szálakat, mert a párnáján is ott voltak a nyomok.

Festette, de hamar abbahagyta.

A hajfestés még erkölcstelen dolognak számított.

Szép, fehér dekoltázsa volt, nagy mellei, melyeket én is szop-
tam valaha, és néha apuka közénk hajtotta a fejét. De ő is, mint
a Babus nagymamám, éppen azért, mert kövér volt, reggeltől es-
tig szoros miderben járt, és nagyon karcsúra fűzte magát.

Mindig mosolygott, de a derűje nem másoknak szólt, belülről
sugárzott; szomorú felhőket sohasem láttam rajta, csak néha
szigort, és villámokat a szemében.

Lényegében a szemével nevelt minket.

Erélyesen vezette a háztartást.

Igen, néha szigorú volt a szeme. Szikrákat szórt. Ha rosszat
tettünk, az volt a legnagyobb büntetés, hogy nem szólt hozzánk.
Volt úgy, hogy két napig sem. Apa, akinek nagyon lágy szíve
volt, ilyenkor kérlelte, hallottam, hogy suttog hozzá a hálószo-
bában:

– Aber Mamácska! – Így hívta. – Ein kind!

Mire Mama azt mondta:

– Apuka, te ne szólj bele a nevelésbe! Én sem szólok a te dol-
godba, nem mondom meg neked, milyen marhákat vásárolj, te
se szólj a nevelésbe. Ez az én dolgom. Veled azt csinálnak a gye-
rekek, amit akarnak.

Apám imádta anyámat, bár az két évvel idősebb volt nála.
Azt hiszem, élete végéig szerelmes volt belé. Nem tudott mellet-
te elmenni másképp, hogy valahol egy picit meg ne simogassa.
Ez nagyon fontos: érintés nélkül nincs férfi és nő között szere-
tet.

Anyám is nagyon szerette őt. Soha veszekedést én nem hal-
lottam. Nézeteltérés nem volt, nem is lehetett. Apa nem tudott

haragudni senkire, mert olyan vajszíve volt. Ez sok pénzébe került, mert senkitől nem tudott megtagadni semmit. Ha pénzt kértek tőle kölcsön, vagy panaszkodtak neki, ő adott.

Aztán nem fizették vissza.

Aláírt váltókat, amivel jótállt valakiért, és amikor nem fizették ki az adósságot, a váltót mindig rajta hajtották be.

Mégis Apa volt a családfő. Az igazi családfő. Mert nagy dolgokban a döntő szó az övé volt, és tulajdonképpen nagyon határozott jellemű.

Mi a szüleinket nem tegeztük, nem is magáztuk, hanem „tessékeltük”. Ez úgy hangzott, hogy: „Anyuka, tessék szíves lenni...”, „Apuka, ugye meg tetszik engedni”...

Tisztelettel vettük körül őket. Számomra természetes volt, hogy a Tízparancsolatban az áll, tiszteld apádat és anyádat, mert ez több, mint a szeretet. Fölfelé szeretni az igazi... Ezen még sohasem gondolkoztam, mert tudtam, hogy így van... És ez nem csak a szülőkre vonatkozik. Ameddig szerettem valakit, akár szerelemmel is, fölfelé néztem benne.

A földszinten, a hatalmas lakásunk alatt volt a boltunk, a mézszárszék. Apa mézszáros volt, nem hentes. Hentesáru nálunk nem volt, csakis a Spanner bácsi üzletében. Apánál mindig a legkitűnőbb minőségű húst lehetett kapni. Az ő áruja márka volt. Maga válogatta a marhákat, borjúkat és disznókat báró Gilányi tenyészetéből. Nagy vágó volt, és körülbelül 15 kilométeres körzetben ő látta el a kis mézszárosokat hússal, a közeli falubelieknek is ő szállította.

Ezenkívül az ott állomásozó katonaságnak is ő vitte a húst.

Ehhez persze sok segítség kellett. Volt is nálunk nagy személyzet, segédek, cselédek, inasok. Hátul a házban istálló állt, ahol lovak voltak, meg kocsik, és az istállófiúk. Persze ennyi embernek, akik mind ott laktak és ott étkeztek a földszinti udvari lakásban, főzni is kellett.

A konyhában Zsuzska néni főzött, és volt még két kis parasztlány, aki segített neki és takarított.

Ebben a nagy apparátusban mindenkinek megvolt a maga feladata.

A gyerekek is dolgoztak. Megtanultunk korán felkelni, nyáron négykor, télen ötkor. Reggel kellett lebonyolítani a nagybani eladást. A kisebb gyerekek, ha mást nem, legalább vigyáztak, a nagyobbak pedig már számlát is tudtak írni.

Hat órakor nyitották ki az üzletet, ahol a helybeli kuncsaftoknak volt kiszolgálás. Mi meg aztán nyolcra iskolába mentünk.

Megtartottuk a zsidó ünnepet, és a keresztény ünnepet is. Húsvétkor volt macesz is, meg sonka is. És télen a kilencágú hanukagyertya mellett ott állt a plafonig érő óriási karácsonyfa is, rajta glóriás angyalkák, betlehemi csillag, alatta József és Szűz Mária, bölcsőben a kis Jézus, és mindenkinek az ajándéka.

Kétszer kaptunk ajándékot!

Egy zsidó meg egy keresztény ajándékot.

Az első ünnep akkor állt be, amikor a középső, samesznek nevezett gyertyával meggyújtottuk a többi nyolcat is.

Ekkor elénekeltük a szép dalocskát:

Úgy örülünk mi gyerekek a szép hanukának,

Az ifjak és az öregek vidám táncot járnak...

És zengjen a hála, az Úr nevét áldva,

Az ifjú s a lány az ünnepet várja.

Karácsonykor meg sercegeve szórták az ezüst-arany szikrákat a csillagszórók, és fényükkel fel-felvillantották a pólyában heverő, betlehemi kis Jézuska arcát, miközben az egész családnak, de még a cselédség is boldogan énekelt, kalap nélkül, persze:

*Mennyből az angyal, lejött hozzátok,
Pásztorok, pásztorok,
Hogy Betlehembe, sietve menvén
Lássátok, lássátok!*

*Istennek fia, aki született,
Jászolban, jászolban...*

Hosszú nóta ez. Keresztény családok ritkán énekelik végig, nem is igen ismerik tovább, de mi elénekeltük az összes strófát, még azt is, hogy:

*El is menének köszöntésére
Azonnal, azonnal,
Szép ajándékot vívén szívükben
Magukkal, magukkal.*

*A kis Jézuskát egyenlőképpen
Imádják, imádják,
A nagy Úristent ilyen nagy jóért
Mind áldják. Mind áldják!*

Nem a vallás volt a fontos, hanem hogy együtt lehetett a családnak.

Akárki az Isten – ez volt a csoda.

Tudtuk.

És amikor Feri kocsis megkérdezte a főnökét, hogy zsidó ember léteire hogyan tarthat karácsonyt, Apuka elmagyarázta neki, hogy Jézus Krisztus zsidó ember volt, és ahogy meg van írva a János 10.-ben, hanuka ünnepén, ami „templomszentelést” jelent, ott volt az ifjú Jézus a zsinagógában, aki később azt mondta a népnek, hogy „Én és az Atya egyek vagyunk!”.

– És aki ezt az egyet megosztja, az nem szereti sem a Krisztust, sem az Úristent.

Ezt nem Jézus mondta, hanem Apuka, a kocsisnak. Úgy értette, hogy egy Isten van.

Mi meg örvendtünk, mert kétszer kaphattunk ajándékot.

Öten voltunk testvérek.

Három lány és két fiú.

Manci volt a legidősebb, szép barna hajú, piros arcú lány. Ő nem volt olyan kövér, mint Anyuka és én. Gyönyörűen hegedült, és nagyon szépen festett.

Korán ment férjhez, Miskolcra egy terménykereskedőhöz, jó módban éltek.

Negyvenötben a lányával, Babikával és a férjével együtt elhurcolták egy lágerbe, ahonnan sohasem jöttek vissza. Babika valószínűleg a lágerig sem jutott el, mert a fél keze béna volt, és a betegeket az úton agyonverték.

Róluk még mesélek...

Ezután jött Lajkó.

Ő nem akart mészáros lenni. Két évig Pécsre járt valami Kereskedelmi Akadémiára, majd Eperjesen egy bankban dolgo-

zott. Nagyon szerette a nőket. Nappal az úri lányokat, este a táncosnőket. Végül aztán ő is megnősült, és őt is elhurcolták a feleségével együtt, aki akkor már nyolc hónapos terhes volt. Az asszonyt rögtön gázkamrába küldték. Lajkó visszajött valahogyan a lágerből, de súlyos betegséget hozott magával, és hamarosan ő is meghalt, Prágában.

Ott is van eltemetve.

Történetét Péter fiam írta meg úgy, ahogy anyám átélte és elmondta neki. Hazajött Lajkó a lágerből, olyan csontváz-sovánnyal, bőrbajosan, fogatlanul, bedagadt szemmel, szétroncsolt orral, összeverve – hogy nem ismerte meg.

Anya nem ismerte meg a fiát.

Ez megtörtént.

Csak állt a kapu előtt, ótvarosan, kopaszon, fogatlanul, szétvert szája nyálas buborékot formált, s valami olyasmit motyogott neki, hogy „anyuka”.

Mama nem értette.

Azt hitte, ez az idegen roncsember hírt hoz a fiáról.

Beengedte a szerencsétlent, megpróbálta a küszködve dadogó, hebegő félhalottról leszedni valahogy a koszos rongyokat, majd egy vizes ruhával lemosta ezt az élő csontvázat, s mivel át-suhant rajta a gyanú, hogy *nemcsak nem tudja, de nem is akarja* fölismerni, hogy ez a roncs az ő fia lehet, megkérdezte tőle:

– Mi a zsidó neved?

És a Lajkó megmondta.

– Eleazar.

Akkor az anyja sírni kezdett.

A sírásból vonítás lett. Végző, kétségbeesett, üvöltő nevetés. Kirúgta a szoba ajtaját, kirohant az udvarra, hogy a fia ne lássa, ne is hallja. Nekitámaszkodott a sufni oldalának, és röhögni kezdett. Sírnival röhögni egyszerre. – Így írta meg a fiam, és így játszotta el Tolnay Klári, a nagy színésznő a Madách Színházban, 1965-ben.

Nem volt nekem könnyű a családomat a színpadon látni. Mézáros apámat a nyílt színen meghalni. Bessenyei Ferenc játszotta őt, csodálatosan. Amikor kalapban ült a kocsin, esküszöm, hogy hasonlított Apukára.

Az élőhalott Lajkót Cs. Németh Lajos játszotta.

A színház csodája volt ez az előadás.

Én azért egy kicsit derítettem volna rajta – az emberek nem bírják ilyen iszonyatot átélni. Ezt sohasem mondtam meg a fiamnak. Egy csipetnyi mosoly, egy kis derű kellett volna a darabhoz.

Ami anyukámban a haláláig megvolt.

Még alvás közben is mosolygott. És a tekintete mindig derűs volt.

Azt hiszem, ennek a benső mosolynak a titkát Péter még nem tudta akkor.

*

Ezt a titkot pedig nem lehet átadni.

Vagy tudja valaki, vagy nem.

Azt hiszem, kell hozzá egy kis huncutság.

Két nagy írónk van, akik azon a tájon születtek, ahol én. Ahogy ma mondják, felvidékiek.

Az egyik, a nagyobb, nem tudta ezt a titkot. A másik, a kisebb, de a szívemhez közelebb állóbb, tudta.

Ez egy rossz alvó gyerek volt, épp olyan, mint én, s hogy álmatlanságát elűzze, gyűjtögetni kezdte a vidám történeteket, a derús és humoros embermeséket, s elalvás előtt magának mesélt.

Úgy, ahogy most én mesélek itt önmagamnak.

Később aztán egy-egy anekdotájából csodálatos regények kerekedtek, olyan, mint a *Szent Péter esernyője*, a *Beszterce ostroma*, az *Új Zrinyiász*, a *Különös házasság* és *A Noszty fiú esete Tóth Marival*.

A másik nagy felvidéki írónkban azonban semmi huncutság nem volt.

Nagy drámájának hőse, maga az Ember, Ádám, oly mértékig rájön arra, hogy menthetetlen, mert minden eszméje kivétel nélkül hazugság volt, s az élet minden szerepébe belebukott úgy, hogy öngyilkos akar lenni.

Szakadékba akarja vetni magát.

Csődbe akarja vinni a teremtés művét.

Ketten mentik meg.

Az Isten... és a felesége.

Sőt, igazából még a Teremtője sem tud rajta segíteni, csakis az asszony. Az Úr azt mondja: *Passz!* Csak azt tanácsolja neki, hogy: ezentúl figyelj jobban a nődre, a párodra, a derús s az Édenkertre emlékező, boldog Évádra, mert ő hall Engem, de te süket vagy és teljesen hülye.

Ez lehetne akár egy hatalmas komédia is, de mivel az íróban nem volt huncutság, az egész remekmű mégis az lett, ami a

címe is:

Az ember tragédiája.

Madách Imre emlékházában többször jártam.

A falra voltak festve felejtetetlen mondatai.

A „*Mondottam ember: küzdj és bízva bízzál!* – ott van az emlékezetemben, csak hogy ez a mondat az embernek arra a kiáltására felel, hogy: *Csak az a vég! – csak azt tudnám feledni!*

No már most ezzel a gondolattal nem lehet derűsen élni.

Csakis akkor... ki se merem mondani... ha a halálon is tud valaki nevetni.

Igen.

Apukám megpróbálta.

Hosszú ideig szenvedett rákban, s végül otthon halt meg, miután üzletét, házát, mindenét elvesztette már.

Anyuka ápolta.

S amikor elérkezett a vég, utolsó erejével dalolni kezdett. Mamanak fogta a kezét. Egyébként is gyakran fogta, ha mellé került. Nincs olyan fényképük, ahol ne fogta volna, akár nyíltan, akár a véres mézsárosköténye alól kinyúlva. Mintha onnan vette volna az erőt, a Mama kezéből. És amikor érezte, hogy közeledik a vég, megszorította még utoljára az ismerős kezét. Átfonta ujjait ujjával, s integetett vele, ide-oda, miközben alig érthetően énekelte:

Agyó, te szőke gárdahadnagyom! Agyó!

Indul a sereg, Isten áldjon meg!

Itt ég a búcsúcsók az ajkamon. Agyó!

Ezt tartogatta neki, a végére. Kedvenc operettjük dalát. Ké-
szült rá. És szájával megpróbálta imitálni a trombita hangját.
Utolsó erejével föl akarta vidítani a Mamát.

*Agyó! Vedd a szívem el, vidd a szíveddel!
Előre, vitéz hadnagy úr!*

Erre mondom, hogy huncutság.

Mert akkor már a legkisebb gyerekük, a Sanyi halott volt...
Róla még beszélek... Ő orvosnak tanult Prágában, s kissé elkülö-
nült a családtól. Egyedül tartotta fenn önmagát, s partizán lett.
Alakulatát fölszámolták a németek, őt megkínózták és tarkón
lőtték.

Anyuka tudta.

Én nem.

Akkor már Pesten éltem.

Rózsika, a nővérem sem volt már otthon. Romantikus házas-
ságban élt egy amerikai magyarral. A békés New Yorkban, jólét-
ben és boldogan. Úgy gondoltunk rá, a mi európai poklunkból,
mintha a mennyországban volna. Üldözést, bombázást, éhezést
nem élt át, legfeljebb csak a moziban látta.

De amikor az öccsének egy bajtársa hírül adta neki, hogy Sa-
nyikát kivégezték, elejtette a telefont, s mivel a csodálatos álom-
városban éppen csúcsforgalom volt, a mi számunkra ismeretlen
„rush hour”, a mentő késve érkezett. A szívroham végzett vele.
Már csak a halálát tudták megállapítani.

Anyuka pedig elmenekült hazulról.

Nappal szökött el, azzal az iszonyatos sorscsapással a lelké-
ben, amit fia halálhíre okozott, melyet később egy életen keresz-

tül hordott magában.

Próbált valami helyet keresni, valami kis rést, ahol kiszökhet ebből a pokol legmélyebb bugyrába zuhant, életveszélyes városból, Eperjesből.

A többit már ő mesélte nekem, sok év múlva...

A piacon osont keresztül, sok ember között, nagy, fekete kendőjébe burkolózva, amikor megszólította őt egy cigányasszony:

– Nágyságos ásszony!... Jósoltásson mágának!... Csák egy korona, egyetlen korona, és mindent megtud!... Mindent, drága nágysága!...

Mama eltaszította, de a cigányasszony csak elkapta a kezét, nagyon erőszakosan, belemeredt a tenyerébe, s a látomástól riadtan azt mondta:

– Mágának irigyei vánnák!

Hát... erre a Mama nem tudott mit mondani.

Sírjon, vagy nevensen?

Mindenesetre két koronát adott az asszonynak.

Megvette a mondást.

Szóval sikerült „kicsusszannia” a pokolból. Szerzett valahonnan hamis papírokat, szerintem egy régi cselédjének a születési bizonyítványát, s elment Eperjestől jó távolra, ahol senki sem ismeri.

Négy évig bujkált egy jelmezben. Mackónadrágot húzott, férfibakancsot, ócska kötött pulcsit. Fejére barna parasztkendőt kötött, s kivette a felső műfogsorát, amitől arca beesett és nagyon vén lett.

Libát tömött, csirkéket vágott, és a mezőn dolgozott hajnaltól estig.

A cselédekkel lakott. Mesélt nekik az életéről, ami csak annyiban volt kitalált, hogy egykori cselédeinek sorsáról mondott el néhány vidám történetet. Nagy mesélő volt a Mama, ahogy én is az vagyok, most is mesélek itt a senkinek.

Mesélni jó. Pláne, ha valakinek még közönsége is van.

Neki szerencsére volt: a cselédtársai.

Úgy hívták: *Mari néni*.

Erről beszélek még...

Most csak annyit, hogy a háború után megtaláltam, s elhoztam magammal Budapestre. Eperjes csak úgy élt benne, mint valami előző élete, melyben gazdag volt, nagy családdal és szerelmes férjjel. Most meg itt Pesten csak mi voltunk, a férjem, én és Péter, az egyetlen unokája.

Igyekeztünk pótolni neki azt, ami elveszett.

Egy kopott dívány volt az ő helye a lakásban. Körülötte felpúpozva a könyvei, az imakönyve, a gyógyszerei és a kézimunkája, hogy karnyújtásnyira legyen mindene, ami az életéhez kellett még.

Délutánonként, amikor kötögetett, vagy horgolt, Péter mögéje bújt. Nagy feneke mögött, testének meleg sugárzásában tudott békésen aludni.

Azt mondta:

– Megyek az anyahajóba.

Ilyenkor csendben voltunk. Én is, Mama is. S ha néha beszélgetni kezdtünk, Péter félálomban ránk szólt:

– Beszéljetek tótul.

Azt nem értette. A dallamos szlovák altató zsongás volt neki.

Végül is, úgy érzem, békés öregsége volt. Többet mosolygott, mint fiatalkorában. Különös, de így volt. S amikor örökre elaludt, halvány mosoly volt a száján.

Azért mondom, hogy Péter nem tudta jól befejezni a róla szóló drámáját. Nem is a közönségnek kellett volna a végére valami derű és biztatás, hanem az élet igazságának: nem lehet egy sorsot a villámcsapott állapotában otthagyni. Mert az nem Anyuka volt. Ő boldogan ment tovább. Erővel, hittel és ősi derűvel, mert elérte azt, amit csak nagyon kevesen, hogy lénye és élete beteljesedett.

Azt mondta, nem sokkal a halála előtt:

– Lesz mit mesélnem Apukának!

És most, ahogy megidézem, látom, hogy az a cigányasszony igazat mondott.

Irigyeltem a mamámat.

Mesélek még róla.

A LEGELSŐ SZERELMEM

Talán tizennégy éves kislány lehettem, és nagyon szerettem délután kikönyökölni az ablakon, nézegetni a Fő utcán sétálókat.

Mindig ugyanabban az időben, fél kettő és két óra között megjelent egy magas, fekete férfi.

Minden fekete volt rajta. A széles karimájú fekete kalapja, a hosszú kabátja, a nyakára tekert, térdéig lelógó éjfeke sálja.

Festő?... Költő?... Muzsikus?

Művész, annyi biztos.

Sétált a szemben lévő járdán, és nézegetett felfelé.

Rám.

Igen.

Engem nézett.

A szeme is sötét volt.

Ez így ment több napon át.

Nézett, nézett, nézett.

És egyszer átjött a mi oldalunkra.

A házunkon egy fakeretben a mozinak a heti plakátja volt ki-
ragasztva.

Lestem.

Ott motoszkált valamit a plakát körül, aztán elment.

Mit csinált ez ott?

Gyorsan leszaladtam, és megnéztem. Kerestem, kutattam. Hát, a moziplakát mögött, a keret alján, egész apróra összecsa-

varva, egy kis papírban, valami pici fehér kis bigyó volt odaragasztva.

Levettem.

Szívdobogva felszaladtam. Kinyitottam körmömmel a bigyót... Mi ez?... Egy apróra összehajtogatott szerelmeslevél volt, gyönyörű szép gyöngybetűkkel írva, sok bókkal, nagy áradozással.

A szavak hazudhatnak, a szemek soha!

Csakis annyit kért benne a sötét ismeretlen, hogy máskor is nézhessen rám, és engedjem meg, hogy írjon! És írjam meg neki, nem haragszom-e.

Hát persze hogy nem haragudtam.

Ezt rögtön meg is írtam.

Miért is haragudnék? Nézésért?

Ugyanúgy összegöngyöltem én is a papírt, és pénzragasztóval fölragasztottam a fakeret oldalához a moziplakát alá.

Másnap jött egy kis bigyóban a felejthetetlen válasz:

Nem a nézés a bűn, kedves. Hanem a képzelet. Ha lehunyom a szemem, akkor is csak magát látom.

Így leveleztünk vagy két héten keresztül.

Egyre nagyobb rajongással írt nekem, és én nagy álmokat szőttem; pontosan megfogalmaztam, mit mondok majd, ha megszólít.

Hosszú beszélgetéseket folytattam vele, képzeletemben. Ha egyedül voltam sem voltam egyedül, mert elképzelttem őt, és sok mindent mondtam neki. És ő válaszolt! Olyan gyönyörűen, hogy azt éreztem: nem is vagyok méltó egy ilyen zseniális ember szerelmére... pedig a válaszait is én képzeltem el.

Nem tudtam rájönni, ki lehetett. Talán valami lecsúszott dzsenti? Vagy festőművész? Netán színész?... Éhes tekintete volt. Ez a jó szó. Mint aki régóta nem evett. Sóvárgó szeme volt, és néha nagyon-nagyon szomorú. Gyönyörű leveleket írt, el is tettem a sok „kis bigyót” egy külön, fémkapcsos díszdobozba.

Nem csak magamnak.

Ha ez a férfi tényleg költő, akkor az utókornak.

Sok hasonlót olvastam, de ilyen szépet csak ritkán. Magam is megpróbáltam versekben kifejezni érzéseimet, de nem sikerült. Én csak álmodoztam, s éjszakánként egész történeteket képzeltem el magunkról, egyszer például azt, hogy pénzt csúsztottam a zsebébe. Apám kasszájából csórtam. Ha bűn, hát bűn, nem bántam – szponzorálni akartam az első kötetét, de ő nem fogadta el. Hiába mondtam neki, hogy őneki tehetsége van, nekem csak pénzem, mást nem adhatok neki, csakis pénzt, és szerelmet ugyebár, könyörögtem, hogy fogadja el, de ő roppant önérzetelesen visszautasított, hiába kértem, csak annyit, hogy első kötetét nekem dedikálja: „Lillának!”... Csak így... Szomorúan ingatta a fejét képzeletemben, és azt mondta: „Pénz és szerelem kioltják egymást, kedvesem.”

Ezt a kis képzelt sztorit megírtam neki kis bigyóban. Azt is, hogy miatta máris bűnbe estem: loptam.

Innen kezdve csak *Lillának* szólított, s azt írta:

Az igazat álmodtad, Lilla!... De én nem a pénzedre éhezem, hanem a szemedre!... És a testedre, Lillám!

Püff!

Innen kezdve egyre zavarosabb dolgokat képzeltem. Lassan bontotta ki a blúzomat, s közben azt súgta a fülembe:

„Meg akarom ismerni a titkaidat.”

Nem tudtam aludni. És egyre mohóbban vágytam arra, hogy én is megismerjem a titkát. Neki csak egy titka volt. „Férfinak csak egy van” – mondta a barátnőm, a Weisz Fanni. Fölöttem járt két osztállyal, s ő már megismerte.

Egyszer aztán jött Apuka, a valóságos apám, egy vasárnap délután, és azt mondta:

– Gyere, Csibikém! Ma este nagyon jó műsor van a színházban, Kassán! Elmegyünk.

El is mentünk.

Színház előtt pedig bementünk a Sarokházba – ez a Cukrász utca és a Malom utca sarkán egy régi patinás nagy kávéház volt –, leültünk jegeskávét inni.

Nem jött a pincér.

Apa itt is otthonos volt, és kiabált:

– Rezső!... Rezső!... Rezső!!!

Megjelent a pincér, fehér kabátban.

Felnéztem rá – az álmaim lovagja!

Első gondolatom az volt, hogy még csak nem is fizető, csak egy egyszerű felszolgáló pincér! Nem főúr, hanem egy Rezső! Fehér kabátban, fekete csokornyakkendővel, kendővel a karján! Borzasztó! Társadalmilag annyira alattam álló valaki volt!

De én már ezt sem bántam volna, annyira fölkapart. Ha nem író, hát pincér, mindegy! De hát mégis ki ez az ember? Ő is nagyon zavart és sápadt volt – mikor elment a rendeléssel, megkérdeztem Apukát:

– Apuka, ez a pincér nem Eperjesen lakik?

– De igen – mondta –, a Rezső, hát persze!... Ott lakik az Árok utcában! Az özvegy Rakovszkynét vette el, tudod, aki olyan sokat beszél. Beszél, beszél! Beszél, mint egy papagáj!... Szegény Rezső!... Sokáig lakott nála, aztán az albérlőből főbérlő lett, mert az özvegy elvetette vele magát feleségül! Szerencsétlen ember, most hallgathat egy életen át. Két gyerekük is van. Az első örökbe fogadta, a másik már az övék... Fiú.

Teljesen letörtem.

Alig tudtam a finom jegeskávét meginni.

Aztán elmentünk a színházba.

De nem tudtam figyelni az előadásra. Pedig kedves operámat, a *Sevillai borbélyt* játszották. Szlovákul. Én akkoriban már ismertem Rosina kavatináját, olaszul: „Una voce poco fa”. De nem érdekelt. Azon tűnődtem egész este, milyen muris az élet. S hogy milyen gyönyörű lehet egy színes szappanbuborék, még akkor is, ha kipukkan, és kiderül, hogy milyen átkozottul ostoba voltam.

És hogy Weisz Fanni tévedett – egy férfinak is lehet több titka.

Sok év múlva én magam is énekeltem ezt a dalt, magyarul persze:

Ha hallom már szelíd szavát,

Mely elbűvölt engemet

És elrabolta szíűvehemet...

Én oly szelíd vagyok,

Hű és engedelmes,

Szelíd szerelmes,

De minden fortélynak

*A végén engedek,
Győzni fogok, győhőőőőzni, győhőőőőzni...*

Örökké bennem maradt ez az élmény...

Most, hogy felidézem, nem tudok igazán nevetni rajta.

Nem is szabad.

Kinevetni a kamaszkort sohasem szabad. Persze az ember naiv, álmodozó és hülye, semmi sincs úgy, ahogy képzelem – de van *szent hülyeség is*.

Azt mondta mindenki: „Te nem élsz a földön!”

És akkor mi van?

Olyan jó hely ez a föld?

Hát... ez volt az én első csalódásom.

Vagy ki tudja?

Lehet, hogy ő volt az igazi?

És ha kilép a boldogtalan házasságából, és én bátor lettem volna, s átlépek az előítéleteket, mint Capulet Júlia, és elszököm vele... akkor is, ha pincér... mit bánom én!... A lelkében nem volt pincér, ahogy én se egy mézáros lánya!... Leveleink bizonyítják, kik voltunk... mégis elmentünk egymás mellett... most, hogy ennyi év után visszagondolok rá, megmondom őszintén: bánom.

A LÁTSZAT

Nagyon fejlett kislány voltam, és a nővérem, Rózsika, másfél évvel volt idősebb nálam. Ő már tizenhat éves korában bálba ment, én meg könyörögtem, hadd menjek én is, legalább nézni! Alkudoztam, kunyeráltam. Nem akarok ott semmit, sem táncolni, sem fiúkkal beszélgetni, semmit, csak ülni és nézni, és látni, hogyan megy ez! Ha majd később, két vagy három év múlva igazán elmegyek, tudjam, hogy mi van ott, hogyan mennek a dolgok.

Anyukát ilyen ügyetlen trükkal nem lehetett megtéveszteni. Valamiért mégis azt mondta, jól van, rendben van, de sötét ruhában nem mehetsz a bálba.

Csináltatott nekem egy gyönyörű rózsaszín krepdesin-ruhát, fehér hattyúprémmel, oldalt egy pompás nagy strassz-csattal, olyat, amit csak a francia divatlapokban látni – és elvittek a bálba.

Mindjárt kiszemelt engem egy fiú.

A Molnár Gyuszi.

Egy lenyalt hajú, barna, nagyon csinos fiú volt, afféle bájgúnár.

Egész éjjel velem táncolt.

Azt mondják, mostanában erkölcstelenek a fiatalok – csodát! Mi olyan összeforrva táncoltunk, bluest és a milongát, úgy össze voltunk tapadva a fiúkkal, és a fiúk olyan lángoló füllel, lehunyt

szemmel és szuszogva táncoltak velünk, hogy ez a tánc felért egy komoly szerelmi előjátékkal.

Sőt, néha már többel is.

Érdekes volt az egész bál.

Először is a zenekar teli volt cigány zenésszel. Nyilván érezték a romák az új idők szelét, leborotválták fölfelé álló, dalin pödört bajszukat, simára nyalták szénfekete hajukat, és olyan hangszereken játszottak, amiket a Fő téren, a korzón nem láttam náluk soha: szaxofonon, pisztonon, sokféle dobon és cintányéron. Megtanulták a modern afrikai, amerikai és dél-amerikai muzsikákat.

Ernő, apuka kedvenc primása, akit föl se ismertem a csupasz, bajszatlan arcával, lábával verte a nagydobot, pergette a kisdobokat, és kezeit keresztezve, vadul csapkodta ütőjével a cintányérokat. Később azt mesélte apámnak a Hermi néni szállodájában, hogy szégyelli a dolgot, ilyesmit cigányok csak akkor csináltak azelőtt, ha a részeg magyarok medvét táncoltattak velük, de hiába, haladni kell a korrallal.

– Nigger lettem, drága nágyságos úr, áfrikái néger. Ámerikai nyelven dalolok, de mit tegyek? Háládunk a korrallal. Meg kell élnünk valahogy!... Ha inglis lengvics köll nekik: megkapják!... Ván köztük sok szép amerikai szám is... Szépek, mint mi a mi nótáink, csak mások... De a szív, az szív!...

Szerencsére nekünk volt otthon egy rádiónk – ezt akkoriban még csak gazdag családok engedhették meg maguknak, néhányan az egész városban. Mi nem voltunk azok, de nekem megvették. Így hallottam már a modern táncokat, a foxtrottot, a one steppet, a shimmyt, persze gyakran a tangót is, melyet az ablak-

ba tett, bömbölő rádióm előtt egyedül gyakoroltam lent, az udvaron, a tyúkketrec mögött, egy képzelt fiúval. Csak a valódi kutyusunk ugrált körülöttem, aki azt hitte, vele játszom. Azt hitte, hogy az életben minden csak róla szól.

A képzelt fiú vezetett.

Én hagytam magam vezetni.

Azt is, hogy néha elenged, csak a kezemet fogja, azt is, hogy szenvedélyes vággyal rám hajol, és én boldogan alásimulok, és mindent engedek neki.

De jó volt!

Előny is, hátrány is, ha valakinek erős képzelete van – attól függ, melyik ösztön irányítja az embert. Szerencsémre boston nem volt a bálon, mert akkoriban éppen betiltották. Azt mondták, nagyon erotikus. Nem tudom, miért épp a bostont szúrta ki a Belügyminisztérium, az egy roppant nehéz és strapás tánc, sok fáradsággal lehet csak megtanulni. Minden eszébe jut róla az embernek közben, kivéve az erotikát.

Szóval ott álltam a bálon, és megpróbálkoztam végre egy *valódi* fiúval.

Azonnal belevetettük magunkat a sűrűbe.

Gyuszi rendkívül ügyes volt.

Olyan könnyedén és fölényes biztonsággal vezetett, ujjaival lazán tartva a tenyeremet s szorosán fogva a derekamat, hogy nem is éreztem az új táncot nehéznek. Nem is kellett hozzá valami nagy tudás, csak érezni, hogy az ember szorosán összeölelkezik a párjával, aztán a zene ritmusára végigsétál a termen, közben fordul kettőt-hármat, s máris megvan a foxtrott, a ragtime és a one-stepp.

Jó fül és jó taktusérzék az egész.

És a jó partner.

Ügyesen és ravaszul elvezetett a parkett széléről, ahol a szigorú mamák ültek. Végig az egész bál alatt ott ültek kétoldalt nagy fotelekben az anyák, a zenekar előtt, retiküllel az ölükben, és figyelmesen követték a lányukat – de a Gyszi, mint egy sunyi lányszöktető, bevitt engem a sűrűbe, ahol már senki sem látott minket, anyám se s ott középen, a többiek takarásában már úgy táncoltuk a tangót, ahogy kellett.

Ahogy akkoriban egy belügyi rendelet fogalmazta: „A jó ízlésbe és a közerkölcsiségbe ütköző módon.”

Többször is „beleütköztünk”.

Aztán jött a csárdás.

Éjjel, a szünet előtt mindig van egy vad, forgó-forgató, szökkenő csárdás. És ezt mi is vadul táncoltuk, mert imádtam csárdást táncolni. Mondják, hogy ez a „magyar tangó”, de ez nem igaz, mert nincsen benne az a szoros összetapadás és szenvedélyes kiszolgáltatottság, mint az érzéki tangóban. Két szabad ember tánca ez, ahol a férfi és a nő gyakran külön is forog, a nő szabad, szemben áll táncosával, aki a szemébe néz, vigyázva figyel a lábát, ily módon irányozza az ő menését, lépését, fordulatait. Néha találkoznak, néha elválnak, majd a férfi jó erősen átfogja a lány derekát, aki mindkét kezét az ő vállán nyugtatja – és így forognak együtt, amíg jólesik nekik.

A derék nem hajlik, mint a tangóban: mindig egyenes.

És semmi lehunyt szem, csak nézés.

„Nézés” – amiről ez én első szerelmem, a költő (vagyis a Rezső pincér) írt.

Van a csárdásban valami büszke nemesség.

A lány sohasem válik benne alávetetté.

Láthatóan a cigányok is felszabadultan játszották.

Ez volt az ő zenéjük, nem a jazz. Pár esztendővel Trianon után az ő muzsikájuk adta vissza az embereknek a megtépett nemzeti önérzetet: a magyar nóta és a csárdás úgy szólt, mint valami hazafias himnusz, nem lehetett tudni, melyik a magyar s melyik a cigány szerzemény. Nem is tudott senki úgy játszani Eperjesen, mint az Ernő bácsi!

Mondta is a szállóban Hermi néninek:

– Magyar szívem van nekem, a rosseb, aki megette! Én érzem mágukat, csak máguk nem éreznek minket.

Dobját, cintányérjét elfelejtve húzta, húzta vonójával a csárdást, lelkesen.

Mögötte a banda brácsázott, nagybőgőzött.

Pengett a cimbalom húrja.

A Gyuszi pedig valósággal megvadult.

Elengedett, s föl-fölugrált a levegőbe, csapkodta a két térdét meg a cipőit, tapsolt is egyet, kettőt, aztán elkapta a derekamat, vadul megpörgetett maga körül... Azt hittem, menten elájulok. Jött a mártogató, melyben engem, a molett kislányt, könnyedén emelgetett, majd jött a cifra, mondják úgy is, hogy *cafrang*, amit Ernő bácsi nem felejtett el: amikor látta, hogy a párok külön forognak, elkezdett gyorsítani, hogy egymáshoz visszataláljanak – nagy szégyen az, ha valaki a zene végén a párja nélkül egyedül marad.

Pont itt történt a baj...

Mert amikor elpenderültem az én vadul ugráló páromtól, a gyönyörű nagy csatom beleakadt Gyuszi szmokingjának gombjába és puff!...

Leszakadt rólam a szoknya!

Ott álltam harisnyában, bugyiban, pucér combokkal a parkett közepén.

Gyorsan összefogtam a tépett szoknyámat, és szaladtam Mamához.

– Anyuka, leszakadt a szoknya, most mi lesz? Még csak éjfél van!

Szerencsére nem sokan látták, a testvéreim se, és én vissza akartam menni még a bolyba, a Gyuszihoz.

Táncban az ember a párjára figyel. Ott nincs testvér. Nincs barát. Ott csak a Nagy TE létezik. Nem is tudtam, hogy néha egymás mellett táncolunk el, szerintem a testvéreim sem tudták, Lajkó és Rózsika sem, mert ők is csak a táncospárjuk szemét nézték.

Anyuka nem sokat vacakolt.

Belenyúlt a ridiküljébe, volt ott tű, cérna, ziherejsztű, mindenre fölkészült, de a szoknya annyira szétszakadt, hogy azt már nem lehetett megjavítani.

Én akkor magamra csavartam anyuka csipkés kendőjét, ő meg fölállt, elindult a tömegbe, és megkereste a bátyámat.

A többit már tőle tudom:

– Lajkó, szaladj haza gyorsan! – mondta. – Ott a kétajtós szekrényben, a Lilike holmija között van egy hosszú ujjú, kék selyemruha. Nincs rajta semmiféle firlefánc! Hozd el hamar neki! Én voltam hibás ezért a díszes, csipkés, masnis, prémes vaca-

kért... Már amikor a shimmyt járta, tudtam, hogy leszakad róla. Ezeket a modern számokat nem lehet ilyenben táncolni!

Elbújtam a ruhatárba, a sok kabát és bunda mögé. Anyuka kendőjét a derekamra csavartam.

Mi lesz velem itt?

Szerencsére hamar megjött Lajkó.

Sietve belebújtam a kék ruhába.

Bátyám segített hátul begombolni... és én hamarosan ott álltam, tette készen a parkett oldalán.

De hol a Gyszi?!

Mással táncolt persze.

És én ott maradtam a nagy kérdéssel a szívemben, amiről nem tudtam még akkor, hogy a nők örök kérdése:

– Mi lesz velem, egyedül?

Éjfél után már mindenkinek van párja.

Ilyenkor már nem lehet találni senkit. A Gysziről már lemondtam, ilyen szerencsém nem lesz még egyszer az életben, és arra gondoltam: bár jönne valaki! Bárki... Akárki... Mindenkinek elfogadnék, csak ne kelljen visszamenni Anyukához, és üldögelni mellette a kék ruhámban.

És akkor született bennem egy hang, ami később is gyakran megszólalt az életemben: *Jön! Ne félj!... Jön!... Csak hívni kell!... Jön egy párom, egy Valaki, ha gondolatban hívom. Nem lehet, hogy ne jöjjön!...*

És jött.

Az történt, hogy a Klári, a Spanner bácsi lánya váratlanul rosszul lett. Hazavitte a családját, és a táncosa, akit szintén Gyszinak hívtak, fölkerest engem.

És pont a tangóra, amit úgy szeretek.

Diadalmasan szédültem bele a tangóba ezzel a *Második Gyuszi*val, aki tényleg csak egy *Akárki* volt az én *Igazi Gyuszi* mellett, de mégis volt egy fiúm, aki vezetett a parketten tovább.

Elvitt Anyuka előtt is, aki boldogan látta, hogy elkeltem. De azt nem látta, hogy a lelkemben milyen zűrzavar van, mert úgy éreztem, boszorkány vagyok, kibúvöltem az *Akárki Gyuszi* mellől a Klárit – meg se mertem kérdezni, hogy mi baja történt szegénynek...

Lehet, hogy megöltem?!... Ezen én sokat töprengtem, még napokkal a bál után is, mert megtudtam, hogy a *Spanner Klári* rosszullete teljesen váratlanul történt, és én bizonyos voltam, hogy valamiféle veszélyes női mágiával egy villámot küldtem a táncosok közé, mely lecsapott rá. De én csakis egy fiút akartam szerezni, nem azt, hogy valaki ezért beteg legyen.

Évek múlva már láttam: fiút szerezni csakis úgy lehet, hogy valakitől *el kell venni*. És a pillanatnyi boldogságunkért lehet, hogy valakit örökké boldogtalanná kell tenni.

Szólt a tangó.

Repültünk, forogtunk.

És Ernő bácsi az ősi cigány szívét meg a magyar szívét pillanatok alatt kicserélte francia szívre, és rekedten dalolta:

Uh, que suis amoureux,

Je suis très amoureux

De toi, de toi!

Je suis amoureux, moi!

És ami csoda volt, valódi csoda, aminek nem is akartam keresni a magyarázatát: visszatért az Igazi Gyuszi, és a következő számot már velem táncolta!

Jött, lekért és vitt, röpített!

És beszélgetni is kezdett velem, nagyon bensőségesen.

Diadalmas voltam és nagyon boldog, de az Akárki Gyuszi már nem. Udvariasan átadott engem az Igazi Gyuszinak, s ő ott maradt a parkett szélén, egyedül.

*

A másnapi ebédnél megbeszéltük az élményeket.

Büszkén kijelentettem:

– Anyuka, nekem a Molnár Gyuszi megkérte a kezemet.

Csend.

A szülők egymásra néztek.

Apuka Anyukára, és Anyuka vissza.

Ujjuj!...

Abból nem lehet jó, ha ezek így néznek egymásra.

Apuka gyorsan, kapkodva evett tovább, de anyámnak megállt a kanál a kezében.

– És te mit mondtál neki?

– Azt mondtam neki: „Nézze, Gyuszi, maga egy banktisztviselő és nincs nagy fizetése. Magának egy gazdag lányt kéne elvenni, egy sokkal, de sokkal gazdagabbat, mint én vagyok. Olyat, akinek nagy hozománya van. Az én apám nem ad nekem olyan nagy hozományt, mint amire maga gondol.”

– És erre mit mondott a Gyuszi?

– Azt mondta: „Ugyan, Lilike, a maga édesanyján egy olyan gyönyörű kolié van, és azok a csodás fülbevalók a két fülében, a karkötője és a mesés briliánsgyűrűje az ujján, az önmagában megér hetven-nyolcvanezer koronát.”

Erre a Mama a Papára nézett, és a Papa akkorát nevetett, hogy a szalvéta lepottyant a nyakából. A szemét törülgette, a könnyei potyogtak.

Nem értettem, hogy mi ez a nagy nevetés.

Min nevetnek?

Már a Mama is kacagott vele. Végül aztán, mikor elmúlt ez a nagy kacagási roham, Anyuka azt mondta nekem, komolyan:

– Te már elég nagylány vagy, Lili, hát tudd meg... Igen, az a kolié megvolt valaha, meg az összes briliáns és a Babus gyűrűje is a miénk volt, de mikor Apuka megvette a tanyát, és kellett a pénz, fogta az összes smukkot, elvitte az ékszerészhez, és minden briliánst kicseréltetett hamis kövekre... Az igazit eladta. Még a Babus kövét is sajnós, pedig az örök emlék. Kellett az életünkhöz. Még így is jelzaloghitelt vettünk fel... Ezek a székek, amiken ülünk, ezek sem a mieink. És a kanalak sem, amivel eszünk. És ez már több éve így van.

Na, akkor megtudtam én is, hogy a látszat bizony nem sokat ér.

És hogy valamennyien színházat játszunk, s egy díszletben ülünk.

S ez addig tart, amíg mások is, mi is, hiszünk benne.

Ma már, amikor ezeket mesélem, az egész eperjesi házunk, üzletünk és birtokunk réges-régen másoké.

Egyetlen helyen valódi még – az emlékeimben.

REMÉNYTELEN SZERELEM

Pár év múlva történt, hogy egy idegen fiú jött Eperjesre. Pozsonyi fiú, magas, szőke, nagyon jóképű fiatalember. Egy társaságban ismerkedtünk meg. Már majdnem kész ügyvéd volt. Az utolsó évét járta a jogon, és a nagynénjéhez jött nyaralni.

Tibornak hívták.

Sokat sétáltunk együtt és nagyon okosakat beszéltünk, de én, persze, rettenetesen beleszerettem. Imponált nekem, mert sokkal idősebb volt, mint a többi fiú, akikkel mászkáltam.

De mi csak sétáltunk, beszélgettünk, beszélgettünk, beszélgettünk. Mély dolgokat tudtam meg tőle, amikre nem emlékszem, mert én nem arra figyeltem, mit mond, hanem a szájára, amivel beszélt.

Már úgy volt, hogy másnap visszautazik Pozsonyba. És akkor én írtam neki egy szerelmes verset.

Most is megvan, megőriztem sok éven, világháborún át.

Íme, itt van...

Felolvasom.

Tibor, Tibor, szerelmem, Tibor!

Soha így nem szólíthatom.

Oly közel van hozzám, és mégis elérhetetlen,

Mint az Északi Sark, a csúcs, a felfedezetlen.

Lelke rádiója nem hangolódik a hullámhosszomra,

Adásomat nem keresi, nem is viszonzozza.

És mégis, fagyottan, dideregve, elhagyottan,

*Magányosan a hóban, s égve forróságomban,
Önmagam tüzeiben, lázban és lobogva,
Belekiáltom a csillagos égbe, a térbe, mely végtelen:
Szeretem, szeretem, szeretem!
S. O. S!... S. O. S!... SZERETEM!
Szeretem, ahogy csitri lányok
és érett asszonyok tudnak szeretni!
Szeretem, ahogy a tárcáját előveszi,
Ahogy a cigarettát a szájába teszi,
Ahogy meggyújtja, kifújja a füstöt,
Szájából dől, illatát élvezi, mint egy bűvész legyint,
s eloltja a lángot a hosszú gyufaszálon.
Nem tud róla, mert nem veszi adásom.
Nevessen ki engem, kacagjon, sajnáljon,
De íme jósolok:
Nagyon sokára, amikor én már nem leszek tán,
S a maga haja fehér lesz, mint a hó,
Elérkezik tán szívéhez el nem küldött üzenetem:
„Volt egy lány, aki szívből szerette,
S aki mellől a közönyös vaksors vihara elseperte.
Elsöpört engem, magát is, messze mentem,
Forró tüzemből eltűnt a láng, parázzsá lettem,
Fénye nem vörös már, csak halványuló bíbor,
Isten vele, Tibor!”*

Ez volt életem első és utolsó verse.

Az volt a címe:

S. O. S. SZERETEM!

Mondjuk, nem is kár, hogy nem írtam többet.

Másféléket írtam, elbeszéléseket, színpadi párjeleneteket, dalszövegeket is, de verset soha.

Nem is szavaltam. Nem is tudok.

Ezt lemásoltam, az eredetit szépen borítékba tettem, és az utolsó találkozásra elvittem magammal.

Nem mentünk a korzóra, elindultunk a parkba.

Este volt. Sokáig ültünk egy padon. Ültünk, ültünk szótlánul. A fiú megfogta a kezemet, és morzsolgatta az ujjaimat, különvette, egyenként simogatta, majd kezemet szorosán a tenyerébe zárta.

De nem szólt.

Végül azt mondta:

– Holnap elmegyek, Lilike... Nézze, én nem akarom magát becsapni. Maga nagyon tetszik nekem. Értékes lány, és roppant szimpatikus.... Túlságosan is... De nekem Pozsonyban van egy menyasszonyom. Gyerekkori szerelem. És én azt el fogom venni feleségül. Gyereket akarunk, kettőt is. Egész életünket régen elterveztük. Tudja, hogy én ilyen tervezős vagyok. Más irányba visz a sors minket, Lilike. Ezt azért mondtam el magának, mert így becsületes...

Nagyon szíven ütött, de hát mit tehettem volna?

A sors, az sors. Erről a szóról akkor még csak sejtelmem volt, valami olyasmit jelentett, hogy Isten színdarabjában játszunk egy szerepet... de hogy ezt mennyire lehet „eltervezni”, azt nem tudtam.

Nem is hittem benne.

Mondom neki:

– Akkor: Isten vele. Itt van egy levél, ezt emlékül adom magának. De ne bontsa fel, csak odahaza. Ígérje meg, hogy csak akkor, ha hazaért.

És amikor felálltunk, nem tudom, hogyan, de hirtelen megfogtam, megöleltem és hosszan, szerelmesen, szájon csókoltam. És ő visszacsókolt.

Igen.

Első csókunk volt ez, és egyben utolsó.

Majdnem eldőltünk, de egymásba kapaszkodtunk, s csókolóztunk, csókolóztunk, jobbra-balra dülöngélve, tántorogva, mint a részegek.

Nem tudtuk elengedni egymást. Én se őt, ő se engem.

Aztán nagy sietve elszaladtam onnan, mert nagyon szégyelltem magam.

Soha többé nem láttam. Kimaradtam a sorsából.

Sok év múlva tudtam meg, hogy tényleg elvette a lányt, azt a pozsonyi szerelmét. Híres ügyvéd lett. És született is két gyerekük, pontosan úgy, ahogy eltervezték.

Az első az apja nevét kapta: Tibor.

A második nevét nem tudom. Azt se, hogy lány, vagy fiú.

Ennek az első kis Tibikének sikerült visszajönni egyedül a sátoraljaújhelyi, a cigánynegyed helyén létesített gettóból.

Tibornak, nejének és a másik gyerekeknek nem.

Ahogy akkoriban a jelentések mondták: „Eltűntek.”

Mint a mesében. De ez a szó csak magyarul ilyen szép.

Valójában elpusztították őket.

„Különös kegyetlenséggel”, ahogy azt a város polgármesterének, Váró Indárnak a perében olvastam.

Hogy ez benne volt-e a sorskönyvében?

Nem tudom.

SZÍNÉSZI VÁGYAK

A legtöbb kislány színésznő szeretne lenni.

Én se voltam kivétel.

Azt mondták, szép énekhangom van. Nekem is, Rózsikának is. A Rózsikának szép, magas koloratúra hangja volt, nekem inkább mezzo, csak a H-ig mentem föl. De az szépen szólt.

Énekelni akartunk tanulni, de Apuka erről hallani sem akart.

– Elég nekem, ha tudtok hegedülni, zongorázni, de énekesnőket nem csinálok belőletek. *Kurvákat én nem nevelek!*

Így.

Ez valahogy összejött a lelkében, az énekesnő és a kurva. Nyilván valami ifjúkori keserves (vagy gyönyörű?) tapasztalata lehetett. Nem is volt hajlandó szót ejteni a dologról. Anyuka azonban megértette a vágyainkat, és titokban támogatott bennünket.

Nem Eperjesen, hogy Apuka, isten őrizz, meg ne tudja.

Kassán tanultunk énekelni mind a ketten.

Titokban.

Bűntudatunk volt.

Még sötétebb, mint amilyen a Papáé lehetett.

Nem az ének miatt, hanem hogy kijátsszuk Apukát. Iszonyú lett volna, ha megtudja. Ráadásul én duplán vétkeztem, mert külön beiratkoztam még Dobránszkyné Tass Bella színésziskolájába is.

Ezt még Anyuka sem tudta.

Egyszerre játszottam ki apámat és anyámat.

Szép dolog, mondhatom.

Színpadon – és később az életemben is – a bűn és a boldogság, a véték és a gyönyör valahogy összemosódott bennem, és megmondom őszintén, sohasem vált el egészen. A jó színházban mindig van valami lelkipurdalást legyőző, kéjes életöröm, a morál és rend, akár az isteni Rend ellen való, sötét és megbocsáthatatlan véték – erről szól minden jó színdarab, de az igazi opera is.

Apuka jól sejtette, hogy mi, művészek, kurvák vagyunk, csak nem úgy, ahogy azt ő gondolta.

Hanem úgy, hogy beleéljük magunkat mindenféle emberek sorsába, és a saját személyiségünket egy rövid időre elfelejtjük. Megcsaljuk magunkat.

Ha kell, akár gyilkosok, vagy valóban kurvák leszünk.

Igen.

Én például mindjárt az első évben Kukorica Jancsit játszottam a *János vitéz*ben, mert tényleg szépen énekeltem. Kassán az ősbemutatón Fedák Sári volt a Jancsi, és Medgyaszay Vilma az Iluska. Két gyönyörű nő. Civil szemmel nézve egy „meleg” előadás volt. Hátborzongatóan meleg. Ha ezt ma valaki megrendzné így, menekülhetne a világból. De Bella néni szerint az volt az első és utolsó nagy *János vitéz*-előadás, mert igaz szerelem lángolt közöttük, nem egy népszínműves, gyerekeknek szóló, giccses katyvasz. Énrám úgy tekintett, mint egy kis Fedák Sárirra, olyan erős és őszinte szenvedélyt látott bennem, mint a nagy színésznőben... Tudtam halálosan szeretni. Úgy is hívott

engem: „Sáríka”. „A kis Fedák Sáríka.” Tervezte is, hogy a nagy művésznőt meghívja a bemutatóra.

Bő gatyában és karikás ostorral toppantam a színpadra. Később aztán, mint hős vitéz, fényes csizmába, szűk mellénybe és feszes nadrágba bújtam. Alig tudtam belepréselni a nagy mellemet és a nagy fenekemet a jelmezbe. A pödrött bajszomat pedig nem engedte fölragasztani Bella néni, nemcsak azért, mert csók közben szúrta az Iluskát játszó Fruzsit, és viszkedett tőle a szája, de azért is, mert elveszett tőle a saját arcom bája. Azt mondta, szeresd csak Fruzsínát bajusz nélkül, és arra gondolj, amikor öleled, hogy karodban van a kedvesed. És sokáig kell ölelned, és ha kinyitod a szemed a csók után, halálos szerelemmel kell nézni a szemébe, mert hosszan szól alatta a zene.

Mi ez, ha nem kurvaság?

Bele kellett szeretnem.

Nem a Pingiczer Fruzsiba, de akit beleképzeltem, a szép Iluskába, mert igazi szerelem nélkül, még hozzá olyan szerelem nélkül, hogy beledöglök érte, nem lehet eljátszani a *János vitézt*.

Át kellett gázolnom életem-halálon. Még a tündérvilágból is vissza kellett lopnom a nőmet, mert annyira szerettem.

Ezt kellett eljátszanom.

Plusz azt, hogy férfi vagyok.

Ebbe is bele kellett élni magam.

Nem is akármilyen férfi. Hanem olyan sármos pasi, hogy az összes lány, még a mamák is belém szeretnek a nézőtéren.

Állítom, hogy a férfiak is. Bella néni szerint Fedák Sáríba az egész város szerelmes volt. Olyan örült, varázsló szenvedélye volt. Fenn is maradt a kártyajátékban, az ultiban, hogy ő a *non*

plusz ultra. Van a kontra, a rekontra, a szubkontra, a hirsch kontra, és legvégül a *fedáksári*, ami hatvannégyszeres pénzt fizet.

Ez a színház.

Fedák Sárinak lenni.

Mi ez, ha nem kurvaság?

Erről szól nemcsak a színház, hanem az egész isteni Teremtés is.

Minek nevezzük Évát, aki megcsalta Ádámot és az Úristent és beleszeretett egy kígyóba?! Ennyire kívánta a kígyó jelmezében kísértő Sátánt. És kizuhant érte még az Éden kertjéből is.

Nem erről szól minden szerelem?

MÜLLER

Ebben az időben ismerkedtem meg jövődöbeli férjemmel, a Müllerrel.

Az unokabátyáim mutatták be.

Pesti fiú volt, de ott dolgozott Eperjesen. Mérnök volt egy gépgyárban. Gépészmérnök, ami számára olyan rangot jelentett, mint egy katonánál az ezredes, vagy egy tanárnál a professzor.

Sokáig jártunk együtt, aztán szerelem lett belőle.

Romantikus, nagy szerelem.

Vékony, álmodozó tekintetű fiú volt, hullámos haja csúcsban végződött a homloka közepén. Egyetemi társai úgy hívták, *Kakas*.

Ha látta valaki a *Királylány a feleségem* című francia filmet, hát úgy nézett ki a fiatal Müller, mint Gerard Philipe a *Fanfan la Tulipe* szerepében.

Álmodozó nagy szeme, szép, húsos, érzéki szája, nagy füle volt, dús, hullámos haja olyan kakastaréjra állt s elöl spitzben végződött, mint a francia színésznek a *Pármái kolostorban*. Érzelmes, képzeletdús, vidám, mégis komoly lélek sugárzott a tekintetéből, akinek a mérnöki hivatás éppolyan életre szóló, szenvedélyes nagy szerelme volt, mint nekem a színészet. Csak az volt a különbség, hogy ő ennek is élt, minden nap és minden órában, én pedig sohasem tudtam igazán vállalni a tehetségemet.

Aktatáskájában sokféle tűhegyes puha és kemény grafitceruzát, körzöt, vonalzót és logarlécezt hordozott, és olyan lángoló lélekkel tudott beszélni a gőzkazánokról, turbinákról, a csővezetékekről, a hőkicserélőkről és főleg a nagy erőművekben lévő elzárószelepekről, az úgynevezett armatúrákról, mint Petőfi Sándor a Szerelemről, a Hazáról és a Szabadságról.

Minden okos nő tudja, ha szeret valakit, az álmaival együtt kell szeretnie. Ezért igyekeztem nagy figyelemmel végighallgatni a tápvezetékekről és a tükrös armatúrák működéséről szóló lázas előadásait, amelyekből egyetlen árva szót sem értettem, hiába mutogatta szegény a rajztábláján a tussal kihúzott hatalmas tervrajzokat.

Elmesélte, hogy a szépirodalom őt is megkísértette.

Évek óta gyűjti az anyagokat egy vidám esszékötethez.

Az lesz a címe, hogy *Humor a matematikában*.

Hát?...

De lelkesítettem őt.

Azt mondtam:

– Egy olvasód már van. Adok is mindjárt egy poént a könyvedhez. „Egy meg egy, az három!”

És megcsókoltam.

Nem értette a poént, hogy nekünk egyszer majd gyerekünk lesz.

Hogy fog ő könyvet írni a humorról, ha egyáltalán nem érti a poént? – gondoltam.

Néha színházba is elvitt.

Főleg verseskönyveket, regényeket és színdarabokat vett nekem. Tudta, hogy a színpadot szeretem. Mindegyikbe elrejtett

egy-egy szerelmes üzenetet. Volt, hogy egy-egy mondatot vagy verssort aláhúzott, s volt, hogy a lap szélére írt, szép, mérnöki betűkkel.

A háborúban mindenünk megsemmisült.

Egyetlen könyv élte túl a teljes pusztulást.

Ibsen *Nórája*.

„Te vagy az én Nórám!” – rajzolta bele szép, szinte nyomtatható, nagy betűkkel, s alá még az egyik szereplő, a Nórába titokban szerelmes Rank doktor híres mondatát is kiemelte a szövegből, aki rágyújt, mert kívánja a nikotin eksztázisát, az asszony adja neki a tüzet, majd amikor füstölgő cigarettával a szájában kilép a színről, így búcsúzik Nórától:

Köszönöm a tüzet!

Azt hiszem, ezért lehetünk leghálásabbak az életben: ha valaki tüzet ad nekünk.

Én azt adtam neki.

Most értettem meg ezt a mondatot, amikor sok év után elhagytam őt.

De akkor még nem tudtam ezt.

*

A dolog tehát komollyá vált, és Müller megmondta anyámnak, hogy feleségül akar venni. Nagy szerelmek voltak már a családukban, de konkrét leánykérés eddig még nem történt.

Ez volt az első.

És én voltam a legkisebb lány.

Anyám elmesélte apámnak, aki azt mondta: szó sem lehet róla! Ő nekem mást szemelt ki, az Adler Sanyit, aki földbirtokos

volt, nem messze tőlünk. Fess fiú, nem tudom, hány holdjuk van, de sok, mindig két szürke lóval érkezik, az való Lilikének.

Ebből aztán a nagy szóváltás lett, amit már én is hallottam:

– Nekem nem kell a Müller, és teszek az ő egyetemi műveltségére, meg a mérnöki diplomájára!... *Én itt akarom az unokáimat tudni a közelemben!*... Különben is, tudod jól, hogy fix fizetésből nem lehet megélni!

– De hát szereti!

– Majd szeret mást!... Szeret ez mindenkit!... Nem is értem, hogy lett ez az én lányom!... Beindítja a fantáziáját, és máris szerelmes, akárkibe, a Dzsúpír Vanyóba (ez volt a város bolondja), elképzeli, és máris szerelmes, leveleket ír, és az udvaron, a tyúkketrec mögött egyedül táncolgat ez a hülye!... Azt hiszed, nem látom?!... Képzelt férfiakkal táncol, összesimul velük, és néha ő a fiú, aki vezet!... Ez hogyan lett egy mézáros lánya, nem tudom!... Beszélj vele!

Anyuka nem szólt. Nyilván ő is őrlődött, de tudta, hogy ilyenkor nem lehet beszélni velem.

Mi továbbra is együtt jártunk, mert egyre nagyobb volt a szerelem.

Müller bevitt a gyárba, büszkén megmutatta az ő birodalmát, mint a Kékszakállú Herceg a kastélyát, de ebben nem befalazott asszonyok, hanem dübörgő gépek voltak, sziszegő gőzcsapok, forgó turbinák. Valami papírgyár lehetett, ahol nagy tisztelettel beszélgettek vele a művezetők és melósok.

A baj azonban lassan érett.

Apuka és Anyuka éjszakai szóváltása egyre hangosabb lett. Akkor újra meghallottam apámnak azt a mondatát, ami az ő

legfőbb életterve volt: rögeszmésen itt akarta tartani maga körül az egész családját, a lányait, a fiait, a leendő unokáit, mind.

– Én utazzak föl Pestre, ha látni akarom az unokámat?! Üljek vonatra, és döcögjek fel Budapestre, vagy akárhová, ha meg akarom ölelni őket?... Minek élek én?!... Mondd meg!... Minek csinálom végig ezt az egész coeszt, ha ezek elmennek innen?!

Ezt sok szülő gondolja, de előbb-utóbb rájön, hogy a gyermekeit nem lehet örökké maga körül tartani. Csakhogy a felvidéki ember ezt másképp érzi. Egy Sáros megyei embernek *a Család a mindene*. Életének egyetlen értelme. Se szerelem, se társadalom, de még a barátság és a politika sem olyan fontos számára, mint a Család. Ezért él. Nincs egyéb öröme. Ezért dolgozik. Ha a család széthull, az élete hull szét. Apuka szerette a hivatását, nagy ügybuzgalommal szolgálta ki a vevőit, maga választotta ki báró Gilányinál a levágandó és eladásra szánt marhákat. Elmondhatatlanul jólesett neki, hogy az egész városban tisztelték, szerették, de ha valaki megkérdezte volna tőle, hogy mindezt miért teszi, gondolkodás nélkül azt felelte volna, hogy a családjáért. Agyának legkisebb zugát is a CSALÁD gondolata foglalta el, így mondom, csupa nagybetűvel, mert minden ember lelkében van olyan szó, ami nagybetűs, ami néki a legfontosabb és mindent felülír. Más az, amit az ember szeret, s más az, amit, vagy akit SZERET – nagybetűvel. Müller szerelmes volt belém, de az ő nagybetűs fogalma nem a család volt, hanem a Mérnöki Hivatása.

A gőzgép és a turbina.

Nem is érkezett olyan melegszívű családi környezetből, mint én.

Az én életemben nagybetűs a SZÍNHÁZ volt és az ÉNEKLÉS – a kettő egy –, s amennyit tudtam, amennyire a körülményeim megengedték, mindent megtettem érte.

Ma már látom: nem eleget.

Apukában a nagybetűs szó a CSALÁDUNK volt.

Ezt a családot próbálta összetartani, s meggyőződésem, abba halt bele, hogy ez nem sikerült neki. A család széthullása ebben a tébolyult történelemben mások számára csak tragédia volt, melyből föl tudtak állni valahogy, de mi valami olyasmit veszítettünk el, amit senkiben és semmiben nem tudtunk már megtalálni soha.

Eperjes ezt jelentette.

És akkor jött a sors.

Isten, vagyis a Nagy Rendező tovább feszítette a húrokat. Hamarosan kiderült, hogy Müller tartózkodási engedélyét nem hosszabbították meg Csehszlovákiában. Sem protekcióval, sem a gyárvezetők politikai kapcsolataival nem lehetett elintézni, hogy maradjon. Pedig nagy szükségük volt rá, de nem lehetett.

Magyarok, ki innen!

Hirtelen haza kellett mennie, Budapestre.

És ott, a magyar fővárosban, azonnal állást kapott, pedig ez akkoriban a csodával volt határos.

Ez volt az a nevezetes korszak, amikor a diplomások tömegeken kerültek az utcára – őt pedig lelkesen fogadták, és nagyon jó fizetés kapott.

A nagy sorspillanat a színdarabokban, de még az operákban is úgy jön létre, hogy a cselekmény minden szála összefut – és azonnal szét is szakad.

Itt sem lehetett már halasztani a házasságot, bár Apuka semmiképpen sem akart belemenni.

Nem csak maga miatt.

Féltett is.

Nagy emberismerete volt, amit egyrészt hozott magával, másrészt az üzletben szerezte – egyetlen pillantással föl tudott mérni egy embert –, s azt mondta, hogy a Müller mellett boldogtalan leszek.

És akkor hirtelen kiderült az egészen addig titokban tartott énektanulásom, és az is, amit még Anyuka sem tudott, hogy én színészkolába járok, s mint Kukorica Jancsi, a pásztorok királya ölelem és csókolom a Pingiczter Fruzsínát – vagyis hogy becsaptam őt és Apukát is, egyszerre.

Ebből olyan botrány lett, amit sohasem tapasztaltam Eperjesen.

Életemben akkor hallottam először apámat torkaszakadtából üvölni.

Anya nem állította le, mert ő is megsérült. Nem a szerelmem, nem a házassági tervem, még csak nem is az ének meg a színészet miatt, hanem azért, mert becsaptam.

Elárultam.

Hazudtam neki, mégpedig olyan ügyesen, hogy észre sem vette. Ez nagyon fájt neki, s nem szólt bele az ordításba, akkor sem, amikor apám földhöz csapta a kalapját, aztán a tányérokat, a vázákat, majd a nagy levesestálat.

– Megmondtam, hogy kurva lesz, nem hittél nekem! – üvöltötte most már a Mamának is. – Tudtam, hogy a cinkosa vagy!...

Végig tudtam, hogy nem hallgatsz rám, most ez lett a vége!... Edd meg, amit főztél!” – üvöltötte a Mamának.

Ő meg se mert mukkanni. Tudta, hogy igaza van Apának.

Akit az indulata még tovább hajszolt, pedig azt hittem, nincs már följebb:

– Férjhez akar menni?! – üvöltötte. – Hát menjen! Menjen férjhez, akárkihez! Menjen a Müllerhez!... A Pingiczer Fruzsihoz! Nem bánom, csak menjen!... – Kirohant hozzám, tudta, hogy ott fülelek az ajtónál: – Azt csinálsz ezentúl, kislányom, amit csak akarsz!... Menj a Müllerhez!... Tedd tönkre az életed!

Ezt üvöltötte.

Hamarosan kitűzték az esküvőnk napját.

AZ ESKÜVŐM

December volt, és nagy hó.

Apuka intézte a hivatalos és a családi ügyeket.

Kapcsolatba lépett a leendő apósommal, aki akkoriban még egy szűkszavú lakatosmester volt, és roppant értelmes válaszlevelet írt neki, ami a történelem pusztító viharában is megmaradt összeomlott házunk romjai alatt a kofferem alján.

Tisztelt Wollner Mór úr! Bízom abban, hogy Jenő fiam jól választott, s hogy hűséges és jó férje lesz az Ön leányának. Így neveltük őt, és odahaza nálunk, a mi otthonunkban is ezt tapasztalta. Szívesen jövünk a nejemmel Eperjesre, de az esküvői szertartáson csak abban az esetben tudunk részt venni, ha az nem templomi. Meggyőződésem, hogy a vallások tették tönkre az emberiséget. Ebbe beleértem a zsidó vallást is. Világháborús katonai tapasztalataim bizonyossággá érlelték ezt a meggyőződésemet. Személyes találkozásunkat várva maradtam kiváló tisztelettel: Müller Mihály.

Sok évtized múlva tudtam meg, hogy az apósom, genetikai származását illetően nem is volt zsidó. Édesanyját egy jóképű, fiatal lovász ejtette teherbe Kisbéren, ahol dédikém a világhírű Gidrán lótenyészetben dolgozott, mint cseléd. Első Ferenc József háromszáz angol telivér fedezőmént hozatott, melyek a helyi, vegyes származású cserkesz, spanyol és mecklenburgi kancákkal az angol telivérnél nyugodtabb, nagyobb munkakészségű és

korrektebb csikókat szültek. A szép lovászfíú apósom édesanyját is „fedezte”, aki később már alig észrevehető kis pocakkal járt a ménesben, amikor a vajszívú Müller bácsi megszerette, s megkérte a kezét, azzal, hogy a baba az övé, és édesapja lesz a világ előtt. Ennek a nagy szerelemnek az lett az eredménye, hogy szegény apósom később sárga csillagot hordott, s csak kis szerencséivel élte túl a holokausztot.

*

Apa azt hazudta az ismerősöknek és rokonoknak, hogy a templomi esküvő majd Pesten lesz. Most gyorsan kellett lépni, mert a gazdasági válság miatt erősödött a feszültség a magyarok és a szlovákok között: már nem a zsidókat gyűlölték, hanem egymást – magyar a magyart.

A közeledő világégés előszele megérkezett Eperjesre.

Az ezerkilencszázhuszonhetes német pártkongresszus már igazi náci rendezvény volt, zászlókkal menetelő, kizárólag barna inget viselő tagokkal. A fene se gondolta, hogy az a muris, bajszos kis figura, aki tényleg emlékeztetett a némafilmek Chaplinjére, történelmet fog írni. Iszonyatos történelmet.

Mi Eperjesen nem foglalkoztunk politikával.

Az eljövendő pusztítás méretéről pedig fogalmunk sem volt, csak amikor vőlegényem apja, a bajszos Müller Mihály bácsi megérkezett, aki nagy politikus volt, ő mondta apámnak, mielőtt a családi ügyekről kezdtek volna tárgyalni:

– Az emberiség végzete elkövetkezett. Hamarosan meg fog győződni róla, Wollner úr.

Apám derűs, optimista ember volt. Nem szerette az ilyen borúlátást. Pedig a leendő apósom nem borúlátó volt, hanem realista.

Csodálatos folyamat, amikor egy esküvőn, mely csupán két ember, egy férfi és egy nő szerelméből születik, a két család, vagyis mindkettőjük végtelen genetikus múltja találkozik és eggyé válik. Ott bujkált bennem is a kíváncsiság: Kik lesznek a rokonaim? Kik azok az ismeretlen emberek, akikkel a sorsomat mint a legszorosabb hozzátartozóimmal élem majd ezentúl?

A gyerekekben pedig bennük lesznek ők is.

Mind!

Anyám, apám, testvéreim, apósom, anyósom, és az ő anyjuk, apjuk, még az ismeretlen, szép lovászfű is ott lesznek majd benne, ha megszólal. Benne sírnak és énekelnek mindannyian, valamennyi ősünk.

Szóval leszállt a vonatról leendő apósom és anyósom.

Milyen jó szavak ezek! Apó-s, anyó-s! Kicsit az én apám és anyám lesz az a két idegen ember, aki eddig csak a szerelmem apja, anyja volt.

Kétlovas kocsin mentünk értük a pályaudvarra. Amíg elértünk velük a szállodáig, néhány szót váltottunk egymással.

Az apósom olyan szép ember volt, hogy arcképét bármelyik pillanatban ki lehetett volna tenni a tízpengősre, vagy akár egy magyarságról szóló néprajzi könyv fedőlapjára.

Ahogy elképzeltük az ideális, szép magyar férfi arcát, úgy nézett ki akkoriban. Hegyesre pödrött barna bajusz, rövidre nyírt, sűrű, barna haj, merész áll, messzire néző, tiszta, okos, mély-

barna szem. És dús, pödrött bajsza alatt az én kedvesemnek a húsos, érzéki száját ismertem fel.

Kissé alacsony ember volt, de igen kemény, tartásos férfi.

Leendő anyósom is gyönyörű asszony volt. Dús mellű, valószínűtlenül karcsúra fűzött derekú nő, aki a mi duci, pocakos, tenyeres-talpas családukban olyan volt, mint egy párizsi divatmodell. Ráadásul a lényében is volt valami királynői sugárzás: nem megállt a beérkező vonat ajtajánál, hanem „megjelent”. Széles karimájú, tollas kalapban. Ha rám azt mondták, hogy Fedák Sári vagyok, akkor ő a Jászai Mari volt. Királynői pátosszal viselkedett, s csak később, már Pesten derült ki róla, hogy hatalmas fantázia lobogott benne, s csak jóval később, idősebb korára, hogy hiányzik egy kereke.

Amennyiben mi a józan középszert nevezzük normálisnak, ő egyáltalán nem volt középszerű. Finoman úgy mondanám, hogy nem egészen normális, de aki nem finoman fejezte ki magát, azt mondta róla, hogy a dilis Müller néni. Lelkében olyan feszültség élt, mely gyakran hatalmas robbanásokhoz, kisülésekhez vezetett. Csak jóval később tudtam meg a zuglói kofáktól, hogy amikor megjelent a piacon, az első asszony elkiáltotta magát, hogy „Jön!!!” – és aki még tudta, gyorsan lefedte áruját egy ponyvával, vagy ha tehetette még, ki sem csomagolt, mert a harcedzett piaci kofák is féltek tőle, és nem bírták el azt a félelmetes balhét, ami esetleg egy rothadó almáért következett.

Anyósom két dolgot nem ismert az életben.

A félelmet – és a körülményekhez való józan alkalmazkodást.

Amikor romlott párizsit adtak neki a legkeményebb kommunizmus idején, a papírral együtt a hentes képébe vágta, s azt ki-

áltotta a vevőkkel teli üzletben:

– Ezt zabálja meg a Rákosi Mátyás!

Apósom fölírta, ki tartózkodott a boltban, s egyenként végigjárt mindenkit, hogy föl ne jelentsék, mert hitvese nem normális.

Istennel pedig úgy volt a Mama, hogy mivel a férje materialista volt, s ezért vele együtt nem találkozhatott az Úrral, egyedül járt a templomba.

Akkoriban ez szokatlan volt.

De ott is balhé lett.

Hosszúnapkor annyian voltak a zsinagógában, hogy nem volt már helye. Az ajtóban megállították. Ő azonban észrevett két üres széket, de az ajtónálló azt mondta, hogy oda sajnos jönnek.

Foglalt.

– Igen?... Akkor mondja meg a főrabbi úrnak, hogy én többé nem jövök ide!... Mondja meg, hogy átmentem imádkozni a római katolikus Szent István Bazilikába. És magukhoz nem jövök vissza soha többé!... Mondja meg a rabbinak!

Át is ment.

És oda járt templomba.

Nem keresztelkedett ki, csak megsértődött a zsidókra. Önérzete felülírta a több mint ötezer éves hagyományt, és templomot váltott.

Kellett neki az ünnep, a jó illat, és kellett az Isten is, mert az örökké józan és racionális férje mellett nem tudott álmodozni. Hozzá is szokott a katolikus templomhoz. Szeretett ott lenni. Leült egy szentkép alá, melyen egy szép zsidó asszony tartott egy szép zsidó gyereket, ráadásul gyönyörű ének is volt, tömjénillat

és magasztos orgonaszó – és elfelejtette az egyre szörnyűbbé vált világot, meg az iszonyatos világtörténelmet.

Ő lett az anyósom.

Egyelőre még ott tartunk, hogy megszálltak a Fehér Sasban.

Mi pedig hazamentünk, s vártuk az esküvőt.

*

Mama nem akart nagy lakodalmat rendezni, csak hidegbüfét tervezett. De már két-három nappal előtte sütöttek a cukrászok, sütött a Zsófi néni, átjött a szálló szakácsa, fűszerezte, klopfolta, panírozta a húsokat, a cselédek virágfüzérrel díszítették az ebédlőt, a csillárokat, az óriási nappalit és az emeletre vezető lépcsőkorlátokat.

Lázasan készültek az esküvőmre.

Sohasem éreztem még ilyen izgalmat, csak sok évvel később, egy-egy színházi bemutatóm előtt, amikor főszerepet játszottam.

Az esküvőm előtti éjszaka, amikor már mindenki lefeküdt, nyílt az ajtó, és bejött Apuka a lányszobába.

Odalépett az ágyamhoz. Megsimogatta a fejemet, s azt mondta:

– Lilecskó! – Így becézett. – Alszol?

– Nem, Apuka, tessék.

Leült az ágyam szélére.

– Mondd, meggondoltad te jól ezt a házasságot? Olyan gyerek vagy, van még időd. Egye fene, kidobjuk azt a sok süteményt, meg a húsokat, és azt a sok mindent, amit a Mama készített az esküvődre, nem baj. Én beszélek a Müller szülőkkel!... Te

meg beszélj a vőlegényeddel... Inkább legyen néhány nehéz napunk, mint később egy nehéz életed! Minden csoda csak három napig tart. Legfeljebb az emberek beszélni fognak róla, lesz egy kis pletyka a városban, botrány, cikk az újságban, neked meg egy gondtalan, szép életed. Még a színészetet is folytathatod, nem bánom. Lehetsz János vitéz, vagy ami akarsz. Mesélték nekem, mire készülsz. Mindent tudok... *De inkább legyél nekem Kukorica Jancsi, mint egy boldogtalan feleség...* A házasság, Lilecskó, ha nem boldog: pokol. Most még nyugodtan elhalaszthatjuk az esküvőt... Segítek neked... Meggondoltad?

Ült az ágyam szélén, fogta a kezemet, és hosszan, várakozva nézett rám.

– Apuka – mondtam –, én már nem vagyok olyan gyerek! Én már tizenkilenc éves leszek... és én... és mi szeretjük egymást.

– Hát...

Sokáig tűnődött.

Nagyon sokáig.

Majd azt mondta.

– Jó.

Megsimogatta a fejemet, megcsókolt és elment.

Másnap megvolt az esküvőm, úgy, ahogy azt a nagy piros bársonykönyvben előírták. Gyönyörű hófehér ruhában, koszorúslányokkal, hosszú uszály, vitte utánam a két kis apródgyereket.

Minden nagyon szépen sikerült. Utána sokat vacakoltunk még a fényképésznél. Majd hazajöttünk, és Anyuka a lányszobánkban felszolgált nekünk, külön, az aranylevelet – mert ez a

szokás. Ez egy finom tyúkleves, amit a Mama külön a fiatal párnak főzött. Alig tudtunk enni, mert mi már utazni akartunk.

A NÁSZÉJSZAKÁM

Az volt a terv, hogy először Pestre megyünk, és utána Bécsbe. Nagyon sok csomagunk és rengeteg nászajándékunk volt, amit csak rövid ideig, a friss esküvői papírral lehetett átvinni a határon.

Csokrok, bundák, ezüst evőeszközök, nipppek s a többi.

Na, végül is elbúcsúztunk és elmentünk az állomás felé. De olyan nagy hó volt, hogy kis kerülőt kellett tenni.

Végül megérkeztünk a vasútállomásra.

A kocsis lerakta a csomagokat, elköszönt, mi meg gyorsan be a melegbe.

A pesti vonat már elment.

Nem baj, talán van másik vonat. Érdeklődtünk, kérdezősködtünk – aznap Kassa felé nem ment semmilyen vonat.

Mit lehetett tenni?

Tanácsstalanul ültünk a váróteremben. Gondoltuk, valahogyan el kell tölteni az időt holnap reggelig. Nem mehettünk vissza. Az olyan blamázs lenne, hogy nézne az ki!?... És mit szól az apám?... Babonából sem lehet nászéjszaka előtt visszafordulni – a legrosszabb jel. Itt kell valahol eltölteni az éjszakát.

Eszembe jutott, hogy van itt valahol az állomással szemben valamiféle szálloda. Bizonyára egy garnihotel. Azt gondoltuk, eltöltjük ott az éjszakát, és majd reggel elutazunk.

Odamentünk, kopogtunk, a szálloda zárva volt.

Télen úgy látszik nem üzemelt.

Visszajöttünk, teljesen tanácstalanul.

És egyszer csak bepöfög valamilyen szerelvény, kis kávédaráló, valami kis helyi vonatocska. Nyilván egy tündér küldte. Megkérdeztük, hova megy ez a szerelvény.

– Bártfafürdőre.

Jaj, nagyszerű!... Csodás!... Bártfafürdő – Bardejovské Kúpele – körülbelül negyven kilométerre volt tőlünk. Egy szép kis fürdőhely. A múlt század végén épült, Első Sándor orosz cár és Erzsébet királyné is gyakran megfordult itt. Jövünk mi is!... A gyógyvizét különösen emésztési panaszok és főleg idegi bántalmak ellen ajánlották. Ez az utóbbi pont jól jön nekünk. Régebben jártam ott a testvéreimmal és a szüleinkkel. Emlékeztem a gyönyörű Fő terére, az Orvosforrásra, a zenepavilonra, az Erzsébet királynő Gyógyházra, ahol fagylaltoztunk valaha. Mesélte Apuka, hogy a fürdőváros mögött sok lengyel zsidó és parasztocska lakik.

Közel volt a lengyel határhoz.

Gyorsan beraktuk hát az összes poggyásunkat az állomás ruhatárába – ide úgyis visszajövünk még –, és felszálltunk egy első osztályú, finom kis kupéba.

Elutaztunk Bártfafürdőre.

A kis kávédaráló ment, ment, ment...

És ment, ment, ment... és ment és ment és ment.

Már majdnem éjfél volt, mikor megérkeztünk.

Rögtön beültünk az egyetlen fiákerbe, és mondtuk a kocsisnak, hajtson a Széchenyi Szállodához.

Bementünk, szobát kértünk.

Sajnos, mondták, holnap itt egy ünnepélyes nagy avatás lesz – új városházát építettek, itt lesz a kormány és az egész Sáros megye – minden szobájuk foglalt. Azt mondta a portás: „Nem baj, van itt még egy másik hotel, a *Frantisek*. Nem ilyen szép, mint a miénk, de tessék megpróbálni.”

Odamentünk.

Ott sem volt hely.

Mit lehetett tenni? Megszánt minket a kocsis, azt mondta, neki vannak itt ismerősei, akik privát szobát adnak ki nyáron – próbáljuk meg.

Odamentünk.

Ez egy igazi polisi zsidó család volt, öt gyerekekkel, pajesszal, fokhagymaszaggal, macesszal. Szoba-konyha, ennyi volt az egész.

Felébresztettük őket, az asszony azt mondta.

– Nagyon szívesen, jöjjenek csak, jöjjenek, aranyoskáim! Mi majd megalszunk a konyhában, a földön, és a maguké lesz a szép nagy hálósobánk.

Kövér párnák, pufók, tarka dunyhák voltak az ágyon, a gyerekek a konyhai üvegajtóhoz nyomták az orrukat, és úgy leselekedtek. Elég piszkosnak nézett ki az egész hely.

– Nem, én itt nem maradok! Ha ez nem a nászéjszakám, hát egye fene! De így?!... Itt átélni először a csillagos, nagy misztériumot?... Nem, nem, akármilyen fáradtak vagyunk, semmi esetre ne maradjunk itt!

Elmentünk.

Akkor már nem volt sok megoldás. A kocsis még azt ajánlotta, hogy van itt egy kocsmá, és a kocsmá mellett van egy szoba,

azt kiadják pároknak. Főleg kurváknak, oda viszik a pasikat.

Ott már le se szálltam, csak a férjem... valahol lenni kell.

De ott sem volt hely.

Úgy gondoltuk, hogy visszamegyünk a pályaudvarra.

A váróteremben megvárjuk a reggeli öt órát, akkor megy vissza a vonat Eperjesre.

Odamentünk.

Igen ám, de a várótermet már bezárták, mert nem volt már semmiféle vonatforgalom.

Zárva volt.

Mit lehet tenni? Bekopogtunk a forgalmistához, aki ügyeletes volt az állomáson lévő irodában. Persze, mutattam neki egy kis pénzt, az ajtó üvegén át. Beengedett bennünket a váróterembe. Ott meleg volt, de láttam, hogy neki is kellemetlen, hogy ott-tartózkodunk.

Pénz ide, vagy oda – azt eltette –, de azért ez mégis egyenruhás szervezet, nagy zavarban volt.

Éhesek is voltunk.

Szerencsére Anyuka bepakolt nekünk útravalót, sokféle finomságot, de azt könnyelműen otthagytuk a ruhatárban, azt gondolván, hogy a bártfai hotelben pompásan megvacsorázunk.

Megkínált bennünket a vasutas bácsi fokhagymás kolbásszal, szalonnával, egy-egy falatkával. De mivel félt, hogy lebukik, hiszen szabályellenesen tartózkodtunk a helyiségben, kieszelte, hogyan tud emberségesen megszabadulni tőlünk úgy, hogy jó ember is legyen, és a pénzt is megtartsa.

– Nézzék, itt áll ez a vonat, amivel maguk jöttek. Itt van egy vasúti lámpa, jöjjenek velem!

Odamentünk, és bevitt minket ugyanabba a fülkébe, amivel jöttünk.

Végre egy ismerős kuckó!

Behúzta a függönyöket, odaadta a vasúti lámpát.

– Maguk most itt maradnak reggelig. Kora reggel ez a vonat négy óra tízkor elindul Eperjes felé.

S mivel látta, hogy fiatal pár vagyunk, még bizalmasan hunyorított is a szemével, jelezve, hogy ő, és általa az egész Vasúti Társaság szemet huny a várható buja történések felett.

Nem is tudtuk, micsoda áldozatot hozott! Még jóval a Trianon után is a vasutasokat büntették, üldözték, semmizték ki legjobban. Sok volt közöttük a nemzeti érzelmű ember, akiket néhány éve még elkergettek a szüleik földjéről. Úgy hívták őket, hogy „vagonlakók”, mert ott éltek családotól vagonlakásokban, vagy a pályaudvarok melletti nyomortelepeken.

Ki tudja, talán magának tartogatta a forgalmista azt a lámpást, amit nekünk adott.

És mi boldogok voltunk.

Igen, igen, igen... Boldogok! Néha már az is boldoggá tesz, ha az ember kikerül a reménytelenségből. Egy kis biztonság is boldoggá tesz. Engem Anyuka erre tanított. Nem szavakkal, hanem egész lényével. Többször mentek tönkre apámmal, de amikor kiderült, hogy nem egészen, hogy azért mindig maradt egy kevéske, amiből, ha nehezen is, de újra tudták kezdeni az életüket, ő már boldog volt. Mesélte, hogy az első világháború után, pont akkor, amikor még kicsi voltam, és Apuka hazajött a frontról, minden pénzük, még a boltunk is elúszott, ő talált a szekrényben, a lepedők alatt egy csomó pénzt, amit valamikor ő dugott el

arra az időre, ha baj lesz – csak elfelejtette. De akkor úgy fogta föl, hogy ezt a pénzt az Isten küldte.

Csoda!

– De hisz te tetted oda! – mondta neki Apuka.

– Nem az a csoda, hogy odatettem, hanem hogy megtaláltam!... Pont most, amikor annyira kellett!... Ez a csoda! És az is, hogy hazajöttél. Hazahozott az Isten, és még pénzt is küldött veled!

És életében először annyi bort ivott Apával, hogy becsíptek tőle.

Mi meg itt voltunk végre a férjemmel! Az ismerős fülkében. Szinte már otthonos volt. Amilyen jó volt menni, annyira jó volt jönni is – a semminél ezerszer jobb... Ó, Istenem, hogy untam odafelé a kupé falán lévő, fakeretes vasúti szabályzatot, most meg milyen örömmel olvasgattam, mint egy jóakarató ismerősöm levelét... Minden sorát tudtam, kívülről.

A szigorú MÁV szabályait és parancsolatait.

Csak az volt a baj, hogy borzasztó hideg volt. Mert ha a vonat nem ment, nem fűtötték. Tél volt, gyönyörű szép tél, rohadt hideg, nagy hó – szerelemről ott szó sem lehetett.

Összebújtunk.

Egymást melegítettük.

Testünkkel, leheletünkkel.

Az embernek először a lába, aztán a keze, végül a füle fagy meg. Így aztán összekulcsoltunk a lábainkat, fogtuk egymás kezét, és összeszorítottuk a hideg fülünket, mintha azt hallgatnánk, mi jár a másik fejében.

Először tapasztaltam meg, milyen az élet, ha nem Apuka intézkedik... Rég aludnánk már, nem a Széchenyi, hanem a legdrágább Erzsébet Királynő Szálloda parkra néző, hatalmas hálószobájában, ha ezt a nászutat Apuka intézi.

Ezentúl mindig így lesz! – gondoltam –, mert most már nem ő a Férfi az életemben, nem Apuka, hanem ez a szerelmem, a férjem, akivel együtt didergek, szűzen.

Ez volt az első sejtelem az életemben, amikor átsuhant rajtam, hogy ajánlatos lesz a saját lábamra állni.

Reggel aztán végre, végre elindultunk – vissza Eperjesre.

Ott villámgyorsan átszálltunk, arcomat eltakartam a prémes gallérommal, fejemet a ridikülömmel, meg ne lásson senki, hogy itt vagyunk újra.

Irány: Budapest!

Átszálltunk Kassán, majd Miskolcon és Füzesabonyon át végre Budapestre értünk.

Este volt.

Lehúztam az ablakot. Mozdonyunk szuszogva pöfögött be a hatalmas, végtelenből jött sínekkel barázdált, visszhangos, füstös állomásra. Mint egy óriás cethal gyomrában, mely elnyelt, úgy éreztem magam. Körülöttem az ismeretlen főváros, mely életem színpada lesz majd.

Eszembe jutott, amit Mama mondott, amikor utamra bocsátott.

– Vigyázz Lilikém, Pesten kevés a jó ember.

Meleg fészekből röpített ismeretlen utamra.

Eperjes a múltammá vált.

Hát... így kezdődött.

HAJRÁ, JÓZSI BÁCSI!

Pesten eleinte nem alakult még ki a társaságunk, így vasárnap délutánonként elmentünk az Opera Kávéházba.

Az Opera mellett volt, az Andrássy út sarkán.

Ott jött össze a család, a nagynénik, nagybácsik, azoknak lányaik, vagy fiaik, menyek.

Ezek mind az én rokonaim voltak.

Férjemnek csak egyetlen bátyja élt Pesten, a Béla, apósom és anyósom rokonai mind Kisbéren voltak. Ha voltak. Ez a lótenyésztéséről híres városka volt az ő Eperjesük, mely előttem sokáig rejtély maradt. Sem az anyósom, sem az apósom nénjét, sem a vajszívű Müller bácsit és a legendás lovászt nem ismerem, csak annak a nagybácsinak a nevét hallottam gyakran, anyósom testvéréét, aki zseniálisabb volt, mint a férjem, és régóta nem élt Magyarországon.

Ő volt a Dezső bácsi.

Ugyanabból a genetikai állományból, melyből anyósom csupán dilis volt, Dezső bácsi lángelme lett. Feltalálós. A kor egyik Edisonja, benne van a *Nagy magyar feltalálók* című könyvben. Találmánya a világon legelső elektromos autó és a forgókondenzátor, a rádió állomás keresője volt. Ezt, hogy „forgókondenzátor”, megtanultam, mert a Korda Dezső bácsi legendaként élt nálunk. Kisbér után elvégezte Budapesten a műszaki egyetemet. Mérnök lett, mint a férjem, de sorsa magasra repítette. Alapítója volt egy bászeli vállalatnak, majd a Société de Fives-Lilles villa-

mossági gyárnak. Először állított elő ferroszilíciumot, és részt vett a Vaskapu szabályozásában. Sok magyar kitüntetés mellett megkapta a Francia Köztársaság Becsületrendjét is.

Neve minden lexikonban benne van.

Nem tudom kihagyni azt a rejtélyes történetet, amit az ilyen, hozzájuk hasonló érzékeny lelkű zsenik, sokszor megélnék.

Dezső bácsit gyakran hívták meg ünnepi díszelőadásokra. El is ment, a protokoll hozzátartozott az életéhez. Előtte azonban hosszan tanulmányozta a színházak tervrajzát, s mindig oda kért jegyet, ahol a vészkijárat volt. Le sem vetette a sálját, meleg bundáját, és a kalapját is az ölében fogta, szorosan. Úgy ült végig a *Toscát*, a *Lohengrint*, az *Istenek alkonyát*, mint egy bevetésre várakozó, menetkész katona.

Ezernyolcszáznyolcvanegy december nyolcadikán a bécsi Ringtheater műsorán a *Hoffman meséi* volt. Még be sem intett a karmester, amikor egy gázrobbanás hallatszott, s valaki elkiáltotta magát:

– Tűz van!

Dezső bácsi nyugodtan fölállt, kiment a vészkijáraton, odakint fejébe nyomta szürke kalapját, beült a kocsijába s hazahajtott.

– Ilyen korán? – kérdezte a neje.

– Ég az Opera.

Másnap tudták meg, hogy 450 halott volt.

Férjemnek és anyósomnak gyakran voltak ilyen előérzetei.

*

A mi kávéházi körünkben mindenki eperjesi volt. Csupa józan, derűs, földön járó lélek. A társaság lelke pedig a szintén felvidéki Józsi bácsi.

Fuchs Józsi bácsi a Babus részéről rokonom.

Józsi bácsi úgynevezett *jópofa* volt. Kefefrizurájával, pakombartjával és a felkunkorodó, nagy bajuszával kirítt a hétköznapi férfiak közül. A haja őszes, de a bajusza koromfekete. Nyilván festette. Szivarzsebében illatos selyem zsebkendő volt, és mindig peckesen, behúzott hassal járt.

Gondoltam én.

De aztán rájöttem, hogy fűzőt hordott.

A felesége, Hanna néni soha nem jött le, ő csakis a háztartásának élt. Egy mintaháziasszony. Ezen kívül semmi nem érdekelte, és csupa olyan tulajdonságokkal volt megáldva, ami rendkívül ellenszenvenné tette. Az ilyenre mondták, hogy *hárpia*. Az én anyósom csak flúgos volt szegény, de Hanna néni gonosz is.

Nagyon féltékeny volt a férjére, a Józsi bácsira.

És nem alaptalanul, mert Józsi bácsi rendkívül veszedelmes szoknyavadász volt. Amolyan „röptében a legyet” típus.

Így hát az egész társaság utálta Hanna nénit, mindenki a Józsi bácsinak drukkolt. Aki nem is volt nagyon diszkrét, és a lehető legszaftosabban mesélgette a nőügyeit, hogy micsoda „stramm kis nőt” fogott. Minden nője *stramm* volt, akinek dús a melle, nagy, fogható a fara és húsos a szája. Azt is elmesélte, milyen esztelenségeket suttogtak neki ölelés közben. Volt nő, aki kéjesen azt sóhajtotta: „Jaj, istenem!” – de olyan is, aki azt kiáltotta Józsi bácsinak a csúcson:

– Isten vagy, Józsi!... Isten!!

Ilyen stramm volt.

Józsi bácsi nem tartotta ezt túlzásnak, mert nagy gyakorlatából tudta, hogy a szerelemnek külön szótára van. És amikor eljutott a férfiúi élvezet csúcsára, maga is úgy érezte, hogy a nő kimondta a valóságot.

Igenis, Isten volt.

Átélt a Teremtő misztériumát.

És azt is tudta, hogy minden kaland jó, de duplán annyit ér, ha el is lehet mesélni.

Kétszer élt nemi életet.

Egyszer a különféle szállodai ágyakban, másodszor a kávéházban, amikor csillogó szemmel elmesélte nekünk.

Azt is, hogy Isten lett.

Előtte azonban megkért mindenkit, hogy ez maradjon közöttünk, mert rettegett a Hanna nénitől.

Nem alaptalanul.

Már az is elhangzott a néni szájából, hogy ha nem lenne mélyen vallásos, hívő asszony, Józsi bácsit már konyhakéssel a hátában találná meg a rendőrség egy külvárosi szeméttelen. Nem tudta, hogy az Istennel él, mert az ő karjában sohasem élte át a férje ezt a misztériumot.

Vasárnap nagy hévvel érkezett a bácsi, és azonnal mesélni kezdett:

– Gyerekek, ezen a héten majdnem lebuktam, de nagyon! Csoda, hogy élek még... Csoda!

Az történt ugyanis, hogy a Józsi bácsi megint fogott magának egy „stramm” kis tyúkot. Méghozzá nem este, hanem délelőtt. Nekik ugyanis volt egy műhelyük, elektromos készülékeket

árultak és javítottak a Király utcában. Bejött egy csinos vevő, Józsi bácsi nem tudta kihagyni a ziccert, hogy Isten legyen – ott hagyta a műhelyt a fiaira, és elment a nővel.

– És hová vittem?... No, hová, mit gondoltok? A Dohány utcai Hungária Fürdőbe!

Akkoriban ez nem volt ott nagy ügy.

Jött egy pár, és kiadták nekik fél napra a franciaágyas, nagy kádas szobát.

Volt ilyen.

Szóval ott hancúroztak a kétszemélyes ágyban.

Mikor aztán kijött a Józsi bácsi a Hungária Fürdőből, a stramm kis nővel karonfogva, egyszerre csak látja, hogy pont szemben, a túloldalon, éppen megy el a lakásuk alatt, a földszinten élő szomszédasszony, egy apró, üvegmosó pofájú kis snauzer kutyussal.

És rájuk néz.

Csodálkozó, kaján vigyorral.

Hú, rettenetes melege lett!

Szaladt haza.

Föl egyenesen a házukba.

Közel laktak a Szerecsen utcában (a mostani Paulay Ede utca). Rögtön hívta a feleségét. „Gyere, gyere, gyere!” „Hová?!” „Ne kérdezz, csak gyere!... Gyere, megyünk! Gyere, gyere a fürdőbe!” „Fürdőbe?!... Minek?!” – tiltakozott a Hanna néni –, csak pénteken van fürdési nap!” „Az mindegy!... Gyere, gyere, ma lesz az igazi, meglátod!”... „De minek menjünk a fürdőbe, Józsi?!” „Csodás lesz, csodás! Eljött a mi napunk, Hannuskám!”

És fekete bajszát csábosan rezgetve, buja mosollyal rávette valahogyan a nejét, nem tudom, hogyan, de elvitte a fürdőbe.

Megfürödtek.

Ha már ott volt a Hanna néni, haját is mosott, megszáritotta és hazamentek.

Minden rendben ment.

Másnap jött a Hannuska a piacról, és azt mondta a férjének:

– Te Józsi, képzeld el, mi történt. Találkoztam a kutyás Schullernével a piacon. Tudod, aki alattunk lakik a földszinten, azzal kis fekete kutyával! Azt mondta, hogy tegnap egy nővel látott kijönni téged a Hungária Gyógyfürdőből... Képzeld!... Ha nem tudnám, hogy tegnap én voltam ott veled, el is hittem volna! El én, esküszöm! Jól tudom, mik járnak a fejedben néha... Látod, hogy milyen rosszak az emberek! Most mondd: mi a jó nekik ebben? Mi a jó most ennek a Schullernének?

– Semmi.

– Biztos azt gondolja: „Ha én boldogtalan vagyok, más se legyen boldog!”... Irigy rám!

– Az.

– Én ennek az asszonynak vissza sem fogok köszönni többé!

– Azt jól teszed. Én se.

Ezt mesélte Józsi bácsi, diadalmasan.

Nagyot röhögött az egész társaság. Vidáman, jóízűen, felszabadultan.

Amikor hazafelé mentünk, a férjem nem karolt belém. Kabátzsebébe dugta mindkét kezét. Én bújtam hozzá, és öleltem át szorosán a karját.

Sokáig nem szólt semmit. Kis idő után azt mondta:

- Ez egy nagyon szomorú történet.
- Mi ebben a szomorú? – nevettem.
- Az egész.

A SZEMÜVEG

Amikor iskolába kezdtem járni, észrevette a tanító néni, hogy rövidlátó vagyok. Kaptam egy szemüveget, feltettem, és megnéztem magam a tükörben, jobbról, balról, előlről. Két pupillám csodálkozva csillogott a vastag üveg mögött. Kissé nagyobbnak tűnt, mint az igazi.

Először boldog voltam. Okos arcom lett. Jó tanulós, mindentudó. Ha új tanító jött az osztályba, mindent tőlem kérdezett meg először, mert az volt a képemre írta, hogy én tudom.

Büszkén jártam iskolába a szemüveggel.

Nem is volt semmi baj.

A baj akkor kezdődött, amikor jöttek életembe a fiúk.

Borzasztóan szégyelltem a szemüveget.

Manapság divat a szemüveg. Gyakran még az is szemüveget visel, szép kerettel, akinek nem kell, mert jól áll. De akkoriban ez szégyen volt. Szemüveg, egy lánynak! Hamarosan úgy éreztem magam, mintha púpos lennék. Igyekeztem mindig a táskában vagy a ridikülben tartani. Inkább homályosan láttam, és tapogatva kerestem a lépcső korlátját, csak ne legyen orromon a szemüveg.

Tánc közben szánalmasan néztem ki.

És amikor meg akart csókolni a fiú, előtte gyengéden levette a szemüvegemet, mintha meg akarna pofozni. Pofont vagy csókot kapni nem lehet szemüvegben. Csók előtt jó előre magam

vettem le, s ölelő bal kezemmel a társam hátán lengettem, nehogy elvesszen a szédült dülöngélésben.

Este az éjjeliszekrényemre tettem, a sok vacak közé. Utáltam tapogatva keresni, mindig feldöntöttem valamit. Ha fiúkkal mentünk a moziba, jó hátra vettek jegyet, az utolsó sorba, ahol nem látott minket senki. Lehetett csókolózni. De mivel minden külföldi film feliratos volt, nem tudtam elolvasni a szöveget. Nevettem, amikor ők nevettek, és szomorú voltam, amikor elszomorodtak, és ha utána megbeszéltük a sztorit, óvatosan szóltam hozzá, hogy ne vegyék észre: alig értettem az egészből valamit.

A férjem tudta, hogy rövidlátó vagyok, és vett nekem mindenféle szemüveget, egyet a színházhoz, és egy szépet a varrás-hoz és az olvasáshoz. Még egy lornyonnal is meglepett, amit a ruhámra csíptetett brossra akasztottam. Az utcán pedig egy rövid nyelű, elegáns kis ezüstlornyont hordtam, amit össze lehetett csukni, mint egy zsebkést.

„Ha vaksi vagy, legalább légy divatos” – mondta anyám.

És mivel nagy viccmesélő voltam, az összecukható lornyommal adtam elő raccsolva a legújabb arisztokrata Arisztid és Tasziló vicceket.

Főleg azt a paródiát szerették, amikor zsidó vicceket mesélek az ezüstnyelű lornyonnal. Bemutattam, hogyan olvassa a rövidlátó rabbi a *Talmudot*, és fél szemmel hunyorogva, a *Turfot*.

A másik híres magánszámom a „Szemüvegkeret-választás az optikusnál” című némajátékom volt.

Ez sajnos valóban megtörtént.

– Válasszon egy csinos keretet, fiatalasszony! – És én vaksin tapogatva levertem a faliállványról vagy száz üres keretet.

Ez akkor történt, miután egyszer elestem az udvaron.

Valami kőbe botlottam, amit nem láttam. Azt mondta a férjem, ez így nem mehet tovább, feltétlenül szemüveget kell hordanom. Akkor vitt el először erőnek erejével a híres optikushoz, a Juszthoz, ott történt a gikszer, de végül kiválasztottam a leggyönyörűbb keretet. Egy dublé aranykeretes szemüveget csináltatott a férjem nekem.

És amikor feltettem, hirtelen látni kezdtem! Őt is, a boltost is, Pestet és az egész világot – és sajnos magamat is a tükörben.

Nagyon szerencsétlen voltam, aranykerettel is. Úgy éreztem, nyomorék vagyok.

És mi lesz a művészi pályámmal?

Egy szemüveges Tosca?

Egy japán Pillangókisasszony?

Jön a Torreádor, és Carmen fölteszi a hatdioptriás szemüvegét, hogy jobban megnézze magának a diadalmas bikaölő pasit?

Egy vasárnap délután ott ültünk az Opera Kávéházban.

Józsi bácsi későn jött, megint nagy hanggal:

– Hú gyerekek, ma sárkányt eresztettem! Hannát elküldtem Hévízre, három hétre! Még a mozdonyt is megcsókoltam!

Nagy nevetés, persze.

Józsi bácsi rám néz, és azt mondja:

– Mi van, ifiasszony, te miért ülsz itt ilyen savanyúan? Se bor, se likőr, mi van veled ma?

Mondtam, semmi.

De Józsi bácsi nem hagyta annyiban a dolgot.

– Gyere velem – mondta –, telefonálni akarok!... Segíts nekem, mert én nem tudom tekerni azokat a fránya számokat.

Elkísértem a telefonfülkéhez, de esze ágában sem volt telefonálni. Leült velem egy közeli asztalhoz, és hozatott nekem egy stampedli köményes likórt. Megitatta velem.

– Most pedig mondd meg szépen, mi a bajod! Összevesztek?

– Nem.

– Megcsalt a férjed?

– Á, dehogy.

– Biztos megcsalt.

– Ő nem olyan.

– Olyan nincs, hogy nem olyan. Minden férfi olyan.

– Nem, nem, higgye el, Józsi bácsi!

– Figyelj ide, husikám! Nem nagy ügy! Csald meg te is! És kvittek vagytok.

– De nem!... Mondom, hogy nem.

– Akkor mi a baj?

– A szemüveg, Józsi bácsi. A szemüvegem. Ma azt mondta rám valaki a villamoson, hogy „szemüveges lány”, és elbőgtem magamat.

– Jaj, hogy te milyen buta vagy – mondta. – Hát ide hallgass, husikám!... Ez a szemüveg nagyon jól áll neked! Úgy nézel ki benne, mint egy érzéki professzornő, akit nem lehet tegezni, mert egy komoly valaki!... De a testében tűz ég!... Micsoda kihívás!... Tudod, milyen rejtélyes, izgalmas kis pofád lesz, amikor kileseled a keret mögül? Vagy huncutul a keret fölött?... Nézz csak rám!... Ez az!... Húha, kis bestia!...

Kihörpintette a saját kupicáját. Nem likőr volt benne, hanem tömény pálinka. Közelebb húzta a székét.

– Ide hallgass!... Én most mondok neked valamit, de ne felejtsd el. Jól jegyezd meg magadnak, örökre!

Kis szünetet tartott, mert pontosan akart fogalmazni.

– Tudod, Lilike, az élet nem olyan sima. Ha én azt mondom neked, hogy te egy stramm kis nő vagy, nekem elhiheted!... Most nem úgy beszélek veled, mint a nagybácsid! Te egy harapnivaló, formás kis teremtes vagy! Szép az a friss, almapiros pofácskád is! Csak ne kezd el festeni! Dauerolt haj, dús fenék, s ami döntő, a nagy cicik, minden rendben van nálad, kicsikém, a szemüveg is kitűnően áll neked! És ha még ehhez kinyitod a szádat, és előveszed azt az aranyos, jópofa dumádat, meg a szép hangocskádat, akkor te azt fogsz meghódítani magadnak az életben, akit csak akarsz!... Bárkit!... Mindenkit!... Ha én mondom, elhiheted.

– És a színpadon?

– Ott is. Jön az új világ! Sikk lesz szemüveget hordani! Te leszel az első szemüveges Azucena! És mint Pillangókisasszony, napszemüvegben várod majd Pinkertont, hogy elrejtse a fájdalmas könnyeidet!... Kaptad, az amerikai tengerészhadnagytól! Rejtélyes nő leszel!... Egy szerelmes gésa!... Figyelj, husikám, s ne felejtsd a szavaimat! Ha jön valaki az életedben, és azért nem fogsz tetszeni neki, mert szemüveget viselsz, azt rögtön rúgd ki, mert nem érdemel meg téged... Na, most megnyugodtál?

Ittunk még egy kört, én egy stampedli likórt, ő pálinkát, s a jószágos rokon helyett leplezetlen kandúrtekintettel csipentett a szemével. Úgy nézett rám, és én is rá, mit mondjak... nem csoda, hogy veri a felesége.

– Stramm nő vagy!
Nagyon boldog voltam.

ELFOGADÁS

Sokat segítettek a Józsi bácsi mondatai.

Bölcs szavak voltak, és onnan szóltak, ahonnan a férfiak látnak engem: a lövészárók túloldaláról.

Azt, hogy anyám, apám mit szól, vagy a barátnőim, de még az is, amit az elfogult férjem mondogatott, nem volt olyan értékes számomra, mint amit a profi Józsi bácsi mondott nekem, hogy *stramm nő vagyok*. De úgy, hogy még a bajsza hegyét is megcsavarintotta hozzá. És úgy nézett rám. Ez már valami! Egy állat értékes prémjét is csak a vadász tudja megítélni igazán, aki azonnal látja, hogy ezt kár kihagynom, ezt érdemes lelőni. És a Józsi bácsi hírhedt jó vadász volt, tévedhetetlenül jó szemmel.

Bizonyára jó lövő is.

Egyszóval mesterlövész.

Aranyat értek a szavai.

A baj csak az volt, hogy a sérelem bennem nem ezen a ponton ért. Férjnél voltam, szerettek. Férfi nekem nem hiányzott. Ahol a sebesülés ért, mélyebben volt.

Sokkal fájóbb helyen.

Nem lehetek színésznő?

Nem lehetek énekesnő?

Úgy éreztem, hogy ezt az Isten nem akarja.

A nőkhöz értett Józsi bácsi, de a színházhoz nem. És az, amit mondott, hogy legyen napszemüvegben Pillangókisasszony, és

csábítsam el szemüvegben Don Josét, vagy a Torreádort, gyakorlatilag lehetetlen volt.

Mínusz hatdioptriás szemüvegem volt. Ez az a bizonyos szódásüvegtalp vastagság.

Vaksi kis tyúknak néztem ki, nem Carmennek, Brünhildának, vagy az Éj Királynőjének.

Kabaréban talán játszhattam volna. Még egy Gogol-komédiát, vagy egy Csehov-egyfelvonásost is eljátszhattam volna, akár lornyonnal is. Ária- és dalesteket, vagy magyarnóta-műsorokat is adhattam volna, de Shakespeare tündérvilágában, vagy Prospero *Viharjában* sohasem járhatnék, hacsak nem tételezzük fel, hogy vannak rövidlátó tündérek is.

És ahová vágytam – az Operába!

Még a karba se tudtam volna bejutni mínusz hat dioptriával, mert letaposom az előttem állókat, s csak másokba kapaszkodva tudok lejönni a lépcsőkön.

Fuchs Józsi bácsi ismerte a nőket és a női lelket – de nem ismerte a színpadot.

Én pedig oda vágytam. Jobban, mint a házasságba, jobban, mint a szerelembe, jobban, mint az anyaságba – én a színházba voltam szerelmes.

Akkoriban azt gondoltam: reménytelenül.

Aztán eltelt sok-sok év.

Gyereket szültem, túléltem a világháborút, nem kerültem a hatmillió zsidó közé, akit elpusztítottak, én és a gyerekem voltunk a hatmillió-egy és a hatmillió-kettő... Életben maradtunk... Csodálatos módon a férjem is, aki idegileg belerokkant a félelembe, rettegett mindenkitől, akinek emberarca volt, és még a

házunk felett köröző vadgalambokról is feltételezte, hogy az éle-
tére törnek, mert valamiféle titkos ügynökök küldték rá őket.

Beteg, szorongó lélekkel, de élt valahogy. A lipótmezei elme-
gyógyintézet főorvosa kezelte szegényt.

Egyébként ott vészelte át a nácizmust is, a zárt osztályon.
Kórlapjára azt írták: *üldözési mánia*. Latinul egyszerűen csak
paranoia. Szerintem egyetlen zsidó volt az intézetben, s én vol-
tam a legboldogabb, hogy félelmét így minősítették. Az ilyen
„téveszmék” hihetőnek tűnnek, mert a betegek magas érzelmi
hőfokon és nagy meggyőző erővel hangoztatják kóros gondola-
taikat. Negyvenötben az oroszok szabadították ki, és azonnal el-
akarták hurcolni Szibériába, „malenkij robotra”. De amikor lát-
ták, hogy letépi magáról a már kilazított kényszerzubbonyát, és
torkaszakadtából elüvölti nekik félig szlovákul, félig magyarul a
kommunista himnuszt, a „Föl-föl, ti rabjai a földnek” kezdetűt, a
parancsnok, a Major, riadtan hátrarántotta a székét és hazaza-
varta.

Megijedt tőle. Átjött a sok száz kilométeres golyózáporon, ak-
kor nem félt.

De most az uramtól megrettent.

Jobb színész volt, mint én. Mert ahogy mesélte: játszott. Igazi
félelemmel, de roppant ügyesen játszotta a bolondot.

Én elmentem dolgozni.

A zuglói házunkat lebombázták. Vele együtt omlott össze a
szép kis polgári életem, és elmentem melózni a Rákospalotai
Bőrkonfekció Vállalathoz.

Anyagkönyvelő lettem a mínusz hat dioptriámmal.

És azonnal alakítottam egy színjátszó csoportot!

Erről mesélek még...

Sikert sikerre halmoztunk.

Itt történt velem a csoda.

Nagyon sokat játszottam színpadon. Nemcsak a mi kultúrterünkben, hanem jártam az egész országot.

Persze kellemetlen volt a szemüveg.

Rendezőm, Udvaros Béla – csodálatos színésznőnk, a Dorottya papája –, azt mondta, hogy keres nekem hatásos öreg néni szerepeket. De én nem akartam öreg néniket játszani! Egyszer-kétszer jó, de mindig? Csak azért, mert vakki vagyok? Hiába mondta, hogy sok mindent lehet kihozni abból, ha egy mellett, nagy mellű, nagy fenekű, elvileg még kívánatos színésznő öreg nénikét játszik. Ez nagy humorforrás, még tragikus is lehet, de én semmiképpen nem akartam „öreg néni” színésznő lenni.

Amellett az is zavart, hogy nem láttam a zongorakísérőmet. És nagyzenekarnál a karmestert se. Szemüvegben énekeltem. Akkor már vastag, csontkeretes szemüvegem volt. Egy koncertnél nem volt túlságosan zavaró, hogy a híres operettdalokat és operaáriákat egy szemüveges nő énekelte.

Rengeteg haknim volt. Viszonylag sokat kerestem, és sok pénzért csináltattam magamnak egy kontaktlencsét.

Ez nagy újdonság volt.

Egy kis küszködés, kínlódás, könnyezés, néha kétségbeesett négykézláb kúszás, reménytelen tapogatás a földön, mert elveszett az átlátszó, körömnyi kis vacak, amit megtalálni egy látónak sem könnyű, hát még egy vakinak – de végre betettem és láttam.

Láttam!

Mint Strogoff Mihály, aki kigyógyult a vakságból: láttam!

Láttam!... Láttam!...

Ehhez fogható diadalt még nem éreztem soha!

Jöhet Don José, jöhet a Torreádor, jöhet Cavaradossi, és minden szerep és minden szerelem, mert erősebb voltam, mint a sorsom.

Úgy éreztem, a kontaktlencsével legyőztem az Istent.

Tudom, hogy ez borzasztó mondat, apám valaha megpofozott volna érte, de én kifejezetten úgy éreztem, hogy ezt az egész vaksiságomat azért hoztam magammal, hogy az álmaim ne teljesüljenek. Kifejezetten úgy éreztem, mintha ezt az akadályt egy isteni sorshatalom állította volna eléem, amit most, a modern tudomány segítségével, sok pénzzel, szorgalommal és mérhetetlenül szívós akarattal legyőztem.

Azonnal rendeztem egy műsort Rákospalotán, ahol nagyon szerettek engem.

Ott volt az én ismerős közönségem, akikkel nappal dolgoztam a børszagban, este pedig a reflektorfényben néztek engem. Én magam szerkesztettem és írtam az összekötő szöveget, sok poénnal, és rengeteg dallal. Most már vállaltam néhány jelene-tet és egy kis táncot is, bár azt csak korlátozottan és szerényen. És megmondtam a zongorakísérőnek, az én Blumimnak (Blumenthal Dezsőnek hívták, hogy a nevét is megörökítsem, ha ugyan örök ez a magnófelvétel), megmondtam neki, hogy nem kell már beinteni kézzel, elég, ha csak a fejével biccent, mert látom.

Látok, igen, látok.

Cudarul kiöltöztem!

Még műszempillákat is ragasztottam magamnak, és karikákat is akasztottam a fülembe, két óriási aranykarikát. Egy egyiptomi papnő aranyszínű melldíszje volt a merészen dekoltált téglapiros ruhám fölött.

A hajam is vörös volt.

Befestettem.

Ha már látok, mutassak is valahogy.

Ott álltam végre a színpadon.

Reflektorok keresztüzében.

És életemben először szemüveg nélkül *láttam a közönséget.*

Könnyeztem a lencsétől, de láttam az első, második és harmadik sorban ülő, ismerős arcokat.

Láttam a középső sorokat, még a terem végében ülő srácokat is.

Tisztán, mindenkit.

Még leghátul, a félhomályban álló, izgatott főnökömet is.

De valahogy hidegen fogadtak.

A poénok nem sülték el, a nótákat valahogy nem tapsolták meg, pedig úgy éreztem szépen énekeltem. Még a *Piros rózsá, fésző rózsát* sem, pedig a szívemet is beleadtam. És akkor ráéreztem, hogy ezek valami feldobós, vidám dalt várnak. Beintettem Bluminak, hogy numero három – majd két karomat szélesre tárva a közönség felé fordultam, mintha mindenkit külön-külön át akarnék ölelni, és rákezdttem, vidáman, vadul:

Gyere te nímand,

Légy az enyém,

Te vagy a leggusztább legény!

A te kurázsíd, a te stelázsíd,

Szebb, mint a legszebb költemény!

Semmi.

Csend.

Süket csend.

Pedig ezt a számot imádták. Csak bámultak a közeli sorokból. Nem nevettek, még csak nem is mosolyogtak, míg egyszer csak a hátulról, az állóhelyről bekiabálták a fiúk:

– Mülcsi!... Vedd fel a szemüvedet!

Az első sorban ülők bólogattak... Igen, igen, igen!

A fiúk meg hátul:

– Szemüveg!... Szemüveg!... Szemüveg!

Ütemesen kiabáltak:

– Szem – ü – veg!... Szem – ü – veg!... Szem – ü – veg!

Felvettem a vastag szemüvegemet.

Nagy nevetés volt a jutalmam, és óriási, szűnni nem akaró, ütemes vastaps.

Győzött az Isten.

A GYEREK

Ezerkilencszázharminchat tavaszán anyáméknál voltam.

Mama rám néz, és azt mondja:

– Te, valami olyan különös van az arcodon.

Elpirultam, és azt mondtam:

– Anyuka, nekem gyerekem lesz.

Óriási öröm volt a családban.

És én olyan boldog voltam abban az időben, mintha a felhőkön jártam volna.

Nem vagyok önfeláldozó, jó anyatípus, és nem vagyok nagy gyerekbolond, ezt tudta rólam a család és a baráti köröm is. Ráadásul egy gyerek megnehezíti a művészi álmaim valóra válását. Sőt lehet, hogy megvalósíthatatlanná teszi. De abban az időben mintha lelket váltottam volna, száz százalékgig bedobtam magamat.

Azt mondják, a nő „teherbe” esik.

Én azonban hitelesebbnek tartottam azt a kifejezést, hogy „áldott állapotba” kerül. Ez nagyon jó szó, és a „másállapot” is jó, mert valami olyan élménnyel jár, hogy nem az vagyok, aki eddig voltam.

Mi, nők, kételtűek vagyunk.

Van az egyik életünk: lányok vagyunk, nők, asszonyok, feleségek és szeretők.

És van az anyaság.

Ez egy másik élet, másik lelkiület, másik szerep.

És másik sors is.

Abban a pillanatban, amikor megtudtam, gyerekem lesz, annyira beleszédültem, hogy elfelejtettem a zenét, a *János vitézt*, minden művészi ambíciómat, és azt mondta nekem a bennem lakó művész, vagy színész, nem tudom, hogyan nevezzem, hogy: *Akkor most azt játszod, hogy anya leszel.*

Készültem az anyaszerepre.

Még nem tudtam, ki lesz majd a partnerem, a gyerekem, de annál izgalmasabb volt. Az se tudtam, hogy Péter lesz, vagy Zsuzsi, a nevet mindenesetre kinéztük egy naptárból. Bizonyos voltam abban, ha fiú, lesz benne valami Péter-szerű, s ha Zsuzsi, akkor valami Zsuzsiság. Meggyőződésem, hogy az eljövendő sorsunk éppúgy íródik, mint egy színdarab. Van egy szerzője, sőt, két szerzője, társszerzője – de valahol már bizonyosan készülődik valaki, hogy beugorjon abba a játékba, amit úgy hívunk, hogy Élet. S ami teli van rögtönzéssel is. Már kinézte magának ezt a színhelyet, ezt a Magyarországot, ezt a papát és a mamát, és most bizonyosan úgy érzi magát, mint egy ejtőernyős a nagy ugrás előtt, vagy még inkább egy színész, mielőtt a színpadra lép. Izgatott és lámpaláza van, éppúgy, mint nekem, hiszen belém kell ugrania, ott, a bennem épülő, mocorgó testecskében kell végleg beleöltöznie a szerepébe, jelmezt, maszkot formálni bennem, a sejtjeimből – ott kell elfelejtenie, honnan érkezett, és elkezdenie a játékát.

Nem tudom, csak sejtem, hogy ez a játék, vagyis a színdarab, ha nem is megírva, de meg van álmodva, előre.

*

Nagy misztérium az anyaság.

Lényegében egy embert kell teremteni, szinte semmiből. Főleg képzeletből. Ehhez nemcsak testileg, de lelkileg is *másállapotba* kell kerülni.

Semmiképpen nem józan állapot.

Miközben nagyon is józan és valóságos érzés, hiszen ide hozok valakit, ebbe a családba, ebbe az országba és ebbe a városba, ahol anyám szerint „kevés a jó ember” – ide hozok valakit erre az életveszélyes Földre, mely akkoriban már készült egy olyan tébolyult pusztulásra, mely emberemlékezet óta nem volt még, és ennek előszelét akkoriban már mindenki érezte körülöttem, én is – közben azt is éreztem, hogy soha ilyen biztonságban nem voltam, *soha ilyen védelem alatt nem álltam még.*

Egyetlen nagy, kimondatlan kérdés feszített.

Ki lesz ez?

Sőt: Ki leszel Te?

Mert Te vagy már, csak nem látlak még.

Ki ez az ismeretlen ismerősöm, gyerekem, sorstársam s főleg játszótársam?

Meg akartam álmodni az arcát, de nem sikerült.

Milyen a kis pofája?

A feje, a lábacska, a kezecskéje?

Milyen lesz, amikor világra jön, s megpillantom?

És milyen lesz számára, amikor először látni fog, s megpillant engem?

Rám ismer? És én ráismerek?

Megismerjük egymást?

Egy anya nem idegent vár, hanem az ismeretlen ismerőjét.

Tudom, hogy hülyeség, senkinek sem mondtam el, de a várakozásom során még az a gondolat is átvillant bennem, hogy hamar megtanítom beszélni, hogy minél előbb beszélgetni tudjak majd velem.

Még valamit sejtettem.

Hogy fiú lesz.

A Zsuzsi nevet csak arra az esetre választottuk, ha ez az érzésem netán tévedett. Akkoriban sokat beszélgettem másállapotban lévő nőkkel, igyekeztem kicserélni velük a tapasztalataimat, s rájöttem arra, hogy az én várakozásomban volt valami nagyon speciális és fura élmény: én nem gyerekekre vártam, hanem a szerelmemre.

*

Amikor nagy nehezen a világra jött a baba, a madám az ágyam végén felmutatott valamit – és én nem láttam semmit.

Akkor már tudtam, hogy fiú, mert mondták, hogy Péter, de nem láttam.

Följebb tápázkodtam az ágyon, de közlelről sem láttam.

Csak valami színes folt. S benne két sötétebb folt.

Egészen közlelről bámultam rá, de semmi, csak homályos, mozgó, kerek kis fejcskét láttam, még azt se tudtam felfedezni, van-e hajacskája, vagy kopasz. És az a két kis folt, nyilván a szeme, nyitva van-e, vagy csukva.

Nem láttam őt.

Tétován kinyújtottam a kezem, hogy legalább megérintsem a fejcskéjét. A haját akartam megtapintani, van-e egyáltalán, de csak a homlokához, az arcához értem.

Ujjam nedves lett a bömbőlő újszülött könnyeitől.

A madám nem értette, miért bámulok ilyen furán, nem ilyen anyai reakciókhoz szokott.

Én nem láttam őt – és ő nem látott engem.

Így történt életünk legnagyobb találkozósa.

Én nem láttam a gyerekeket, és a gyerekek nyilván nem láttott még engem.

Ilyen hülyére sikerült az a pillanat, melyet oly régóta vártunk.

Vakok találkozósa volt.

Végül a doktor rájött, mi a baj.

Észrevette a szemüvegemet az éjjeliszekrényen! Odaadta és a karomra tette a kisfiamat.

Ránéztem... és most már láttam őt.

És akkor olyan boldogság öntött el, mintha a nap süttött ki volna bennem.

Melegem lett.

Ez bizonyára minden anyánál így van. De bennem valahogy örökre megrögződött ez az élmény. Már láttam az arcocskáját, de nem kerestem rajta a részleteket, nem kerestem, hogy rám hasonlít-e vagy az apjára, csak néztem, néztem, s azt kérdeztem magamban:

– Ki ez?

Egyszerre volt egy ismeretlen, az én tengervizemben rózsaszínűre ázott vén picurka – és ugyanakkor nagyon, nagyon ismerős.

Két élmény maradt meg bennem.

Olyan elevenen, hogy bármikor, bármilyen élethelyzetben felbukkant később.

Az egyik, hogy védelem alatt állok. Ez nem hit kérdése, hanem bizonyosságé. És ez nem múlt el soha. Akkor sem, amikor üldöztek, amikor meg akartak ölni, vagy meg akartak erőszakolni a ruszki katonák, ott a Péter szeme előtt. Ettől voltam mindig nyugodt és erős – nyilván ez lesugárzott rólam, és nem is úgy viselkedtem, ahogy ilyen helyzetben szoktak.

A gyerekekben pedig egy kis bölcs született.

Nem sokat gügyögtem neki, ő sem gügyögött nekem. Megvoltunk egymásnak.

Nem is volt vele semmi bajom, egész életemben. Neki talán több baja volt velem.

Soha nem neveltem. Nem tanultam vele. Nem ismertem a tanítóit.

Láttam, hogy növekszik magától, és amikor már nagy lett, én kérdeztem őt az élet dolgairól; tanácsot adott olyankor, amikor rászorultam, amikor senki mással nem beszélhettem meg a problémáimat, csakis vele, egyedül vele.

Legelőször nem láttam.

Most már látom.

Ő is engem.

De most is, amikor felnőtt ember lett belőle, házas, gyerekei vannak, és színpadon játsszák a műveit – ha meglátom őt, ugyanúgy érzem, mint a legelső percben, amikor az ölembe vettem: mintha a nap sütné ki bennem.

EMBEREK

KATI NÉNI ÉS VIKTOR

Az ötvenes évek első felében történt.

Anyukám már nálunk élt, Pesten, én Rákospalotán voltam anyagkönyvelő, a bőrgyárban. Péter iskolás volt.

Akkoriban dolgozott nálunk Kati néni, a bejárónő. Háromszor egy héten jött mosni, vasalni, takarítani, főzni. Ez persze, ismerve az én nehéz anyagi körülményeimet – szegény proli-asszony voltam –, furcsán hangzik. De akkoriban kerestem mellékesen egy kis pénzt: volt három amatőr kultúrcsoportom, akiket én oktattam, és műsoros esteket is rendeztem, amivel jártuk az országot. Én is fölléptem, Strahl Bandival és egy nyugdíjas vígszínházi színész barátommal, Róna Alival. Ő volt az egyetlen profi a társulatunkban. Jártuk a pesti és vidéki kultúrházakat, és ezzel különpénzt kerestem.

Hakniztam – úgy mondták ezt akkor.

Soha nem szerettem háztartást vezetni, és ezt a pénzt arra áldoztam, hogy valaki mentesítsen alóla. Erre azért is szükség volt, mert én annyi társadalmi munkát végeztem a gyárban, a kerületben, ráadásul a színjátszó csoportjaim oktatásával is foglalkoztam, hogy nagyon későn jártam haza, és nem akartam, hogy Mama egyedül legyen.

És persze a házimunka gondja is lement rólam.

Vagyis megvettem a szabadságomat.

Szabadságot venni a legjobb befektetés. Ez általában fordítva szokott lenni, az ember *eladja* a szabadságát a pénzért, vagy

azért, mert meg akar élni, vagy azért, mert gazdag akar lenni, mindegy.

Én a szabadságomat megvettem.

Kati nénivel jól jártam, és tudom, hogy ő is velem.

Ott lakott a közelben. Egyedülálló volt, ráért nálunk tölteni a délutánt. Néha az estéket is. Odahozta a varrását, a horgolását, és ott üldögélt Anyuka mellett, a nagyfotelben.

Kati néni nagyot hallott. Nem kicsit. Nagyon nagyot. És mint az ilyen, félig-meddig süket emberek, elég szűkszavú is.

Ez is nagyon idillikus volt.

Ott üldögélt csendben, Mama mellett. Horgolt, varrogatott, és én nyugodt voltam, hogy Mama nincs egyedül. A háztartás megvan, játszhattam, dalolhattam szabadon.

Így éltünk.

Kati néni csúnya volt.

Nagyon csúnya. Mint egy boszorkány. A korát nem lehetett megállapítani. Hatvan-, hetvenéves? Nem tudom.

Nem volt foga.

Pontosabban volt egyetlenegy foga. Ettől nem tudta jól összesukni a száját, és úgy nézett ki, mint egy vasorrú bába. Hogy a haja milyen színű, azt nem lehetett megállapítani, mert mindig sötét kendővel volt bekötve a feje, egyébként is sötét szvetterekben és sötét ruhákban járt. Nyáron is. Ahogy a színházban mondjuk: „Öregre vette a figurát.”

De az is lehet, hogy tényleg öregasszony volt.

Palócosan beszélt, és mindig hangosan, mert hát süket volt.

Egyszer a Kati néni jött haza a piacról, benyit a szobába, és látja, hogy Anyuka ül a sezlonon, Péter fiam előtte térdel, és úgy

öleli át nagyanyja kövér, meleg testét, mint valami szerelmes, a szemébe nézve nevet, és beszél, beszél.

Kati néni nem tudta, hogy mit, nem hallott odáig, csak hangosan rájuk kiáltott:

– Hát ez mit ákár?!... Nágymámá, vigyázzon, nágyon vigyázzon!... Ez válámit ákár mágától!”

Szállóige lett nálunk:

Ez válámit ákár mágától!

Úgy fogta föl a helyzetet, mintha a legintimebb pillanatban tetten ért volna egy szerelmespárt. Viccelt persze, mert jó palócos humora volt; fiatalon, azt hiszem, jópofa, belevaló csaj lehetett. Fogait, hallását elvesztette, de a humorát nem. Sokat beszélgettem vele, mert terveztem, hogy írok róla egy mesét, „Egy boszorkány lánykora” címmel.

Kati nénivel jól megvoltunk.

Neki egy szoba-konyhás lakása volt, a közelben.

Egyik nap azzal jött, hogy ajánlottak neki egy albérlőt, akit befogadott a konyhájába. Egy fiatalembert, aki a Zuglói Alumínium és Fémlemez Gyárban dolgozott, a Fűrész utca sarkán. Valaki ajánlotta a férfit, és neki jól jön az a kis pénz – mondta –, a konyhába betesz egy kinyitható ágyat, elhúz egy függönyt, hogy ne zavarják egymást, mert az a fiatalember három műszakban dolgozott.

Így is éltek, nyugodtan.

De a környékbeliek, akik mindent jobban tudnak, azt kezdték rebesgetni, hogy szegény Kati néni odavesz egy magányos fiatalembert, Isten tudja, ez mit akar, milyen céljai vannak, talán egy éjjel megöli a Kati nénit a lakásért... Mindenki tudta, hogy a

Kati néni nagyon spórolós. Ahogy anyám mondta: „A fogához veri a garast! Ahhoz az egyhez, ami van neki.” Szóval terjedt a pletyka. Kati néni fülébe is eljutott, hogy ez az ember mindenéből ki akarja fosztani, s bár a gyűjtögetett pénzét nagyon jól elrejtette, és amikor egyedül volt, meg is számolta, minden nap, mert szerette számolgatni a pénzét, meg féltette is.

Egyelőre nem hiányzott semmi.

De azért hallgatott a szomszédokra, és a hét végén fölmondott a Viktornak.

Viktornak hívták a fiatalembert.

Többször láttam, amikor arra mentem Kati nénihez. Láttam, hogy ott dolgozik a kiskertben, fekete klottgatyában.

Szép teste volt, mint egy sportbajnoknak. Kockás hasa, széles válla, gyönyörű, izmos karja, nyilván a sok fizikai munkától, bár az ilyen szoborszép alkatot a születésével is hozza magával egy férfi.

Láttam, hogy a szép szobor és a kerítés mögött.

Egy kertet csinált. Volt ott háromféle rózsza, gyöngyvirág, tulipán. Eléje meg petrezselymet ültetett, hagymácskát, répát, zellert, fehérrépát.

Kati néni mesélte, hogy a lakást is kifestette. Az ócska foglalatokat kicserélte, a törött lámpabúrát is, és föltekerte a hálószoza leszakadt redőnyét, hogy legyen itt világosság.

Ahogy a külsejével, a lakásával sem törődött a Kati néni.

Viktor sohasem volt részeg. És mindig otthon volt. Nappal aludt, ha éjszakás volt, a munka után hamar hazajött.

Nem tudom, hány éves volt. Olyan huszonnyolc-harminc körüli lehetett.

Kati néni felmondott neki a pletykák miatt.

Féltette a pénzét.

Viktor nagyon szomorú lett.

Azt mondta, hogy ő úgy szeret itt, olyan boldog, és olyan jól érzi magát, ő bizony nem megy el innen!

– Hanem tudja mit, Kati néni, én elveszem magát feleségül! És akkor senki nem szólhat semmit! Befogjuk a környék pofáját. Itt fogunk mi élni boldogan, és ezentúl senki nem szólhat bele az életünkbe, ha mi összeházasodunk.

Kati néni nagyon meg volt lepve. De nem sokat spekulált, gondolta: *Mi történhet?* Nem is tudom, hogy lány volt-e, özvegy, vagy elvált asszony, egyáltalán az, hogy Nő, sohasem jutott róla eszembe.

Tény, hogy megvolt az esküvő.

Tanú voltam.

Az anyakönyvvezető nem tudta leplezni döbbenetét: összeadott egy szép, ifjú férfit az ördögök öreganyjával.

Ezután együtt éltek abban a kis lakásban.

A konyhai cselédágy helyett megnyílt Viktor előtt a hálószoba nyomorúságos paradicsoma.

Összetették a pénzt, azt is, amit a Kati néni nálunk és Viktor a ZALU-ban keresett. Szép új bútort vettek, kombinált szekrényt vitrinnel, új foteleket és rádiót... a férfi befestette az ajtókat.

Csendesen éltek.

Viktor soha nem ment sehova, csak vasárnap délután a meccsre. Főleg, ha a gyár csapata, a ZALU focizott.

De a pletyka nem szűnt meg. Rossz nyelvek azt beszéltek, hogy a Viktornak van valami férjes asszonya, akit nem tud el-

venni, és ott van egy gyereke is.

Az emberek nem tudták elképzelni, hogy van a világon boldogság is. Nem tudták megemészteni a csodát, s belenyugodni abba, hogy létezik ilyen kapcsolat is.

A dolog számomra is érthetetlen volt. Kati néni bőven az anyja lehetett volna a Viktornak. Ráadásul egy fogatlan boszorkány, és egy ifjú Toldi Miklós! Hogy lehet ez? Mi rejlik ennek a hátterében? Sötét gyanakvás ült az emberek szemében. Mi megy itt? Férj és feleség?! Ráadásul boldogok! Ezt a békát senki sem tudta lenyelni!

De ők nem törődtek semmivel.

Szép békésen éltek.

Néha szombatonként elmentek moziba is.

De Kati néni olyan okos volt, hogy nem ment vele az utcán karonfogva. Mindig előresietett, a moziba beült egyedül a sorok közé, a Viktor meg kissé lemaradva követte őt az utcán, csak később ment utána, amikor a nézőtér sötét lett.

Hozott neki cukorkát, csokoládét.

Szóval így éltek, boldogan.

És a Kati néni nagyon beteg lett. Tüdőgyulladást kapott. Ez akkor halálos betegség volt. Tán még nem találták fel a penicillint, nem tudom, de úgy volt, hogy meghal. Haldoklott. Én vittem neki levest, kompótot, mindent, amit csak lehetett.

Viktor kivett szabadságot, és önfeláldozóan ápolta éjjel-nappal. Tisztába tette, borogatásba rakta. Akkor tudtam meg, hogy Kati néninek volt egy fia, aki vidéken élt valahol, és soha feléje sem nézett.

A férfi ápolta, pelenkázta, mosdatta.

Kati néni haldoklott.

És amilyen csoda volt a párkapcsolatuk, olyan csoda az is, hogy meggyógyult.

Az orvosok sem értették.

Azt mondták a kórházban, soha ilyen esetről nem hallottak. Krebsz főorvos, aki bennünket is gyógyított, azt mondta, hogy publikálni fogja az esetet, mert a Kati néni lényegében *feltámadt*.

Amikor teljesen felgyógyult, és újra járni kezdett hozzánk, azt mondta nekem:

– Árányoskám, tessék mán írni nékem egy papirost.

– Milyen papirost, Kati néni?

– Nézze, mágának megmondom. Ez a Viktor olyan jó hozzám!... Senki az életben nem vót ilyen jó!... Se az anyám, se az apám. A gyerekeket nem is láttam! Élek, vágy hálok, mindegy ánnak... De ez a Viktor jó hozzám!... És mi olyan boldogok vagyunk, hogy mindenemet ráhagyom!... Ha már föltámadtam, ahogy a főorvos úr mondta, legyen mindenem az övé!... Előbb-utóbb csak elmenek!... Negyven év van közöttünk, és nem lehet mindig föltámadni... Írjunk egy papírt, hogy mindenem az övé!

Írtunk együtt egy papírt. Az alvó férfi kabátzsebéből elhozta az okmányait, a saját személyi igazolványát is odaadta, én meg igyekeztem megfogalmazni egy végrendeletet. Soha ilyet nem írtam. Aláírtam, mint tanú, aláírtam az anyámmal is, és átadtam Kati néninek azzal, hogy ezt egy közjegyzőnek is alá kell írni még.

Színház az egész világ, és színész benne minden férfi és nő – írta William Shakespeare, akinek csodálatos életművéről azt

mondta Petőfi Sándor, hogy *a Teremtés fele*.

És ez így igaz.

Csak hogy a Teremtés *másik fele*, amit az Isten ír, még sokkal csodálatosabb.

Ember azt már nem értheti meg.

Mert miután a közjegyző is láttamozta a végrendeletet, az történt, hogy nem a Kati néni halt meg, hanem a Viktor.

Lezuhant a gyárban egy állványról, ráborult egy súlyos vas-traverz, mely valósággal agyonnyomta.

Összezúzta ezt a gyönyörű férfit. Szép, izmos teste véres, nyers hússá változott. Apukám mészárosüzletében fogadott gyakran ilyen riasztó látvány – ott se tudtam nézni.

Másfél napig élt még.

Kati néni ott ült mellette. Nézte, nézte az egyik épen maradt szemét, van-e benne élet, vagy nincs.

Fogta a véres kezét, nem tudta elengedni – de ezt a Viktor már nem érezte.

Meghalt.

A Kati néni meg itt maradt egyedül.

Amíg nem volt a Viktor, pompásan bírta az egyedüllétet. Nem hiányzott neki senki. Ment, dolgozott, takarított, barátnője volt minden piaci kofa, a postás és az összes szomszéd. Még azok is, akik később irigyelték a boldogságát.

Jó volt neki egyedül.

Süketsége megóvta az emberek rosszindulatától, és kényelmesen berendezkedett az egyszemélyes életre. Hozzászokott, és kifejezetten jól érezte magát benne.

De jött a Viktor, s olyan varázsvilágba röpítette, ahonnan nem volt visszaút.

Veszélyes dolog boldognak lenni.

Napok óta nem jött hozzánk dolgozni.

Pedig nálunk szeretett lenni.

Nem érdekelte semmi. Bezárkózott a lakásába, a redőnyt félig leeresztette. Megint sötét lett. Elvesztette az életkedvét. Nem járt sehova, ki se ment a lakásból.

Észrevették a szomszédok, hogy nem jön ki. Szóltak nekem, hogy menjek át. Tudták, hogy én jóba vagyok vele. „A maga barátja – mondták. – Csalja ki valahogy!”

Kopogtam, szólítottam – semmi.

Üvöltve hívtam, és hívták már a többiek is az ablaka előtt.

Zörgettünk a redőnyén – de semmi.

Betörtük a lakást.

Nem lett öngyilkos.

Egyszerűen csak elaludt. Szépen, némán, békésen kiment az életből.

Elég volt neki.

Így fejeződött be Kati néni élete.

BASHERT

Az Öv utca elején mostanában egy TÜKER telep van. Itt árulták a szocialista tüzelőanyagot.

Nem kell gyufa, nem kell gyújtós – itt a Tüker alágyújtós – hirdette az új világot az új reklám.

Régen, a háború előtt is szén- és fakereskedés volt itt.

Az Irányi család Szén- és Fakereskedése. Onnan hozattuk valaha a fát, a brikettet, amivel a kályhában fűtöttünk. Nem úgy, hogy írásban megrendeltük a TÜKER-nél, hanem egyszerűen bementünk az Irányi bácsihoz, szóltunk neki, hogy tessék ennyi meg ennyi tüzelőt küldeni, fát, szenet, brikettet, és másnap a kétlovas kocsiján elküldte. Minden rendben volt.

A háborúban az öreg Irányi házaspárt a pesti gettóba zárták. Egy fiuk volt nekik, a Sándor, azt meg elvitték munkaszolgálatra.

A háború után csak a vén mama jött haza a gettóból, a bácsi éhen halt.

És, csodával határos módon, hazakerült a pokolból az Irányi Sándor is.

Nagyon szép ember volt.

Jóképű, fess, és mindig olyan szigorúan, határozottan beszélt. Mély, zengő baritonhangja volt. A nők imádták. Nagyon buktak rá, úgy nézett ki pontosan, mintha a nagy olasz színész-rendező, Vittorio de Sica ikertestvére lett volna. Körülbelül egykorúak lehetek. Mindkettőnek kissé nagyobb orra volt, csak az egyik

olasz, a másik meg zsidó. És mindkettőnek egyformán kezdett őszülni a halántéka kétoldalt. A különbség az volt – a külsejükben persze –, hogy a Vittorio de Sicának mindig volt egy kedves, huncut kis mosolya, a szeme is mindig mosolygós volt. Ez a Sándor meg állandóan olyan komolyan és elszántan nézett. A modora is határozott, egyenes volt, mint egy hadakat vezérlő tábornoké.

Hamarosan államosították a szülei üzletét, de az Irányi belépett a pártba. Tény, hogy sok pártmunkát végzett, s nyilván ezért ő lett ott a telepvezető.

Így tehát az Irányi-féle kapitalista üzlet napok alatt szocialista lett, állami TÜKER telep, és ő lett a telep vezetője.

A ma élők nem tudják már, hogy ez milyen ritka dolog volt, mert általában a régi tulajdonosokat mint „burzsoá elemeket” számúzték. A gazdagabbakat kitelepítették, néha meg is ölték.

(Apukával is megtették volna, ha él.)

A Sándor azonban a TÜKER égisze alatt folytatta a boltot.

Nekünk, kultúrosoknak rengeteget segített. A sarkon volt a körzeti helyiségünk, benne egy pompás kis színpadunk, Sándor építette meg friss deszkákból, és később is küldött nekünk farestlemezeket, léceket, spárgát, szögeket, még papundeclit is, a díszletekhez. Küldött nagy, világoskék és hófehér papírokat a díszlet-mennyországhoz, az égbolthoz és a fellegekhez, a mennyet őrző Szent Péternek pedig készített rézdrótból egy glóriát és az angyaloknak csillagos fejékeket, homlokukon kis gyertyatartóval. Ez egy antiklerikális darab volt, és Sándor teremtetete meg a pártkörzet színpadán a mennyországot.

Sokszor küldött nekünk egy-egy zsák stika tüzelőt is, melyet a vevőktől itt-ott lelopott szénből és fából gyűjtött össze. Terven felül kellett fűteni, mert éjjel is próbáltunk, és hideg lett volna a nagy helyiség. Akkoriban még csak kicsit loptunk, én is hoztam evőeszközöket az üzemi étkezdéből, s amikor fiam azt kérdezte tőlem: „Mama, te lopsz?” azt válaszoltam: „Dehogy lopok!... Nekik nem kellett, nekünk kellett, és elhoztam.”

Erről a lopásról, ha lesz még kedvem, beszélek majd.

Szóval, ilyen materiális dolgokban sokat segített nekünk a Sándor, de a játékba nem akart beszállni, pedig a külseje miatt rengeteg szerep várt volna rá – világszép férfi volt.

*

Nos, ez az Irányi Sándor egy pártértekezleten találkozott az Asszonnyal. Az ASSZONY sajnos egy férjes asszony volt. A férje a háború előtt valami kisiparos volt, őt is fölszámolták, de ügyes ember volt, s valami nagyobb vállalatnál – melyet államosítás címén szintén elloptak – lett vezérigazgató, és jól keresett. Volt egy kislányuk is, aki a fiammal járt iskolába. Egyszer láttam a férjet, autóval hozták az iskola elé: magas, erős, kövér ember. Nem tudom, mit sejtett a nejeről. Kizárt dolog, hogy semmit, mert ez a Sándorral egy olyan forró szerelem volt, hogy a villamosdrótok zizegtek az oszlopokon, és a kutyák is másképp vonítottak: azt hitték, hogy párzás van.

Az Asszony nagyon jól nézett ki.

Magas, karcsú, fekete – talán nem is szép, mint inkább igen érdekes nő.

Akkoriban mindenki rövidebb, bodros, dauerolt haját hordott. Nem volt vele sok gond a munkában és a romeltakarításban. Kendő alatt rövid haj, ez volt a divat. De neki hosszú, a derekáig érő, éjfékete haja volt, sötét szemöldöke és mélyen ülő, árnyékos szeme.

Rejtélyes, vonzó teremtés.

Sándor szerelmes lett az asszonyba, az asszony is szerelmes belé. Egy ideig botrányok nélkül ment a dolog, de a férj persze megtudta, és nagy veszekedés után elköltözött a lakásból. Úgy sejteni, neki is volt valakije, talán unta is a nejét, akit az Irányi szeretett, van ez így – otthagya neki, lakással együtt, és elhúzott a környékről.

Az asszony ottmaradt Zuglóban.

Szabad lett, és mindenki azt hitte, hogy a Sándor elveszi feleségül.

De nem úgy történt.

Az Irányi néni, a mama nem engedte.

Ekkor már nagyon öreg volt, és ott lakott Sándor fiával a fatelep mögötti lakásban. A népes családból ő volt az egyetlen életben maradt rokona, a szép fia, és Irányi néni tűzzel-vassal ellenetzte, hogy elvegyen egy *keresztény nőt*.

– Elment az eszed?! Most, amikor kiszabadultam a gettóból, és te hazajöttél a pokolból, most akarsz te elvenni egy keresztény nőt?! Most, amikor annyit szenvedtünk a zsidóságunkért, amiért az apád a szó szoros értelmében belepusztult, amiért téged is ütöttek-vertek-rúgtak-pofoztak?!... Most akarsz te elvenni egy gajszét?! És ide hozni nekem, a házukba?!... Megőrültél?!

Sándor jó fiú volt. Az anyja már nagyon öreg és rozoga, nem akart neki fájdalmat okozni. Tulajdonképpen így is megvoltak az Asszonnyal, mert a Sándor a legtöbbször nála volt.

Gondoltam, arra vártak, ha a néni meghal, összeházasodnak.

De ez az ő ügyük volt, erről ő soha nem beszélt. Az anyjáról mesélt nekem. Ezt is ő mondta el, mert már akkor is úgy működtem, mint egy „lelki szemetesláda” – az emberek szerették nekem a bajukat elmondani. Ha segíteni nem is tudtam, de már az is sokat jelentett, hogy valaki meghallgatja őket.

Sándor és az Asszony mindig együtt voltak. Mindenféle értekezleten, műsoros esten. Ha kilestem a függöny mögül, mindig ott láttam őket a hátsó sorok között. Nem bújtak össze, nem fogták egymás kezét, de ahol a Sándor volt, ott volt az asszony is, mint egy árnyék.

Az én apám nem volt vallásos ember, vagy ha igen, akkor minden vallásban talált csodát. A zsidóban van egy szó, amit vele és a Mamával kapcsolatban mondott neki az eperjesi rabbi.

– *Bashert*.

Két jelentése van.

Az egyik: *lelki társ*.

Isten minden lelket kettéválasztott, és ez a két fél örökké keresi egymást, mert egyedül egyik sem érzi önmagát egésznek. Illetve az Édenkertben még érezték – Ádám és Éva –, de amikor kiestek a boldogságból, elvesztették egymást, s ezután örökké csak keresik, keresik, s ha nagy nehezen végre meg is találják, fönnáll a veszélye annak, hogy újra elveszíthetik egymást.

Lelkünk másik fele: ez a *bashert* egyik jelentése.

De van egy másik jelentése is.

Sors.

Végzet.

Lelkünk másik felét megtalálni – és ehhez a találkozáshoz méltóvá válni – életünk legnagyobb sorsfeladata.

Ilyen szerelemben éltek sokáig Irányi és az Asszony. Én tudtam egyedül, hogy csak azért nem házasodhatnak össze, mert Sándor nem akarta a sokat szenvedett öreg édesanyját ilyen drámának kitenni. Szépen éldegéltek együtt, és mindketten tudták, ha a vénségesen vén és nagyon beteg néni elmegy – azonnal összeházasodnak.

De nem úgy történt.

Egy szép tavaszi napon Irányi Sándor, ez a szép, erős és fess ember egy pillanat alatt lefordult a székről, és szívtrombózisban meghalt.

Ott a telepen. Magára rántotta a magas farakást, s holtan feködött a frissen aprított, leomlott tűzifa halma alatt, melyet egész életében árult.

Az üzletét a háború után a Párt megmentette – de az életét nem tudta.

Nagy megdöbbenést váltott ki, hogy egy ilyen szép, erős és egészséges férfi, mint egy derékban tört tölgyfa, összetört és meghalt.

Itt hagyta nem csak a szerelmét – az anyját is.

A TÜKER, vagyis a szén- és tűzifa-kereskedés élére kineveztek egy másik telepvezetőt. A Párt küldte, s ennek az új kádernek már semmi köze nem volt az Irányi család múltjához.

A vén Irányi néni teljesen egyedül maradt.

És akkor az Asszony, a gyűlölt, fekete, „utolsó cafka”, ahogy a néni mindig átkozta, az a „keresztény dög”, az a „goj kurva”, az a semmirevaló siksze, aki a gyönyörű fiának elcsavarta a fejét, odajárt a nénihez és ápolta.

Nem volt könnyű, mert az Irányi néni már nem is látott.

Vak lett. Végül úgy kellett etetni. Az Asszony odaköltözött, főzött, mosott rá. Etette, fürösztötte, pelenkába rakta a vak öreg-asszonyt, mint egy csecsemőt cumisüveggel táplálta, mert nem tudta már betenni a műfogsorát. Így ápolta azt az embert, aki a boldogságát megakadályozta. Ott élt, abban a lakásban, ahol ő akart lenni a ház úrnője. Ott volt éjjel-nappal, de nem úgy, ahogy valaha remélte.

Nagy nehezen meghalt az Irányi néni. És ez a gyűlölt „gojsze” intézte a temetését.

A Sándor sírja mellé került.

Az Asszony egyedül kísérte ki koporsóját. És egyedül állt a sírjánál, ahol egy rabbi temette. Amikor a sírásók rádobták a földet a dübörgő koporsóra, ő is rádobott egy lapáttal, mert tudta, hogy náluk ez a szokás. És egy követ tett a földhalomra.

Az ilyen nőre mondják, hogy *bashert*.

KESZERICE, A SUSZTER

Ugyancsak az Öv utcában, nem messze az Irányi teleptől, volt egy üzlethelyiség, ott dolgozott egy suszter.

Foltozósuszter.

Nagydarab, magas, nagyon csúnya ember. Ferde arca volt, szélütéses, és ettől furán lelógó, fél szájjal beszélt, de azért érthetően. Nagyon rendesen dolgozott. Odavittük a cipőt sarkalni, talpalni, mert akkoriban a cipőt még javíttatta az ember, sőt előfordult, hogy új cipőfelsőrészt csináltattunk – megfejelték a cipőt, vagy sarkat vertek rá.

Szóval egy foltozósuszter akkoriban nagyon sokat ért.

A háborúban történt, mikor ott laktam már Péterrel a csillagos házban, hátul, egy kicsi kis mosókonyhában. Úgy hívtuk, „kullipintyó”. Volt egy rendelkezés, hogy a kabátra varrt sárga csillaggal egyetlen órára kimehettek a zsidók az utcára. Zuglóban, mert ott még akadt néhány. Pestújhelyen már egyetlenegy zsidó sem volt. Mindenkit elhurcoltak gettóba, lágerbe.

Pestújhely a Körvasútsor magas töltése mögött volt. Ott mentek el gyakran, zsúfolt vagonokban a német katonák is. Vitték őket az orosz frontra. Mi a töltés pesti oldalán laktunk, Zuglóban. A túloldalon volt a híres pestújhelyi piac, ügyes földművelők és merész bulgárkertészek még a légitámadások szüneteiben is kihozták a portékáikat.

Egy délelőtt kimentem és átmásztam a töltésen, hogy vegyek egy kis kenyeret, egy szál pongyolában, és persze, nagy sárga

csillaggal a mellem fölött. A világért sem mentem sárga csillag nélkül. Ahogy jövök ki a péktől a kenyérrel, egyszer csak odarohan hozzám két fegyveres nyilas suhanc, elkapják a karomat.

- Mutter, maga mit csinál itt?... No, gyerünk csak, gyerünk!
- Egy órát szabad kijárni...
- Egy órát? Miféle egy órát?
- Egy órát, sárga csillaggal!... Rendelet van rá!
- Rendeleeet?! A pofád beverem, te öreg, kövér kurva!

Merthogy öregnek is néztek, nem voltak idősebbek tizen-négy, tizenöt évesnél.

Sírtam. Könyörögtem. Jajgattam. De csak vittek, rángattak. A puska tusával hátba vágta, belém is rúgtak, és amikor elestem, fölráncigáltak és tovább taszigáltak. Bőgtem, sikoltoztam, üvöltöttem, már nem emlékszem, mit. Biztos nem azt, hogy a gyere- kem vár otthon, mert féltettem őt. Különben sem gondoltam, hogy ezek a kölykök tudják, mit jelent anyának a gyerek.

A baj, hogy lerepült a szemüvegem is. Alig láttam valamit. Az volt a szerencse, hogy amikor egy pofontól leestem, pont ráte- nyereltem.

„Megvan!”, gondoltam szinte örömmel, mert föl akartam markolni valahogy a földről.

Legalább lássak, ha élni nem is fogok már.

Ez fura gondolat volt, tudom. De minden vaksi ember ösztö- ne így működik: a szemüvegét félti az élete helyett.

De kiesett a remegő kezemből, és újra vaksi lettem.

És egyszer csak valahonnan, az egyik utcából előjött Keszeri- ce, a suszter.

Látta a helyzetet, odarohant, és azt mondta:

– Hóhóó!... Megállni!...

Nagydarab ember volt, az meg két kis suhanc, ösztönösen is megálltak.

Ráadásul az egyiket ismerte is, mert a suszter rádörrent:

– Kis Mizsei!... Mit csinálsz te itt?!

A kölyök valamit mondani akart, de Keszerice úgy kezdte szidni, ahogy a komisz kölyköket szokták:

– Mit művelsz itt, te barom?! Nőt versz, hülye vagy?!... Az anyád lehetne!... A szüleid tudják ezt?!

– Zsidó... – kezdte magyarázni a kölyök, de a suszter ráüvöltött:

– Az, az! Te meg mi vagy, kis Mizsei?... Egy szemét! Egy szar ember!... Rongy alak!... Nem szégyelled a pofádat!... Hopp!... Megállsz, kispám, azonnal! – kiáltotta nagy nyugalommal, mert a fiú mozdult, s egyetlen mozdulattal kicsavarta kezéből a puskáját.

– Ez itt kicsoda? – mutatott a fiú karszalagos társára.

– A Tóth Pista!

– No, Tóth Pista, leteszed te is a puskádat, mert szétrúgom a valagadat! – mondta olyan határozottan, az erős férfi nyugalomával, hogy a fiú azonnal levette válláról a puskáját, és eléje dobta.

– Menjetek gyorsan haza – mondta a fiúknak. – Majd én beszélek a körletparancsnokokkal!... Futás!... Futás, mert szétlövöm a valagatokat a saját puskáttal!... Lövök, a kurva anyátokat!

A fiúk gyorsan elhúztak. Az én eszeveszett, őrült sikoltozásokomat meg se hallották, de erre a normális, határozott hangra va-

lahogy megszelídültek.

Egy erős, határozott, normális emberi hang, egy férfihang – és a téboly megszűnik.

Ilyen varázslatot sohasem tapasztaltam még.

Én még mindig a földön hevertem.

Remegve.

Csak homályosan láttam, hogy a fiúk eltűntek valahová.

A suszter vállára vette a puskákat.

– Tessék megfogni a könyököm, nagyságos asszony! – mondta, és fölsegített a földről. – Nem szabad félni, nagyságos asszony, mert annál rosszabb!... Attól kapnak vérszemet ezek.

Még mindig remegtem, és két kézzel kapaszkodtam a férfi karjába.

– Nem látja valahol a szemüvegemet?

Keszerice a földet kutatta, ahonnan fölemelt.

– Itt van!... Még jó, hogy nem törték el, az anyjuk szentségét, szemüveget nem bírok javítani.

Föltettem.

Láttam.

– Én nem is tudom, Keszerice úr, hogy köszönjem meg ezt magának!...

– Semmi.

– Maga is bajba kerülhetett volna!

– Ezek miatt?... Ne tessék már viccelni. Bitang gazemberek, ismerem az egyiket! Apja szíjjal veri, gondolta, ő is ver. Beszélek majd a fejével... Tessék csak jönni, hazakísérem magát... Jöj-jön!... Jöj-jön!... Legalább a töltésig.

– Vár otthon a fiam...

– Ne féljen, ne reszkessen már úgy! Nyugodjon meg szépen, nagyságos asszony, mindjárt látja a kisfiát!... Honnan tudták ezek, hogy zsidónak tetszik lenni?

– A sárga csillagom... – mutattam a kabátomra, melyet közben magamra gomboltam.

– Ezt maga hordja?!... Minek hordja?

– Rendelet van rá!

– Rendeleeet?!

– Nem akarok bajba kerülni.

– Ennél nagyobb bajba, drága nagysága?!... – röhögött a suszter, lefittyedt fél száját még inkább félrehúzva hangosan nevetett, majd ügyes ujjával a varrás alá nyúlt, s egyetlen mozdulattal letépte rólam a sárga csillagot.

Nem is adta vissza.

– Mit csinál?!

– Csak hogy föl ne vegye még egyszer, kezit csókolom! Nem biztos, hogy megint erre járok!... Ezt most elfelejtjük, kérem tisztelettel – mondta derűsen, és zsebre vágta a csillagomat... – Nem értem magukat, főleg a sok férfit... Százat terelnek az utcán, két ilyen kis geci... Már bocsásson meg, hogy így beszélek, de nincs rájuk jobb szavam.

Hazáig kísért.

– Törölje meg az arcát. Ne lássa a kiskoma, hogy baja volt.

Már rohant is tovább.

A háború után, amikor már járni lehetett az utcákon, és el lehetett kalandozni kissé messzebb is, kijöttem a rommá lőtt, bombatölcsérekkel teli világba.

Oroszok voltak már mindenfelé.

Gondoltam, megnézem, ki halt meg, ki él.
Első utam, persze, a suszterhez vezetett.
Meg akartam köszönni, hogy élek.
Láttam, hogy a Keszerice boltjának a félig lehúzott rolója szitává van löve.

Bebújtam a roló alatt.

Az üzlet üres volt.

Senki.

Holmija, széke, szerszámai a földön.

Kijöttem.

Bezörgettem a szomszédba is.

Idősebb asszony jött ki.

– Keszerice urat keresem.

– Tetszik látni, mi van – mutatott a szitává lőtt rolóra.

Kérdőn néztem rá. Ő meg vállat vont, nem mondott semmit.

– Jártak itt az oroszok?

– Járt itt mindenki.

– És a suszter úr hol van?

– Eltűnt.

Ma már nem értjük, mit jelent ez.

Akkoriban még tudtuk, hogy a háború után háromféle ember volt.

Az első élt. A második meghalt.

A harmadik eltűnt.

És ha ez még most, huszonöt év múlva is így van, akkor azt jelenti, hogy örökre.

MANCIKA ÚR

Ostrom után az embereket, férfiakat és nőket is, közmunkára küldték. Az előjáróságtól jött egy behívó, s mindenkinek mennie kellett valahová, utcasöprésre, romeltakarításra, bombatölcsérek betemetésére, szeméthordásra.

Engem az Uzsoki utcai Kórházba irányítottak, többedmagammal. Sok nő volt ott, és mindenkit beosztottak, különféle munkákra. Legtöbben a romokat takarították, vagy kórtermeket, folyosókat, WC-eket mostak, ilyesmi.

Igyekeztem a konyhába kerülni.

Tudtam, az a hátránya, hogy mindig szem előtt leszek. Ott ugyanis nem lehet lógni, nem lehet valahová félrehúzódni, mert van egy szakács néni, aki figyel a rendre.

De van a konyhának egy nagy előnye.

Ott mindig akad egy kis ennivaló.

Erre számítottam, és így is volt.

Szóval a konyhában dolgoztam. Rajtam kívül még egy fiatal nő is volt, szintén oda osztották, mi ketten dolgoztunk ott.

Valahonnan ismerős volt nekem ez a csaj! Babos kendővel volt bekötve a feje, grüberlis álla alatt nagy, piros csomó. Fenekét riszálva járt az üstök között, két kezét kényeskedő lepkeszárnymozdulatokkal reptetve libegett a koszos tányérokért. Kicsit undorodva, de hősiesen végezte a dolgát. Arcából nem láttam egyebet, csak a göndör, szőke frufruját, mely épphogy kilátszott a kendője alól.

Ismerős volt, de nem tudtam, honnan. Annyi minden történt, annyi idegent láttam, magyart, németet, orosz, vidékről jött, magányos asszonyokat, akik férjüket veszítették a háborúban – nem tudtam, hol láttam.

Egy nagy, súlyos öntöttvas lábast kellett kimosnom. Cipeltem a mosogatóhoz, és odajött.

– Tessék várni, majd én! Fiatalabb vagyok, könnyebb nekem!
És kivette a kezemből.

Ránézek, és akkor ismertem meg: hiszen ez a Mancika!

Úristen, a Mancika!

Az Erzsébet királyné úton volt egy borbélyüzlet. Egy férfiborbély-üzlet, a Szép úr boltja.

Volt neki egy segédje. Egy vékonyka fiatalember, húsos szájú, finom kezű, szőke férfi. Kényeskedve, a fenekét riszálva járt a borbélyszékek mögött, keverte a habot s ügyesen kente fel a vendégek borostás arcára. Magas, daloló hangon beszélt. Nem lányos volt, hanem túl lányos.

Egyszóval buzi volt, szegénykém.

Ezt mindenki tudta róla, el is nevezték őt *Mancika úrnak*. Ha elmentem az üzlet elé, és megláttam a nagy ablak mögött, nem mulasztotta el, hogy ujjait reptetve integessen felém:

– Pá!

Én meg ugyanúgy visszaintettem:

– Pá, Mancika.

Mit csinált vajon egy ilyen túlérzékeny lény ebben a brutális világháborúban?

Nem tudom.

Mindenféle szomorú és vidám sztorik is keringtek róla. Az egyik abból az időből ered, amikor messze voltak még az oroszok. Egy évvel a pokol előtt még nagy társasági élet volt Budapesten. Mancika valamilyen okból önmaga és a hadsereg nagy szerencséjére mentesült a katonai szolgálat alól.

Farsangkor a zuglói kiskereskedők egyletének szokásos Battyus Bálján is megjelent. *Ha jöttök, lesztek, ha hoztok, esztek!* – állt a meghívóján.

Mancika felöltözött a bálra, gyönyörű női ruhába. Dús melltöméseket préselt az estélyi ruhája alá, és fölvetett egy válláig érő, homlokában bodros szőke parókát. Bár férfifodrász volt, de értett női dolgokhoz is. Kisminkelte magát, szemöldökét finoman kihúzta, ajkát halványpirossal kirúzsozta, kis fényt tett rá.

Arcát már napokkal az estély előtt minden este lekrémezte, hogy bőre finom és sima legyen. Nem volt erős szakálla, mert szerencséjére világosszőke volt, és nem látszott rajta a borosta soha.

Egész csinos nő volt – kár, hogy fiúnak született.

Elment a bálba.

Rejtélyes külseje volt, de azért egy nyeles álarcot is vitt magával, hogy még rejtélyesebb legyen. Azonnal fölmérte a terepet, a „felhozatalt”, ahogy nevezte, és kiszemelt magának egy pasit, mégpedig a pestújhelyi piacról.

Volt ezen a piacon egy kövér zöldséges, a Gubcsó. Így nevezte mindenki, „A Gubcsó”, mert neve a környéken fogalom volt. Nem mint zöldségesé, hanem mint egy gátlástalan nőcsábászé. Lányos anyák félve ejtették ki a nevét. Mindenkit lefektetett. Nemcsak a lányokat, hanem az anyákat is.

Szóval ezt a veszedelmes Gubcsót szemelte ki magának Mancika a bálban, aki vacsorát, pezsgőt fizetett neki, majd amikor már magas volt a hangulat, táncba is vitte a bodros hajú fodrászt.

Az első tánc pompásan sikerült.

Inkább ugrált, mint táncolt a nagydarab, rabiátus férfi, aki egyébként bolgárkertész volt, de régóta élt itt Magyarországon.

Pörgette, forgatta Mancika urat, s erős akcentussal dalolta a zenekarral, bömbölve:

*Kislány, kezeket fel,
most egy kis szerelem kell,
Mit játszik az én szívemmel?
Ebből happy end lesz,
mert lágyan dalol a dzsessz
és hozzá simul szívemhez...*

Mancika úr boldog volt. Úgy érezte, egy fölgerjedt medvét táncoltat.

Hol eldobta, hol magához rántotta a férfi, s lábával ügyesen sasszézott, rúgott, kavart mellette.

Boldogan dalolt a férfi.

Mancika félve ugyan, de vele dalolt:

*Szerelmi téren, kérem, ez remek,
Divatba hozták ezt a gengszterek...
Egyszóval, kislány, kezeket fel,
Most egy kis szerelem kell,
Mit játszik az én szívemmel?*

A szemének buja villanásából, elsősorban Mancika úr hosszú, fekete, remegő szempillájából arra következtetett a bömbölő Gubcsó, hogy táncospárjának nem lenne ellenére a dolog, de mivel nem akart ajtóستól rontani a házba, eltáncolt a saját asztala előtt, lekapta róla a félig telt rumos üveget, hol ő húzta meg, hol a táncosának is adott, majd visszavette, s meghúzta megint: így adták felváltva egymásnak, hogy ajkuk érintését közvetítse a rúzsos üveg, miközben vidáman járták a foxtrotot.

A baj nem itt történt.

Hanem a lassú számnál.

Amikor test a testtel érintkezett, és a bulgár kertész keze igyekezett a tárgyra térni.

Ez még jóval a tombola előtt történt, amikor Cinkota József, a cigányprímás, kivette szájából a hangtompítós pisztonját – nem magyar nótákat, vagyis slágereket csakis azon játszott –, majd bűgő hangon dalolni kezdett a mikrofonba:

*Ezt a nagy szerelmet tőled kaptam én,
Mégis elhagytál egy szép nap könnyedén,
Eldobsz, mint egy szál gyufát,
Amelynek nincsen lángja már,
Úgy fáj, úgy fáj...*

Csukott szemmel, elvarázsoltan táncoltak.

Főleg Gubcsó, aki nem vette észre, hogy nemcsak a pincérek röhögnek rajta, de megjelent a konyhaajtóban a szakács is, és két karját összefonva derűsen figyelte a jelenetet.

Mancika úr, aki jól ismerte már az ilyen helyzetet, amikor egyszerre jut el a régóta vágyott boldog mennyország és egyút-

tal a brutális pokol küszöbére, kezdte magáról lefejteni a fenekét tapogató férfikezet, mely nem járt már messze attól a felfedezéstől, mely a bolgárkertészt nagy döbbenetre készítette volna, s ezért gyorsan odasúgta neki:

– Megyek pisilni, Lajoskám!

S már el is illant a WC-be, ahol pillanatok alatt megszabadult gyönyörű és értékes ruhájától, díszes klipszeitől, parókájától. Még hosszú szempilláit is letépte a szemhéjáról, egyszóval megfosztotta magát mindattól, amit születésekor az Isten nem adott meg neki; pillanatok alatt eldobta a nőiséget, a nőiség minden örömét, vágyát, álmát és reménységet, a bűnjeleket lehúzta a klotyón, s mint egy kopasz, tollaitól megfosztott tyúk, szépen kímászott a WC szűk ablakán, és rohanni kezdett hazafelé.

Gubcsó várt egy darabig, nem tudta, hol a párja, és végül a pincérekre hárult, hogy elmondják neki a könnyörtelen igazságot.

Nem tudta megemészteni.

Amúgy is buta ember volt. Még azt se tudta megérteni, hogy ezek után hetekig miért volt olyan nagy a forgalom nála a zöld-séges piacon. Az asszonyok mind odajártak, hogy megnézzék azt a marhát, akit a Mancika úr átejtett.

Gubcsó üzlete fellendült ugyan, de dühe nem csillapodott. A legtöbben nem is vásárolni akartak tőle, csak megnézni őt.

És röhögni rajta.

*

Ez a Mancika dolgozott velem a közmunkán.

Délután egy nagy teherautóval hoztak fejes káposztát, de a tavasz végén a legtöbb már rothadt volt, és nekünk kellett kiválogatni a rothadtból a jó káposztafejeket, amiket meg lehetett főzni és használni tudtak.

Ültünk az udvaron, és válogattuk a káposztákat.

Mancika női ruhában volt.

– Ugye meg tetszett ismerni? – kérdezte.

Hát igen, megismertem. Akkor odahajolt a közelembe, ujját a szája elé téve kérlelte, hogy pszt, ne szóljak senkinek, s amikor meggyőződött róla, hogy hallgatok, némán dolgoztunk tovább.

Egy idő után, amikor tudtam, hogy nem hall minket senki, megszólaltam:

– Egyet nem értek.

– Mit, kezét csókolom?

– Miért van erre szükség, hogy maga itt női ruhában legyen?

– Jaj, nagyságos asszonyom, én így vészeltem át a háborút is! Voltak jó női papírjaim, kimentem vidékre, és ott is női ruhában jártam mindig, amíg veszedelmes volt a helyzet. Csak nem tetszik gondolni, hogy bevonulok és agyonlövetem magam?... Hahaha, dehogy is! Ezt nekik! – És fölemelt középső ujját mutatta.

– Kapják be!

– Na jó, ez akkor volt, de most?

– Hát most meg, nézze: ha én férfi vagyok, akkor engem valami nagyon durva, nehéz munkára osztanak be, valahova a vasúthoz, romokat takarítani, köveket hordani, utakat építeni. Nekem a finom kezemre szükségem van, kell a szakmámhoz, tudja, hogy fodrász vagyok... különben is, így tudom megúszni a

dolgokat, nem kerülök bele semmi zúrbe. A nőknek azért könnyebb.

– Gondolja?

– Hát nem?

Tűnődtem.

– Hát... nem tudom.

– Tuti. Maga még nem volt férfi, nagyságos asszony, nem is tudhatja. Higgye el, kezét csókolom, nekem van összehasonlítási alapom.

Mivel érdekelt a sorsa, úgy gondoltam, megkérdezem:

– Ha már így bizalmába fogadott... Mancika úr – ez úgy kijött a számon. – Szólíthatom így?

– Nyugodtan, aranyom. Hát nem ez a helyzet? Nem ez?!

– De.

Nevettem.

Nevettünk.

És ezentúl így beszélgettünk. Ő azt mondta nekem „Nagyságos asszony”, én úgy hívtam őt: „Mancika úr”.

– Mondja, Mancika úr, igaz, hogy maga azt a zöldséges Gubcsót úgy átejtette?

Röhögött. Kacagott, édesen. Megvető, gonosz kárörömmel, ami az egész férfinemnek szólt.

Majd elkomolyodott.

Körülnézett, csak hogy meggyőződjön róla, senki sem hallja, s úgy súgta a fülembe csendesen, bizalmasan:

– Mostanában van egy nagyon jó esetem. Látta azt a sofórt, aki ide szállította a fejes káposztát?... Ez egy ruszki sofőr. Fjodor Vasziljevics... Én csak úgy hívom: *Fegyva*. Ma este találkozom

vele. Elmegyünk valahová, és rengeteg sok ennivalót, kaját hozunk. Lisztet, cukrot, szalonnát, kolbászt, mindent... holnap magának is hozok... Fegyva tudja, hová kell menni, ismeri a terepet.

– És ezt is át akarja ejteni? – kérdeztem.

– Át... Át...

– És nem fél, hogy egy ilyen orosz, ha rájön, mi a helyzet, agyonveri magát?! Vagy lelövi?

– Á nem, nem lesz semmi baj! Majd itatni fogom! Nem veszi észre, vagy ha észreveszi, talán benne is lesz! Ki tudja?... Nézze, nagyságos asszony: *reszkír nélkül nincs semmi...* Ezt tessék megjegyezni, egy életre! A jó dolgokhoz kell egy kis reszkír. Ez az én álláspontom... Tetszik érteni, miről van szó!

– Sajnos, értem! – mondtam őszintén, tapasztalatból.

– No várjon! Hozok én magának mindjárt valamit!

Azzal elment, és hamarosan hozott nekem, csomagolópapírban, egy jó nagy darab füstölt szalonnát és három tábla tejcsokoládét.

– Tessék, ezt magának adom. Magának gyereke van.

Rámutatott a hosszú kolbászra:

– Fegyva.

Mondom neki:

– Jaj, Mancika úr, nagyon szépen köszönöm, de hogy jövök én ehhez?!

– Megszenvedte maga is az életét, kezét csókolom, tudok én is sok mindent magáról. Holnap hozok még finom, delikát kaját... Nem is hinné, kezét csókolom, hogy Pesten van még ilyesmi... Ezek a ruszkik mindent fölfedeznek!... Fehér szarvasgom-

ba!... Ibériai sonka... Albínó kaviár!... Itt a romok alatt!... A háború nem csak piff-puff lövöldözés és rombolás... Vadászat is, csókolom!... Remélem, holnap az enyém is sikerül!

Másnap Mancika úr nem jött be.

És nem jött be napokig, amíg a közmunkán voltam.

Egyik este elmentem az Erzsébet királyné útra, gondoltam, megnézem a borbélyüzletet.

Nyitva volt.

Nagy pillanat volt ez az ostrom után: egy üzlet kinyitása olyan volt akkoriban, mint valami feltámadás.

Látom, hogy ott áll a Mancika úr, fehér fodrászköpenyben.

De hogy néz ki!

Úristen!

A bokája gipszben, és egy nagy kötés volt a homlokától az álláig: vastag ragtapasz rögzítette a halántékára, még a fülére is.

Csúnyán összeverték.

Amikor beléptem az üzletbe, köszönt. De alig tudott beszélni a tapasz miatt, inkább csak furán, leragasztott fél szájjal mosolygott.

Nem tudtam leplezni a döbbenetemet.

– Úristen!... Mi történt magával?

Ép kezével intett, hogy menjünk ki. Az üzletben nem akart beszélni.

Kimentünk az utcára.

– Mancika, mi lett magával?!

– Fegyva.

Intett, hogy menjünk még messzebb, nem akarta, hogy lássák az üzlet előtt.

Amikor csendesebb helyre értünk, végigmutatott magán:

– Ez van...

Köpenyzsebéből cigarettát vett elő. Rágyújtott. Az üzletben sohasem dohányzott, de itt ügyesen az összevert szájába dugott egy cigit, meggyújtotta, s kéjesen kifújta a füstöt.

– Találkoztam azzal az állattal.

– A ruszki sofőrrel?

– Igen. Ettünk, ittunk... És itattam, itattam, itattam, de ez előbb el akart vinni a kéglire, és azt magyarázta, hogy legyünk túl a lényegen, majd utána megyünk zabrálni élelmiszert... Ültem a teherautóban, és azt mondogatta, már amennyire értettem, hogy majd hajnalban megyünk a kajáért, de most menjünk gyorsan a kéglire, mert elfoglalt valami jó kis üres lakást, menjünk minél előbb, gyorsan, mert nem bír magával. Nagyon be volt indulva. És vitt engem... Én folyton itattam őt, de úgy látszik, hogy ezeken nem fog ital... Esküszöm, ez megivott vagy másfél üveg pálinkát, és amikor a tárgyra tért, még a kocsiban, nemhogy benne lett volna a buliban, amikor megtalálta a sebváltómat, hanem kivágott engem arról a magas ülésről... Úgy kivágott az úttestre, kezét csókolom, mint egy rongyot! És én elterültem, mint a béka. És ez nem volt elég, utánam ugrott, és jól össze is vert... Tetszik látni, hogy nézek ki. Az arccsontom megrepedt, a szám fölszakadt, és a bokám is el van törve, több helyen... Csoda, hogy élek!... Soha így nem örültem még az életemnek, esküszöm, soha, soha, soha!

– Mondja, Mancika úr: megérte?

– Micsoda?

– Hát a reszkír.

– Megérteeeee?!... Azt tetszik kérdeni, megérte-e?... Ide nézzen! – kiáltotta, s két kezét a zsebeiben tartva föllebbentette fodrászköpenyének két oldalát, mint a fehér madárszárnyakat.

– Mit lát?

Semmi különöset nem láttam. Csak az otromba gipszet a bal bokáján, egészen a térdéig.

– Ne tessék már mondani, hogy nem tetszik látni!!!

Kerestem valami más sebesülést, de ő a nadrágszíja alá gyűrte a fodrászköpenyét, s vidáman kiáltotta:

– Ez mi?!... És ez mi?!...

Ja, persze!... *Férfinadrág* volt rajta, vastag bőrszíjjal, és ép lábán egy fekete férficipő. És férfiing és sötét mellény a köpenye alatt.

– Nem kell már női ruhában járni!... Az egészséges férfiakat mostanában mind elviszik Szibériába, *malenkij robotra*, ki tudja, mikor jönnek vissza! Ha hazajönnek egyáltalán!... Mind meghal ott!... Kaput... De nekem szét van verve a pofám, és össze van törve a lábam... Engem nem visz el senki!... Élhetek vidáman, és az lehetek ezentúl, ami csak akarok!... Férfi? Nő?... Ahogy tetszik! Mindegy!... *Szabad lettem, nagyságos asszonyom!*... Hát ennyit csak megér, hogy törött a bokám, és sebes a szám!... Azt tetszik kérdezni, megérte-e a reszkír?... *Naná, hogy megérte!* Hálás vagyok annak a baromnak és a Jóistennek is, hogy végre nem kell már játszani.

Hátranyúlt férfinadrágjának farzsebéhez. Cigarettatárcát vett elő, fölpattintotta, s megkínált. Nem mondtam, hogy nem dohányzom, nem akartam az örömét elrontani.

Meg a saját örömömet sem.

Rágyújtottam, vele.

Ritkán találkoztam ilyen remek játékkal. Ennek aztán tényleg „színház az egész világ”. S ő egy személyben játssza benne a férfit és a nőt.

Vidáman fújtuk a füstöt. Vannak pillanatok az életben, mikor az ember együtt füstöl, együtt iszogot, s főleg együtt is érez valakivel.

Ezek ritka, csodás pillanatok.

Ezt Mancika úr is érezte, s mintha csak láthatatlan gondolatokra felelne, azt mondta:

– Tetszik tudni, néha segíteni kell a Jóistennek. Ha már elszúrta a megteremtésünket, nekünk kell a hibáját, egy kis ésszel, ügyességgel kijavítani. Hálás lesz nekünk az Isten, ha egy kicsit segítünk neki!

EGY SZÓ

Az ötvenes évek végén Rákospalotán dolgoztam mint anyagkönyvelő, de főleg kultúrfelelős, ami azt jelentette, hogy ebben a bőrgyárban próbáltam megvalósítani művészi álmaimat. Fedák Sári nem érezte volna itt jól magát, én azonban megpróbáltam elérhetővé tenni ezt a gyárat.

Bőröndöt, utazótáskákat, neszesszertáskákat gyártottunk, több száz modellt, még exportra is, és én, hogy életemet értelmessé tegyem, és lelket vigyek a gyárba, bevezettem a *Szív küldi szívnek* szolgáltatást.

Hangszórók minden műhelyben, még az irodákban is voltak, nekem pedig egy meghitt kis mikrofonszoba állt a rendelkezésemre, ahonnan ezt vagy azt az elvtársat föl lehetett hívni az igazgatósági irodára, beolvasni a szakszervezeti, pártbizottsági vagy a gyári közleményeket. De én elindítottam a *Szív küldi szívnek* műsorát is, és sok szerelmes- és házaspárt hoztam össze az évek során. Bizonyára néhány válópert is előidéztem. Az ilyen párkeresős tevékenység néha az Isten dolgába is beleavatkozik, vagy éppen azt segíti. Mindenesetre életet vittem egy amúgy jól működő hullaházba. Volt egy anyuka, aki a „Szív küldi szívnek” köszönte meg a házasságát és az újszülött gyermekét.

*Én hálás szívvel köszönöm a sorsnak,
hogy téged hozott, s nem valaki mást...*

Ezzel a dallal üzent a kismama a férjének.

Ültem a kis kuckómban, és sorban jöttek hozzám a titkos valamóságok, bizalmas, néha buja vágygal teli üzenetek. A felkérőm nevét nem adtam ki, csak ha külön kérte. Rendszerint a „Tudod ki!” rejtélyes jelszót használtam, vagy olyan becenevet, hogy „Mackód”, „Malacka”, „Husika” és természetesen az összes nyúl-fajtát: „Nyuszikád, Nyulacskád, Nyulad, Nyuszkó”, de volt „Kis herceg” és „Kiselefánt” is. Kétértelmű neveket, mint „Csal Alajos”, vagy pláne „Álló Farkas”, föl se vettem.

Élet- és emberismeret kellett ehhez.

Léleklátás, sorslátás. Nem túlzok. Isten megáldott, ha nem is a tudás, de az ösztönös ráérezés tehetségével.

A saját életemben nem tudtam semmit sem előre, de a másokét valahogy láttam.

Ez a nóták kiválasztásánál volt fontos. Főleg, ha rám bízták, hogy keressek valami „ütős” dalt. Akkoriban sok szép dal született, egyrészt, mert a Párt kezdett már diplomatikusan politizálni, megszűntek az állandó mozgalmi dalok, másrészt, mert beindult a Szabad Európa, Elvis Presley-vel, és nekünk versenyt kellett futni a Nyugattal. Egy idő után már az Illés együttes is a számaink közé került. De néha nekem kellett kiválasztani, hogy ki kinek mit küldjön. *Doktor úr, doktor úr, itt benn valami fáj, ugyebár meggyógyít engem?* Ez más, mint a *Kiadó kis lakás a szívem*, vagy a *Nem mindenki Rómeó*, vagy: *Az élet megy tovább, meggyógyít az idő. Majd megpróbálok nálad nélkül élni!...* ez ugyebár egy fájdalmas búcsú, főleg ha az is hozzájön még utána, hogy *csak porszemek vagyunk a mindenségben! Két porszemet szétkergetett a szél... Ez történt velünk, hát továbbmegyünk!*

„Mi történt a cipzáras Krajcsovicsnéval?”, kérdezte az egészségár, mert ez a porszemnéta, névvel vállalva, neki szólt.

De ott volt a *Nem adlak másnak*, és a *Valaki kell nekem is, aki mellettem él* – őszinte kimondása, vagy néha a gyengeség büntudatos bevallása, hogy *Minden asszony életében van egy pillanat, amikor is olyat tenne, amit nem szabad.*

Jó volt a műsorom címe is, mert ebben a gyárban valóban a szívek kezdtek beszélni, nem a pártbizottság.

Mivel Rákospalotán rengeteg cigány élt, és a dolgozóink negyede roma volt, nem maradhatott ki a gyakran kért főszám:

*Fényes a cipőm, kényes a szeretőm,
Mégis vele maradok!
Mert olyan csávó vagyok,
Hogy kilenc romnyit kapok, ha akarok!
Dikh már Aladár, elszökött a Rozál,
Jön helyébe majd a lány!*

Néha, ha nagyon személyes volt az üzenet, megkértek, hogy énekeljek én. Ne hanglemezről szóljon a dal, hanem olyan legyen, mintha én mondanám neki, a Mülcsi, és nem a Hollós Ilo-
na, akit naponta lehetett hallani a rádióban.

Hiába mondtam, hogy kíséret nélkül ez nagyon üres lesz. Csak egy magányos hang? Azt felelték, nem baj, viszont olyan személyes és őszinte, mintha én üzenném.

Megtanultam néhány nótát.

Lovari nyelven is.

A „Cigánybálra” mai napig emlékszem:

Az Ajjajj, Istenem, belehalok, ha én a bálba valahogy el nem jutok, egész éjjel ott akarok mulatni, a bánatomat feledni.

Ez valahogy így szólt:

*Ajaj Devlá Sotekerá,
Ándo bálo szimjetezsá,
Zsitechájrá kámáv me te mátyuvá,
Kájmi tu szá tekelá.*

Imádtak a cigányok.

– Kár, hogy nem romának születtél, Mülcsike! – mondták.

– No, még csak ez hiányzott volna nekem! Nincs bajom így is elég?!

Sokat énekeltem a saját rádiómban!

Ma már elment a hangom, de ha rekedten és fénytelenül is, megpróbálom most elénekelni a rákospalotai bőrkonfekció „Szív küldi” műsorának a legnépszerűbb fődalát.

Képzeljük el, hogy egy nagyzenekar szól mögöttem...

Hogyan tudnék élni nélküled?

Hisz rólad szól az élet.

Nem történhet semmi sem veled,

Míg létezem és érzek.

Hogyan tudnék élni nélküled?

Összeköt az élet.

És az, ami nélküled lehet – nem kell sosem.

Nem tudom, megmaradnak-e ezek a kazetták, melyekre most énekelek.

Ha megmaradnak, meghallgatja-e valaki, valaha, sok év után? És ha meghallgatja: vajon emlékezni fog-e még erre a dalra?

Drága apukám, ha élne, azt mondaná, hogy én nemcsak kurva lettem, hanem kuplerájos is.

Volt is, aki mondta.

A Könnyűipari Miniszter alkalmazta ezt a kifejezést gyárunkra, de Halustyik elvtárs, az igazgatóhelyettesünk, azzal szerelte le, hogy ebben a hangulatban lendületesen megy a termelőmunka, az emberek szívesen jönnek ide, mert szeretnek nálunk dolgozni.

*

Ötvenhat után a pesti házak falán még ott éktelenkedtek a golyószórók nyomai. A romos házfalak tankágyú ütötte nyílásaiban néhol be lehetett látni idegen lakásokba.

A fiamról már levették a melléig érő, koszos, összefirkált mendencegipszet, és két mankóval tanult járni.

Lelőtték.

Nem forradalmár volt, hanem szerelmes.

Az én természetemet örökölte.

Akkoriban történt, hogy mint szakszervezeti funkcionáriust leküldtek egy-két napra Hajdúszoboszlóra.

Valami zűr volt az üdülőnkben, engem kértek, nézzem meg, mi van ott, és teremtsék rendet.

Soha nem voltam még kiküldetésben, és sohasem voltam Szoboszlón, így hát nagyon örültem ennek a kis üdülésnek.

Autóval vittek, az autó mindjárt vissza is ment – úgyhogy én már délelőtt ott voltam. Mindjárt el is intéztem a hivatalos dolgot, ami abból állt, hogy visszasimítottam a vitás felek szőrét, mely lényegében a helyi üzletvezető és a pesti igazgató hatalmi harca volt, amely az egész személyzetet is két pártra szakította.

Szörvisszasimításban meglehetősen profi voltam, és mindenhol más taktikát alkalmaztam. Itt például azonnal láttam, hogy nem valami elvi vitáról, vagy ellenszenvről, hanem hatalmi harcról van szó, és elmondtam nekik, hogy ezt a beutaltak is érzik és panaszkodnak; olyasmit hallottam odafent, hogy mindkettőjüket kirúgják, ha nem teremtenek békét egymás között. Azt tanácsoltam nekik, amit a rossz házasságban is szoktam: *ne szeressék, csak bírják ki egymást.*

Erre mindjárt ittunk.

Hozattam egy kis bort. Nem tudom, melyik párti pincérek hozták, de mindenki látta, hogy koccintottunk, és együtt iszunk.

Hamar elköszöntem tőlük, és máris szaladtam a strandra, mert kint már ragyogott a nap.

Álomszép strand volt!

Azonnal elmerültem a békés és jóságos meleg vízben, mely állítólag jót tesz az idegeknek, és élveztem a napsütést.

Én akkor már válófélben lévő asszony voltam. Tanácsot mindkinek tudtam adni, kivéve magamat. Ez általános szabály. A legtöbb párkapcsolati tanácsadó magányos, a traumatológus sántikál, a szívsebésznek aritmiás a szíve, és a pszichiáter kicsit bolond.

Gondoltam, ha már itt vagyok, megnézem a „felhozatalt”.

A szemüvegem miatt döntenem kellett: napozás, vagy látás. Én a látás mellett döntöttem, s nem vettem le a szemüvegemet.

Az igazság az, hogy éppen egy kéthetes turnus utolsó előtti napján érkeztem. Ilyenkor már nem lehet találni facér férfit. Gondolom, nőt sem, egy férfinak. Tíz-tizenkét nap alatt kialakulnak a baráti társaságok, a kártyás körök, és a férfi-nő kapcsolatok is. Ahogy egy barátnőm mondta, aki szintén elvált, és akkoriban kezdte a vadászó, halászó, gyűjtögető életmódot, hogy az emberek már össze vannak „bandlizva” – mindenki tartozik már valakihez.

Tudtam, ha van is itt még magányos férfi, az már csak a *resztlí* – nem kellett senkinek.

Későn érkeztem.

Hiába ismertek sokan, csak köszöntek, csókot hintettek a távolból, és lubickoltak tovább – egymással voltak elfoglalva.

Egyedül voltam.

S ahogy üldögéltem a nyakig érő vízben, egyszerre éreztem, hogy valaki néz.

Egy férfi.

Szintén nyakig a vízben.

Egészen jóképű. Barna, kemény arcú, erős állú férfi, vékony kis Jávor-bajusszal. Olyan kék szeme volt, hogy szinte világított az árnyékban. Ő egy piros ernyő alatt ült, én a tűző napon, s mivel forrón sütött, továbbevickéltem egy másik ernyő alá.

Ő csak nézett, nézett.

Akárhová mentem, tisztos távolságból követett. Csak a feje, széles válla s karja állt ki a vízből, mellyel lassan evezte magát előre.

Mindig leült velem szemben – és nézett.

Nézett, nézett. Ez olyan kellemetlen volt, és a sóvár szeme úgy taszított, hogy igyekeztem elkerülni a tekintetét.

El is mentem a strandról.

Ő ezt már nem látta, mert a medence túloldalán kimásztam a vízből, és hazamentem.

*

Másnap – még egy napom volt – már reggel szaladtam ki a strandra. Gondoltam, még utoljára megmártózom. Megyek a vízbe...

Hát... ott van.

Még mindig néz.

Igen. Megint ott volt ez a férfi! És megint csak nézett. Mintha nem telt volna el egy éjszaka, ugyanott ült, és ugyanúgy nézett. Ez egy úszómester lehet, vagy valami testőr, aki egy itt nyaraló nagy káderre vigyáz.

De nem.

Engem nézett.

Nem vagyok elkényeztetve az ilyen sóvár férfitekintetektől, ezért szokatlannak tartottam a helyzetet.

Szerencsére ott voltak a kollégáim, közöttük az egyik színját-szóm is a csoportból, aki nagyszerűen szavalt, és remek Bánk bánt játszott a március 15-i ünnepségen. Színpadon csak a tragikus szerepekben volt jó, szavalni is csak komor halálverseket tudott – Adyt például –, de az „életben”, ahogy mondják, nagy mókamester volt. Remek viccmesélő, vidám jópofa. Amellett veszedelmes pletykafészek, mindenkiről mindent tudott. A vállá-

lati káderlapok felét sem írták le annak, amit a Strahl Bandi tudott rólunk. Nekem sokat segített a *Szív küldi szívnek* műsorai-ban, mert a gyár dolgozóinak érzelmi és nemi életéről minden pletykát tudott – beleértve a ritkán kimondott, titkos vágyak vi-lágát is.

Szeretett az emberekkel fecsegni, s mivel sohasem élt vissza az információkkal, szívesen elmesélték neki a bajaikat.

Szóval egyszer csak eltűnt a Bandi, és fél perc múlva oda-úszott mellém, mégpedig a karját húzva annak a férfinak, aki engem olyan különösen nézett.

– Mülcsike, engedd meg, hogy bemutassam neked az én régi jó barátomat, Karácsony Pistát. Ő is itt nyaral a kecskemétiék üdülőjében. Nem látszik rajta, de sok verset tud, és nagyon szé-pen szaval... Mülcsi is művész! – mesélte rólam a férfinak. – Rendez, játszik, és főleg dalol. Gyönyörűen énekel – nevetett. – Száműzetését tölti a Rákospalotai Bőrkonfekcióban.

Az első pillanatban bosszús voltam erre a Karácsony Pistára!

Ügyes fickó, gondoltam. Rá se néztem másfél napja, de csak kibulizta, hogy megismerkedjen velem. Nézni hiába nézett reb-benetlen tekintettel, a szemével hiába adott hívójeleket, igye-keztem észre sem venni, hogy ott van.

No, mindegy.

Ha már megismerkedtünk, beszéljessünk.

Közelről egészen más volt a tekintete.

Nem agresszív, csak annyira, mint egy várakozó, éhes ku-tyusé, aki rebbenetlen szemmel koldul az asztal mellett egy fa-latot. Most már igyekezett mosolyogni, de zavarát nem tudta leplezni.

Közelebb evezett a vízbe, s amikor a „Bánk bán” elúszott, beszelgetni kezdtünk.

Azonnal eltűnt minden rossz érzésem.

Egy vonzó, szerény, halk szavú és rendkívül értelmes embert ismertem meg benne.

Megkérdezte, mi jelent az, hogy „művész”, amire a Bandi barátja célzott, mert érezte, hogy jóval többről van szó, minthogy én kultúros vagyok a Bőrkonfekcióban.

Elmondtam neki a máig is élő, művészi ambíciómat, azt, hogy zongorakísérőmmel járom az országot, dalesteket adok. Operától, operettől a magyar nótáig mindent énekelek. Játsszom is. Bandi néha az apámat játssza egy Csehov-komédiában, ilyenkor ősz bajuszt és szakállat ragaszt. Ide csak azért jöttem, mert a szakszervezet küldött, délután már megyek is vissza, Pestre.

Ő pedig bevallotta, hogy szereti a verseket, szavalgat is, de csak úgy, magának. Magnófelvételeket is készít, önmagának (ahogy sok év múlva most én is!), nem azért, hogy bárkinek megmutassa, csakis ezért, hogy emléke maradjon róla. Egy-egy kedvenc verséhez zenét is keresett, rendszerint egy halk zongora- vagy hegedűszólót, ami finoman szól a háttérben, mert – ahogy mondta – „a vers: muzsika, és ezt a mai szavalók nemigen tudják. Nem tudom, egyet ért-e velem, Lilike?”

Jól indult a dolog.

Hamarosan megtudtam, hogy ő is mérnök, mint a férjem. Kecskeméten dolgozik, a Szerszámgépgyárban, onnan jött, neki is ma jár le a turnusa.

Még egy mérnök! – gondoltam, de ez legalább nem a szakmájának szerelmese. Mindenről lehet vele beszélgetni. Bár az első impresszió mindig csalóka. Az ismerkedésnél minden férfi sokszínű és vonzó, csak lassan, az együttélés során derül ki róla, hogy nem egészen normális.

Jól elbeszélgettünk.

Kissé sokáig.

Már nem volt kellemes itt a meleg vízben, az ebédidő is közeledett, ideje lett volna elindulni. Nem akartam kimenni a vízből, mert derékig nem vagyok kövér, de ahogy a víz egyre alacsonyabb lesz, kibukkannak azok a testrészeim, amelyekre nem vagyok büszke: nagy a fenekem, túl vastag a combom, és hát a gyerekszülés óta a hasam sem az igazi már. Nagy jóindulattal azt lehet mondani rám, hogy molett vagyok. Ez alkati kérdés. Apukám már lánykoromban úgy becézett: „Helénke”. Sokáig úgy mondta, „Tehénke”..., de Mama rászólt, hogy ez nem olyan vicces, csak rombolja vele az önbizalmamat.

Így lettem „Helénke”.

Tehénke helyett.

A helyzet azóta csak romlott, de én megtanultam valahogy ezt a hátrányomat a lehető legügyesebben kezelni.

Most is igyekeztem lassan lépkedni fölfelé a lejtőn, hogy fokozatosan derüljön ki a valóság.

Vártam, hogy ő menjen előre.

De nem ment.

Vártam, de csak nem ment.

Fogta a korlátot, és nem ment.

Nem akart udvariatlan lenni s megelőzni.

Előreengedett.

Én meg, gondoltam, egye fene, végső soron ezt úgyse lehet megúszni, s lépésről lépésre mentem fölfelé.

Egyre alacsonyabb lett a víz.

Félig már kilátszott a fenekem, de ő még mindig a korlátnál lebegett, nyakig a vízben.

Nem jön!... Miért nem jön?

Mit tegyek?

Lesz, ami lesz!

Szépen kimentem a partra, s ott álltam helénkeségem dús pompájában: „Ez vagyok. Ilyen vagyok. Nézz meg!”

Leültem egy padra.

Ott volt a köpenyem, és egy kis gyümölcs a dobozomban, de nem kezdtem csipegetni – legalább a szám ne legyen tele.

Vártam.

De ő még mindig ott lebegett a vízben.

Mire vár?

Végül aztán lassan, nagyon lassan, a fal melletti korlátnál elindult, és jött, jött ki a vízből, épp olyan vonakodva és lassan, mint én.

Egyszer csak, mikor az alacsony vízbe ért, akkor látom, hogy...

Úristen!

Ennek az embernek hiányzik az egyik lába.

A döbbenet pillanatában senki nem ura sem a lelkének, sem az arcának. Egyszerre sok mindent gondol, s egyiket sem igazán, mert nincs idő szétválasztani az érzéseit.

„Jaj, istenem!” – ez volt a legelső gondolatom. De csak azért, mert eddig mint egy férfira néztem rá, akihez talán közöm lehet még – most meg ott volt a rettenetes valóság.

Ezért nem jött ki a vízből!

Én hülye, csak azért, hogy ne lássa a vastag combomat és a fenekemet... De hát... Istenem!...

Ennek nincsen lába!

Jaj!

Abban a pillanatban átcikázott az agyamon, hogy az én fiam is megsebesült, nem is olyan régen. Neki is le akarták vágni a lábát... Számoltam vele, hogy őt is, a Péteremet is így látom majd, mint ezt a férfit.

Nem szabad észrevennie, hogy döbbsz vagyok.

Majd valahogy megoldom...

Nem sok időm volt rá.

Ez a Karácsony Pista kiugrált a partra, fél lábon odaszökdecselt hozzám, és lehuppant mellém a padra.

Nem azért tanultam színészetet, hogy ezt a helyzetet ne tudjam megoldani. Azt fogom játszani, hogy én ezt már tudtam.

Ott ült mellettem, eszegettem a gyümölcsöt, és azt mondtam neki:

– Nem akar egy kis körtét, olyan finom, puha, szaftos?

– Nem, nem... köszönöm, nem kérek – felelte zavartan.

Ez a gyümölcskínálásos indítás annyira abszurd volt, hogy megkérdezte:

– Maga tudta, hogy én így vagyok?

– Persze. Bandi mesélt magáról. Mondta, hogy ellőtték a lábát... A fiamnak is, egyébként. Mostanában vették le róla a me-

dencegipszet... Úgy néz ki, megmarad a lába, de hogy milyen lesz, nem tudjuk. Jelenleg mankózik még.

Ha ez normális világ lett volna, akkor megkérdezi, hogy harcolt-e a fiam, de ezt akkoriban – ezerkilencszázötvenhétben – nem lehetett: a *megtorlás* időszaka volt.

Így aztán a férfi hallgatott.

Én úgy tettem, mintha tudtam volna, hogy hiányzik a fél lába, ő meg úgy, mintha nem érdekelte volna, hogy a fiam melyik politikai oldalon állt. Ávós volt-e, vagy forradalmár... Nem kérdezte.

Süket csend volt.

Ez akkor szokott beállni, amikor az emberek nem tudják, mit hazudjanak egymásnak. Végül én mondtam ki az igazat, csak hogy válaszoljak arra a kérdésére, melyet föl sem tett:

– Egyébként nem harcolt a fiam. Rossz helyen lakott a szerelme, az Üllői út környékén, s elindult hozzá a városon át. Nagyon féltettem, de ő csak ment, mint egy hülye. Még nem volt húszéves. Nem tudtam visszatartani. Hat golyót kapott.

– Az én lábamat nem ellőtték, Lilike.

– Hanem?

– Lefagyott...

Kis szünetet tartott.

– A pokolról azt írják, nagy forróság van benne, és lángon égnek a bűnösök. Nem igaz. Az igazi pokol: hideg. Jéghideg. – Lecsípett mégis egy szőlőszemet, megette, és most már megkönnyebbülten mesélt: – Képzelve, hogy a mezőn ott álltak a lovak, végig az út mellett, s mind jégből volt. Állva fagytak meg.

– Hol volt ez?

– A Don-kanyarban. Ha egy ember megállt, megfagyott. Ha valakinek vizelni kellett, s elfagyott már a keze, a társát kérte meg, hogy gombolja ki a sliccét... Nem tudom, magának milyen sora volt, a Strahl Bandi sokat mesélt magáról, de azt hiszem, mi mindketten pokoljárók vagyunk, Lilike!

– Fogságban is volt?

– Fél lábbal?... Ugyan! – nevetett. – Hazahoztak, mert nem közlegény, hanem főtiszt voltam. Egyébként otthagytak volna megdögleni.

Így beszélgettünk, jó darabig. Elmondta, hogy elvégezte a technikumot, aztán levelező tagozaton mérnöki diplomát szerzett, és Kecskeméten dolgozik. Ott is él, de nincs családja. „Magának éppen elég vagyok” – mondta.

Megéheztem.

– Azt hiszem, itt az ebédidő. Maguknál mikor van?

Ránézett az órájára.

– Hamarosan.

– Hát akkor menjünk!

– Nem... nem...

– Miért nem?

– Csak nem fog velem végigjönni ezen a hosszú sétányon?!

– Miért ne?

– Itt ez a sok ember... Magát sokan ismerik, látom.

– És akkor mi van?... Kapaszkodjon csak belém!

– Ó, a világért se!

– De igenis, végig fog velem jönni! Karonfogva!... Maga nem nyomorék, István, maga hős!... Egészségesnek született, és a pokolba került!... Nekem se volt könnyű, de meggyőződésem, hogy

aki túlélte azt az iszonyatot, amit mi, az nem nyomorék, nem túlélő, főleg nem áldozat, hanem hős!... Azok után, ami velem történt, én is az vagyok!... Látja, direkt nem mondom azt, hogy „amit velem tettek”, mert fölállni belőle, ha fél lábbal is, az igenis hősiesség!... Mi hősök vagyunk, István!... Függetlenül attól, hogy mindketten más miatt szenvedtünk!... Megcsináltuk, nem igaz?... No, jöjjön!... Nézzenek ránk, mit bánom én!... Két hőst még úgyse láttak karonfogva menetelni a hajdúszoboszlói strandon.

Ez jólesett neki. Nevetett, de amikor a karomat kínáltam, a pad végére mutatott:

– Itt a mankóm!

Akkor láttam, hogy a pad mellett van egy mankó. Hát persze, ugrálva nem jöhetett ideig.

Elkocogtunk a kijáratig. Akkor már láttam, tapintatlanság lett volna azt mondani, hogy karoljon belém, pedig szívesen mondtam, csakis azért, hogy lássa: az összes bőrgyári kollégám előtt is vállalom őt.

Sok év gyakorlatával pörgősen, ügyesen használta a mankóját, talán még fürgébben és biztonságosabban járt, mint én a gyenge bokámmal és a túlsúlyommal.

Alig tudtam követni, mert még mutatni is akarta, hogy ő milyen fickósan jár a mankóval.

Úgy kellett loholni a nyomába.

Elbúcsúztunk a kijáratnál.

Én mentem az üdülőkbe, ő meg kaptatott a sajátja felé.

Nem néztem utána. Ne érezze, hogy nézem. Menjen csak nyugodtan, a saját megszokott ütemében.

Érdekes találkozás volt.

Eltűnődtem, hogy milyen mások az emberek, mint ahogy az első pillanatban látszik: azt hittem, amíg csak a két rebbenetlen, szűrős szemét láttam, hogy ez egy kellemetlen nőcsábász. Kiderült, hogy a szeme nem szűrős volt, hanem sóvár: átnézett az egészséges emberek világába, mely sohasem lehet már az övé.

*

Este, a vacsora után egyszerre csak megjelent az üdülőkben.

Rendesen felöltözve, jól szabott, finom szürke öltönyben. A múltját is felcsatolta, egyáltalán nem lehetett észrevenni, hogy ez nem az ő lába. Csak a cipője volt fura. Látszott, hogy nem egy eleven ember, hanem egy tárgy cipője. Tiszta és gyűretlen, mint egy kirakati bábué.

Bot volt nála, nem mankó.

Jó alakú, jó megjelenésű férfi volt. El tudom képzelni, milyen fess lehetett fiatalon, katonatiszt korában.

Bejött az üdülőkbe, egyenesen odajött az asztalunkhoz, és bemutatkozott mindenkinek.

Majd hozzám fordult:

– Bocsásson meg, Lilike, hogy zavarom, de azt gondoltam, ha maga itt van még ma este, meghívom! Nem jönne el ide a Halászcsárdába?... Jó cigányzene van... Meghívom egy jó kis halászlére, borozásra!

Ott volt az összes kolléga, s hozzájuk fordultam:

– Megyünk, fiúk?

Nők is voltak persze, de az ilyen boros kalandhoz ajánlatos a férfiakat csábítani.

Persze jönni akart mindenki.

– Egy pohár sörre vagy borra vendégem mindenki! – mondta a Karácsony István, aki persze nem így akarta a dolgot, de nyilván úgy vélte, hogy ez is jobb, mint a semmi.

Felkerekedett hát az egész társaság, és elmentünk a Halászcsárdába.

Tényleg jó cigányzene volt.

Nálam ez sokat számított, mert magam is énekeltem, sokféle zenekarral, s tudtam, hogy amíg az operákban, vagy a koncertknél elengedhetetlen egy bizonyos színvonal, addig a cigányzenészeknél nagy különbség van az ösztönös műkedvelő és a magas tudású művész között. Vannak közöttük szánalmas dilettánsok, és zsenik is, akik nem elégszenek meg a hozott anyaggal, és néha a világhírig viszik.

Szerencsére ez a zenész nagyon szépen játszott, nem összevissza bazsevált. Az ilyen jó muzsika nagyon földobja a hangulatot. Enni nem ettünk már, de ittunk, elég sokat, és nagyon jól éreztük magunkat.

A primás érezte, hogy emelkedik a hangulat. Levette álla alól a hegedűjét, odalépett a mikrofonhoz, s a zenekara kíséretével énekelni kezdett egy számot, miközben sikerszomjas, huncut szeme vidáman kereste a tekintetünket.

Megszökött a feleségem,

nem is nagyon bánom.

A komámmal szökött meg,

én mégis a komám sajnálom.

*Egy ablakból néztem őket,
mikor mentek kettesben a nagy útra...
Szegény komám, csuda módra
Bé' lehetett rúgva.*

Ritka pillanat az életben, amikor az ember mulatni tud. Önfeladás kell hozzá, ezért olyan ritka.

A bor is segített.

Strahl Bandi, a Bánk bán, várakozó szemmel nézett bennünket, hol rám, hol a férfira, Karácsony Istvánra, hogy nevét is ki mondjam, újra... és biztató pillantással jelezte, hogy szurkol nekünk.

Lassú számot játszott a banda.

Majd újra egy mulatóst, egy pörgős csárdást.

És akkor a férfi felém fordult, s azt kérdezte:

– Szabad?

Püff, még ez is.

Fölkért táncolni.

Most mit tegyek?

Nem lehet nem menni.

De ha megyek, hol fogjam meg? Hol tartsam? Egyáltalán, mit tegyek vele ebben az ugrálós tömegben?

Fess férfi volt, kétségtelen, és rendkívüli biztonság áradt belőle. Azt hiszem, a Bandin kívül senki sem tudta, hogy ez egy fél lábú ember. Fekete cipője finom bőrből készült, ezt minden börtényári láthatta, de hogy a bal kissé használtabb és ráncosabb, mint a jobb, senki sem vette észre.

Azért mindenesetre én mentem előre, mert a parketten sok pár topogott már. Lökösödtek, néha-néha egymásnak is ütőd-

tek.

Amikor odaértünk a dobogóhoz, megfogta két kézzel a derekamat. Jól jött, hogy széles csípőm van, mert rá tudott támaszkodni, én meg nem a vállára tettem a két kezemet, hanem ügyesen a hóna alá nyúltam, hogy tartsam őt, mankó helyett.

Szólt a nóta.

Hogyha nékem sok pénzem lesz, felülök a repülőre.

Úgy elszállok, mint a fecske magasan a levegőben.

Amerre én járok, bámul a világ,

Irigylik a sok pénzt, amit költök rád.

De én a sok pénzt nem sajnálom,

csak te légy a kicsi párom.

Tartottam erősen.

Ő is erősen támaszkodott a derekamra.

Egyet jobbra, egyet balra – kettőt jobbra, kettőt balra...

Ment ez.

Nem hazardíroztam sokat, mert természetesen én vezettem.

Semmi forgás, semmi figura. Csak jobbra-balra.

Ment szépen.

Szeme büszkén ragyogott. Mint amikor egy impotens ember váratlanul felfedezi, hogy férfi még.

Időnként hálásan pillantott rám.

Utólag bevallotta, hogy most táncolt múltábal először. Erőt adtam neki. És amikor felkért, ő sem tudta még, mibe megy bele.

Sosem felejttem el a szemét. Először – s talán utoljára – láttam, hogy milyen egy igazi férfitekintet.

Erős... büszke...

És hálás.

Ez a három így együtt ritkán jön össze.

Annyira megjött az önbizalma, hogy a következő strófánál már megfogta a két kezemet, rácsapta a vállára, ahogy az igazi mulatósnál kell, és úgy táncoltunk tovább.

Persze igyekeztem a duci karom súlyát nem ráhelyezni, csak épp hogy érintettem a vállát és a barnára sült nyakát. Hagytam, hogy ő forgassa kissé a derekamat, s ne neki kelljen forogni előttem.

Hogyha nékem sok pénzem lesz,

kimegyek az ügetőre...

Felteszem az összes lóvét,

felteszem a feketére.

Vigyáztam rá.

Főleg arra, hogy uraljam a táncot, mert ha elragadta a hév, megfeledkezett róla, hogy hiányzik az egyik lába.

Később mesélte, hogy álmában megvan mindkettő. Egy üveg bor után úgy is érzi.

Jól éreztük magunkat, valóban.

Annyira ügyes volt – vagy talán így mondom: ügyesek voltunk –, hogy ha a Bandi nem mondta a többieknek, nem is sejtették, hogy egy múltábú férfival roptam a csárdást.

Pricc, pracc, prucc!...

Vége lett a kellemes estének.

A kapuban elbúcsúztunk.

– Megengedi, hogy írjak magának?

– Természetesen.

Megadtam a gyári címemet, ő meg a saját lakásának a címét. Én válófélben voltam, ő meg föltehetően egyedül él, nem zavarja életét egy női levél.

De én ezt csak következtettem. Valójában nem tudtunk egymásról semmit. Csak azt, amit a szavaiból kivettem, hogy „pokljárók vagyunk mindketten”, vagyis tudott valamit az én üldözött múltamról, s arról is, hogy van egy fiam, aki nemrég megsebesült.

Semmi többet nem beszéltünk.

Mindketten túlélők vagyunk – ennyit tudtunk egymásról, de hogy mi van velünk most, ezerkilencszázötvenhétben, arról fogalmunk sem volt.

Igazából nem is érdekelt.

Úgy gondoltam, úgysem találkozom vele.

Soha többé.

*

Két nap múlva jött egy olyan szerelemtől áradó levél, amelyet nehéz elfelejteni. Ilyet sohase írtak nekem.

Azt írta:

Engem két ember tanított meg járni, és élni is – az édesanyám és maga, Lilla.

Elmondta, hogy sohasem beszélt vele ilyen „lélekből” senki, mint én. Mióta a katasztrófa érte, nem táncolt. Fél lábbal ez nem is lehetséges, csakis azért merészelt felkérni engem, mert *belém szeretett*, s ettől valami olyan földöntúli erőt érzett, hogy megpróbálta a lehetetlent... Sikerült!... És az már nem rajta

múlt, írta, hanem énrajtam, aki olyan bölcsen és szeretettel segítettem neki. S talán azon a földöntúli erőn, mely összehozott minket, s amelyet ő az első pillanattól kezdve érzett.

Ilyen szavakat nem szokott mondani egy mérnök, de ezek nem is az én szavaim. Más emberré lettem. Ha sohasem látom többé, és nem válaszol, akkor is szeretem.

Így írta alá:

Köszönöm!

Én persze azonnal válaszoltam.

Leveleztünk.

Végül azt kérdezte, ha Pestre jön, megengedem-e, hogy föl-hívjon, s találkozhatunk-e. Beülnénk esetleg egy cukrászdába, beszélgetni. Szeretne látni engem.

Azt írtam: nagyon szívesen.

Nem telt el pár nap, és szólt a telefon:

– Itt vagyok Pesten. Mikor szabad?

Mondtam: akár ma is. Fél négykor.

Megmondta, hol találkozzunk.

Találkoztunk.

Leültünk.

Beszélgettünk.

Ez így ment sokáig.

Jöttek-mentek a levelek. Azt hiszem, minden nap írt nekem.

Szerelmes leveleket.

Nem lennék nő, ha nem pörkölődtem volna meg... Ez a hatalmas imádat... Mi különben is hajlamosak vagyunk erre a hiúságunknál fogva: ha valaki így imád, azt hisszük, hogy mi is szerelmesek vagyunk belé. Varázslók tudják, hogy minden varázs-

hatalmuk akkor működik, ha sikerült a másikat önvarázslóvá tenni.

Valahol ez a szerelem a titka is. Elbűvöltnek lenni csak úgy lehet, ha magunkat is elbűvöljük, miközben azt hisszük, hogy ezt a másik teszi velünk.

Mindenesetre attól, hogy belementem, egy szép, lírai kapcsolat alakult ki közöttünk.

Már nem autóval, inkább vonattal jött, és vonattal is ment, mert így később mehetett haza. Én úgy intéztem, hogy valahol ott a Nyugati körül ülünk le egy közeli presszóban. Kávéztunk és beszélgettünk, egészen az indulásig.

Volt egy szokott helyünk, ismertek már a pincérek is.

Ekkor már barátságot kötöttünk, tegeződtünk.

Nem „maga”, hanem „te”.

Óriási közeledés volt, már csaknem ölelés.

És ekkor elmondta, hogy a *bé neje* – így szokták mondani a férfiak, mindig a *bé nejéről* beszélt – akivel ő már nem lakik együtt, régen elköltözött, nem törődik vele. (Nem derült ki, hogy a *bé neje* hagyta el, vagy ő ment el tőle.) Tény, hogy a saját házában lakott egy nagynénivel. Aztán arról kezdett beszélni – ismerte a körülményeimet –, hogy ha nekem végre sikerülne elválni, akkor ő boldogan feleségül venne. Van egy nagy háza, odajöhetnék az édesanyámmal – tudta azt is, hogy a Mama is nálam lakott –, és a fiamat is hozzam. Az egész családot befogadná. És ha a Péter felgyógyul, Kecskemétről Pestre járhatna egyetemre. Vannak a pártban, még a Központi Bizottságban is jó nexusai, nem probléma a fölvételi. Főleg, mert szerencsére nem

volt „ellenforradalmár” hanem éppolyan „hülye szerelmes, mint én”.

És ezt bizonyára „odafönt” is tudják. Ez a Központi Pártbizottság rejtélyes, isteni szféráit jelentette. Ott minden ismeretes.

Ilyen nagy tervekről beszélt.

Tudtam, hogy én soha nem fogok elmenni Kecskemétre, a fiamat meg nem hagyom itt.

De azért jó volt gondolni arra, hogy van egy megoldás! Igenis lehetséges, hogy kiszabadulhatok a rettenetesen rossz házassági kötelékemből, és valahol megállhatok a lábamon.

Van egy hely számomra. Nem kell a semmibe ugranom.

Ez nagyon vonzó lehetőség volt. És hozzájárult ahhoz, hogy barátságba kerüljünk. Sokat beszélgettünk, és nemcsak mély vonzalom, hanem erős érzelmi kapcsolat is kifejlődött közöttünk.

Sok reménnyel – nem tagadom.

Miért ne?

Hiszen én ezt az embert szeretem.

Igen.

Szeretem!

*

Utolsó alkalommal nem a presszóban találkoztunk, mert tíz-kor bezárt, s neki valami „sorsdöntő” vizsgát kellett tennie a pártfőiskolában, nem tudta, mikor végződik.

A Nyugati mellett volt egy étterem – nagy hodály, ma úgy hívják, Utasellátó –, ott vártam rá, türelmesen.

Egy boldog ember érkezett, nem sokkal az éjfélkor induló vonata előtt.

– Sikerült! – mondta lelkesen. – Sikerült!... Ezt megünnepeljük!... Mit iszol, Lilikém?!

– Maradjunk a bornál?

– Maradjunk!

Intett a pincérnek, ujjával csettintve, ahogy azt a dzsentriszerepeket játszó, nagy mulatós színészünktől, Jávor Páltól láttam utoljára, és nagyvonalúan rendelt. Az étlapról már semmit, csak pogácsát, késő volt a vacsorához, de a borok közül, hosszadalmas válogatás után kért valami különleges, méregdrága vöröset. Ráadásul mindjárt két palackot is, hiába szabadkoztam.

– Megisszuk, ne félj!... Ma nagy napom van.

A gesztusról vettem észre, hogy mennyire hasonlít ez a férfi a régi filmsztárunkra. Még a bajusza is vékony „Jávor-bajusz” volt, s amikor táncoltunk – most jut eszembe! –, nem volt már lámpaláza, egy-egy pillanatra elengedte a csípőmet, és ugyanúgy csettintett és rendelt nótát, mint a mulatós Jávor Pál.

És tegezte a cigányt.

– Te!... – kiáltotta a prímásnak –, most azt játsszad, hogy...

Ez teljesen szokatlan volt nekem, mert akkoriban mindenki „elvtárs” volt, nem Gazsi, és nem „hej, te, cigány!”.

A bor a fejébe szállt, és beszélt.

Beszélt, beszélt, sokat beszélt. Elmondta, hogy ez a vizsga fényes pont lesz a káderlapján, hamarosan gyárigazgató lesz.

S mivel úgy érezte, hogy ezentúl én is sorsának része leszek, azt mondta, hogy meg akarja velem osztani minden örömét és a baját is.

És elkezdte mesélni az üzemi dolgait.

Hosszan, részletesen, rendkívül szenvedélyesen.

Tudta, hogy győzött.

Elmesélte, hogyan akarja őt valami Steiner elvtárs átejtetni.

Eddig sikerült, mert ennek a Steinernek a „sógorkái”, Kecskeméten is, Pesten is, az összes Weisz és Feld és Schwarz és Schön és Löwenthal segítenek egymáson, ezek a „sógorkák” így fognak össze egymással – és az összekapcsolódó ujjait mutatta.

– De ennek most vége!... Hiába fognak össze és ügyeskednek a „sógorkák”!... Tudod, hogyan megy ez nálatok... Ennek most vége!

Ez a szó, hogy *nálatok*, úgy szíven ütött, mintha áramot vezettek volna belém. Egész testem összerándult. Megszédültem. Agyamba szaladt a vér.

A *nálatok* a zsidóságomra vonatkozott.

Az egész megkínzott, agyonvert, elpusztított és elgázosított családom emléke, lelkem összes temetetlen halottja, az üldözésem, a fiam mentése a gyilkosok elől... minden iszonyat megjelent előltem.

Pár pillanattal ezelőtt még szerelmesen néztem ezt a Jávor Pált. Együtt örültem vele a győzelmének, olyan önfeledten, hogy tévedésből a múltábanak a térdét paskolgattam meg az abrosz alatt. Csak akkor hagytam abba, amikor éreztem, hogy túl kemény. Nekem fájt, és ő nem érzi.

Most pedig úgy láttam egy pillanatig, hogy egy elvetemült tömeggyilkos ül előttem. Ezek gyógyíthatatlan emlékek.

Szerencsére volt időm gondolkodni, mert roppant lelkesen beszélt a terveiről, amelyben benne voltam már én is, a gyere-

kem is. Azt is mondta, nekem nem kell majd dolgoznom, csakis kedvtelésből. Énekelhetek és játszhatok. Elhoz engem abból a „büdös bőrgyárból”, s csakis az álmaimnak élhetek.

– Te csodálatos lélek vagy, Lilikém! Megérdemlik az emberek, hogy megismerjék a tehetségedet, és megéljék azt a boldogságot, amit te adtál nekem. Táncosnő nem leszel – mondta derűsen –, bár bennem örökké úgy fogsz élni, de azt akarom, hogy a hangodat és a tehetségedet az egész ország megismerje.

Amíg beszélt, lehiggadtam.

Hagytam elsuhanni tudatomban annak a sok újságcikknek és vallomásnak az emlékét, melyben elmondják a Don-kanyarban jártak, hogy abban a jégpokolban, ahol ez az ember elvesztette a lábát, hogyan bántak a katonatisztek a fegyvertelen, zsidó munkaszolgálatosokkal. Beletaposták őket a hóba, hogy oda-fagyjanak, mint az út menti lovak.

„Talán ez is így ölt?... Nem hiszem... Nem... Azt nem hiszem.”

Visszaidéztem, miket mondott nekem: csupa szép és értelmes dolgot. Radnóti Miklóst szavalt, gyönyörűen! Igaz, hogy egy szerelmes versét, s nem azt, amiben a tarkón lövését írja meg, pontosan úgy, ahogy az hamarosan meg is történt, de mégiscsak Radnótit, akiről éppúgy tudta, hogy zsidó, mint rólam.

Ez a „nálatok” szíven ütött.

Szinte belehaltam.

Sok vegyes házasságot ismertem. Barátnőm, a gyönyörű, szőke Aranka nemcsak a férjét bújtatta, de odavett minket is a gyerekemmel, kertjének mosókonyhájába rejtett, olyan magától értetődően és természetesen, mintha nem is tudta volna, hogy ezért azonnali kivégzés jár.

Jávor Pál, a színész, a szeretőm híres hasonmása, aki két nagyobb gyerekével együtt elvett egy zsidó nőt, élete végéig kitarzott mellette. Csupán a „nagy pofája” s a „vérfertőzés” bűne miatt vitte el a Gestapo, s kínozták kilenc hónapon át az ország különböző börtöneiben.

A magyar filmtörténet legnagyobb táncos, dalolós, mulatós színészét.

Senki sem tudott úgy mulatni, mint ő.

Halála előtt elhívatta még régi muzsikus testvéreit, a megvénült cigánybandát, és a kórház udvarának néptelen sarkában eldalolta a legkedvesebb nótáját.

Biztos ismered, mert maradandóvá tette...

*Már én nékem beborult az ég,
Elverte a búzámat a jég.
Elvitte a lovamat a végrehajtó,
Szeretőm is elszerették tőlem, végül...
Nem élhetek muzsikaszó nélkül,
Nem élhetek muzsikaszó nélkül!*

Másnap meghalt.

De soha, egyetlen pillanatra se nézett úgy sem a cigányokra, sem a feleségére, Landessman Olgára, hogy „nálatok”.

Akiben ez fölmerül, nem tud szeretni.

Lángolni tud – de szeretni soha.

Én régen elfelejtettem, hogy ő egy féllábú ember.

Soha, még a lelkem legmélyén sem gondoltam arra, mikor vele voltam, hogy „nálatok”: nyomorékoknál.

Falába ott állt az ágyam mellett.

Nem voltam öreg még, és boldogan leéltem volna vele az életemet, még akkor is, ha lefekvés előtt lecsatolja a múltját, és egy rövid kis csonkkal evickél a takaró alá.

Akiben fölmerül a „nálatok”, a „nálunk és nálatok”, az nem tud igazán szeretni.

És ez vonatkozik nemcsak a férfi-nő kapcsolatokra, de minden vallásra, népre, politikára és ideológiára is.

És mi lesz, ha a legkisebb konfliktus áll elő nálunk?

Hirtelen „nálatok” leszek?

Nem volt fasiszta ez a férfi. Antiszemita sem. Még gyűlölet se volt benne. Csak egy világfelosztás működött a tudatában, melyet nem lehet megszüntetni. Valaha, Eperjesen én ezt nem éreztem. Apukát az egész város szerette. „Zsidó, de jó ember” – mondták róla. Akkoriban ennek a mondatnak a mélységét nem ismertem.

A vészorszakig ez nem is jutott eszembe.

Először csak tapintatból mutattam más arcot, mint amit belül gondoltam. Nem akartam rossz érzést okozni neki. Nem érdekelte meg. A táncunknál úgy tettem, mintha a világ legtermészetesebb dolga lenne csárdást ropni egy féllábú férfival.

Nem mutattam, hogy be vagyok tojva, mert bármikor eleshetek vele. Én egy *emberrel* táncoltam, nem egy nyomorékkal.

Akit szerettem.

De most hazudtam.

Nagyon rosszul.

Hirtelen az órámra néztem, s felkiáltottam:

– Te jó isten!... Nekem még vissza kell mennem a gyárba!... – Megsimítottam még utoljára a vállát. – Ne haragudj, nem tudom

megvárni a vonatodat!

És elszaladtam.

Éjfél előtt a gyárba? Ilyet hazudni csak akkor lehet, ha valaki már nincs az eszénél.

Soha többé nem láttam.

Ha hívott, ha érdeklődött utánam, letagadtattam magam.

Ezt a történetet senki sem tudja. Talán csak a Strahl Bandi, mert nála érdeklődött gyakran. Fogalma sem volt, miért tűntem el az életéből, örökre.

Ezt a történetet a fiam se tudja.

Nem jutottam odáig, hogy elmondjam neki.

Talán megtudja egyszer. Mit gondol majd? Röhögni fog rajtam? Megdöbben?

Megérti?

Vagy azt mondja, rosszul tettem?

Azt mondta, Szűz Máriáról tervez egy színdarabot. Már benne él a fejében. És Beszterce ostromáról ír egy musicalt, melynek hőseit, Pongrácz grófot azért tartják örültnek, mert nem idevaló, ősi, igaz magyar értékek működnek benne.

Péterben ez a kettéosztottság nem működik.

Nem is érzi.

Inkább magyar érzelmű, mint Rózsika nővérem volt.

Kíváncsi vagyok, mit gondol erről a történetről! Azt még elmondom, hátha meghallgatja ezt a szalagot: én nagyon szerettem ezt az embert. Ő is engem. És jelenleg boldogan élek az új férjemmel, aki a magnómat is segíti néha ki-be kapcsolgatni, ha ügyetlen vagyok, de sohasem gondolja, hogy „nálatok”. És én sem, hogy „náluk”.

Pedig gondolhatnánk. De nincs köztünk szakadék.

Manci nővéremnek, akit egy apáca nevelt, és aki egyszer megkérdezte tőle, miért szereti őt, egy zsidó lányt, azt válaszolta:

„Aki velem van: összegyűjt – aki ellenem: szétszór.”

Remélem, a fiam beleveszi ezt a darabjába, mert ez a legszebb jézusi mondás.

S ha nem... ha örökre elvész ez a magnószalag, mielőtt Péter, vagy bárki meghallgatná ezt a történetet, én akkor is elmondtam.

Ki akartam adni magamból.

A DADOGÓS BENYÓ

Járt hozzánk, a Rákospalotai Bőrkonfekcióhoz, egy férfi, Csepelről. Nyergeket csináltunk a Csepeli Kerékpárgyárnak, ő volt az áruátvevő.

Úgy hívták, Benyó.

Szép, nagydarab ember. Van egy világhíres operaénekesünk, Melis György, a legjobb Torreádor és a legjobb Figaró, aki éppen úgy néz ki, mint a Benyó. Én minden hasonlóságot a híres színészekről veszek már a megismerkedés első pillanatában is. Magas, mackós, harsogó nevetésű férfi volt, még a hangfekvése is hasonló, mély, zengő bariton.

Jóindulatú, vidám, kedves ember volt ez a Benyó. Azért szeretjük, mert nagyvonalú volt: hibás árut is átvett. Valaha ezt Eperjesen nem lehetett volna megtenni, se apámmal, se anyámmal. A minőséget akkoriban nagyra értékelték, s nem akadt volna olyan szem, mely a műprémet az igazitól, a smukkot a valódi aranytól ne tudta volna az első pillantásra megkülönböztetni. De a háború után örültünk, hogy élünk. Fronton, lágerben és a romok között a minőség pusztult el először.

Szellemileg is.

A kommunizmus alatt pedig nem volt fontos.

Olyan rossz minőségű emberek kerültek hatalomba, hogy az, ha egy biciklinyergen volt valami kis karc, sérülés, vagy varrás-hiba, egyáltalán nem számított.

Fő, hogy rá lehetett ülni.

Benyó nem volt kommunista, de a frontról jött, sok keserves tapasztalattal, s mint áruátvevőnek a legfőbb igyekezete az volt, hogy ne okozzon az embereknek soha semmi gondot.

Azt akarta, hogy szeressék. Szeresse mindenki. Fontosabb volt számára az emberek mosolya, mint a biciklinyereg. Tudom, hogy egy áruátvevőnek nem lehet ez a szempontja, de az övé ez volt.

Imádták a gyárban, mert jó kedélyű ember volt, derűs, dörgő hangú, kedves mackó, alig vártuk, hogy jöjjön, mert ilyenkor az irodák és a műhelyek megteltek a hangjával – szinte kiragyogott a nap, ha megérkezett.

Egy gond volt.

Dadogott.

Rettenetesen.

Sokáig tartott, míg kimondott valamit, és közben le-lehunyt a szemét. Szemhéja a dadogás ütemére pislogott.

A legtöbb ember, aki túlélte a második világháborút, hozott magával valami testi vagy lelki sérülést. Nem hiszem, hogy ezt a poklot át lehetett élni másképp. Még aki szerencsésebb volt, az is hordozott magában valami – mai, divatos szóval – traumát, legfeljebb nem beszélt róla, vagy megpróbálta ügyesen elfelejteni, gyakran önmaga előtt is. Ez nemcsak az áldozatokra, hanem a gyilkosokra is vonatkozik.

Őt is valamilyen nagy sokk érte a háborúban, egyszer beszélt is valamit erről... illetve próbált beszélni róla, de nemigen értettük... valami iszonyú robbanásról tett említést, de talán éppen azért, mert vissza akarta idézni az emlékét, mondatai már-már

mekegésbe, keserves dödögésbe fulladtak, csak a kezével legyintgetett, hogy „Hagyjuk! Hagyjuk ezt!”

Ki akarta mondani, el akarta mesélni, de attól, ahogy szabadulni vágyott a bajától, úgy kezdett dödögni, mint egy traktor – még annyira sem lehetett érteni, mint azelőtt.

Pedig imádott beszélni, és akármit mondott, az embernek gurgulni kellett a nevetéstől, mert remek humora volt.

Csak türelmesen ki kellett várni, amíg eljut a poénig.

Mástól nem fogadták volna el a legbutább, a legtrágárabb vicceket, de ahogy ő elmondta, az nem volt sértő, tőle el lehetett fogadni.

Főleg azért, mert a saját fogyatékoságából csinált tréfát:

– Dodododo...doktor úr, van eeeeeeeegy nnagy pr...pr... problémááám.

– Momondja.

– Csicsicsi... csirkefafa... do...dodolgozom, hu... hu... huhuszeezer cscsi...csi...csirke van... Mimimindeen este bee... hahajtoom őkeet, dddee az eeegyik sosossem a...aakar... beemenni... Momondom neeki már mérgemben: „Elmééész tee a búús pipipipipipipipipi”... Erre kijön mind!

Úgy szerették a gyárban, hogy az összes műhelybe el kellett mennie, ha csak öt percre is, minden üzemrészbe egy kicsit.

– Benyókám, ide is jöjjön!... Hogy van az, hogy három hajótörött él egy szigeten, és éppen a dadogós van őrségen?

Két karját a magasba csapja, és mondja máris bömbölve, üvöltve a viccet:

– Ha... Ha... ha... jó... ha... hajó!!... Ha...jó!! ...Ha...jó!!! Mi... mind vízbe... ug...ugranak... P...p... placccs. – Ha... jó... ha... ha

jól... lá...látom... cécácápák!!!

Húsvétkor tízfajta kölnivel jött, és minden nőtől megkérdezte:

– Mi...mi...milyen kö...kölnivel lolocsoljam me...meg?

Nagyon szerette a nőket. Nem úgy, ahogy ezt manapság értik, hanem úgy, hogy a nőekkel megkülönböztetett kedvességgel beszélt.

Volt egy felesége, jól élt vele. Ez látszik egy férfin, akkor is, ha huncut ember, mint a Benyó.

Sohasem jött üres kézzel.

Bár áruátvevő volt, de inkább hozott, mint vitt. Mindig sok csokoládéval és különféle ajándékokkal érkezett.

– Mü-mü-mülcsike! Szo... szo... szortírozd ki, és mi-mi-min-denki egyen belőle!

Minden kultúrestünkre eljött a feleségével, és a pusztá jelenlétével földobta az estet. Amikor érezte, hogy lankad a hangulat, elkapott engem, s azt mondta:

– Gye...gye...re, Mül-mül-mülcsike! Járjunk egy ti-tt-tt-wisz-tet!”

Megfogta a jobb kezemet, én meg ballal intettem a hangosító fiúknak, hogy numero három – és máris felhangozott a divatos Chubby Chekker-szám:

Come on let's twist again,

Like we did last summer,

Yeah, let's twist again,

Like we did last year...

Egy kövér, nagy mellű nő, hatdioptriás szemüveggel, és egy még kövérebb, óriási medve, aki dörgő hangján és dadogva, ráadásul angolul dadogva énekelte a számot, önfeledten rángatóztak a kultúrterem közepén.

Nem nehéz tánc a twist.

Soványnak.

Nekünk csak jókedv kellett a figurákhoz: két térd jobbra, két kéz balra – két térd balra, két kéz jobbra – ide, oda, ide, oda... jártuk a twistet.

De a neheze csak most jött.

*Round'n around'n up'n down we go again,
Oh baby make me know you love me so and than...*

Itt ugyanis le kellett ereszkedni, jobbra-balra mozogva, majdnem a padlóig.

Nekünk simán leguggolni is mutatvány lett volna. De tánc közben és ritmusra: lehetetlenség.

De megcsináltuk!

Az egész Bőrgyár ütemes tapsától kísérve, megcsináltuk a lehetlent.

*Twist again,
Like we did last summer,
Come on twist again,
Like we did last year!
Twist, yow!!!*

*

Egyszer találtam egy darabot, amelyben egy dadogós ember volt.

Hú, mondom, ez a Benyó szerepe!

És mindenki örömeire bevettem őt a csoportba.

Ő is boldog volt. Bár úgy érezte, hogy inkább az élet művésze, mint a színpadé, de mivel bátor ember volt, azt mondta:

– Egye a fe...fe...fene... me...megpr...pr...próbálom.

Átformáltam a darabot, mert annak a dadogósnak csak három mondata volt, de én írtam belőle egy nagy szerepet.

Kulcsfigura lett.

Rá írtam a jelenetet, a dadogós Benyóra.

Boldog volt.

Rögtön az első próbára teljes szereptudással jött. Gurultunk a nevetéstől, mert azok a mondatok, amelyeket én dadogósra írtam, az ő szájából olyan rejtett poénokat hoztak ki, amiket nem is sejtettünk. Majd' megpukkadtunk a nevetéstől. Amellett az ilyen beszédhibásnál föl kell mérni, hogy egy-egy gondolatot mennyi idő alatt mond ki. A legtöbb dadogós vicc humorforrása az idő – van úgy, hogy valaki megőszül, mire a másik színész a mondandójának a végére jut. De mit csinálnak addig a többiek? Ezt pontosan ki kellett számítanom, mert a színpadi játék lényege, hogy mindenki mindenkivel összefügg, nem lehet benne üres pillanat.

És a próbákon lehetőségünk volt kipróbálni a valódi dadogós hosszúságokat.

A vállalat vezetősége nem nagyon örült annak, hogy egy csepeli dolgozó bekerült a Rákospalotai Bórgyár színjátszói közé.

Ráadásul egy anyagbeszerző.

De végül, hosszas rábeszélésemre, lenyelték a békát, s ha nem is szívesen, de eljöttek a műsoros estünkre.

Sokat próbáltunk – ez volt a nagy farsangi bulink –, s mivel hamar híre terjedt, hogy Benyó is fellép, telt házunk volt.

Eljött végre az est.

Benyó nagyon korán bejött. Némán, halálsápadtan ült az öltözőjében.

Belenyomtam két kávé, s rátettem a kezemet a kezére:

– Maga ne drukkoljon, Benyókám...

– Ne... ne...ne...nem dr...dr...drukkolok!

– Látom, hogy drukkol!... Minden jól fog menni, meglátja! Bármilyen van, én ott állok a takarás mögött, és küldök majd erőt magának.

– Erőt... Mü...mülsike?... Bá...bá...bátorságot kü...kü... küldjön!

A legjobb helyre tettem a műsorban, a szünet előtti utolsó számba.

Mindenki a Benyót várta. Ő volt az est fénypontja.

Megkezdődött a jelenet, és Benyó számára eljött a színház misztériumának a nagy pillanata. Nem az volt új a számára, hogy nézik. Megszokta az életben, hogy nagy komédiás és nevetnek rajta – csak hogy ez most nem az élet volt, hanem a színpad.

Belépett.

Nagy taps fogadta.

Remegett a szájszéle.

Kivárta, míg a taps elhalt. Várakozó csend ült a terembe, s végre megszólalt.

És nem dadogott.

Nem dadogott a Benyó!

Ezen mindenki meglepődött.

Elsősorban ő maga.

Olyan folyékonyan és tisztán beszélt, mint ahogy a légnyomása előtt.

Mint amikor valaha megkérte a felesége kezét, aki így ismerte meg, így udvarolt neki, és így is élt vele, sokáig – csak a háború után kapott vissza egy dadogó, légnyomásos embert, és megszokta így.

Az asszony is ott ült a nézőtéren. Bizonyára döbbenet figyelte a krisztusi csodát: beszélt az ura! Nem tudom, mit érzett, mert én ott álltam a hátsó függöny mögött, s rémülten tapasztaltam, hogy összeomlik minden, amit terveztünk és hetekig próbáltunk.

Az egésznek nem volt értelme.

Benyó csak mondta simán, korrektül és akadálymentesen a szövegét, s mivel ezen ő döbbenet meg legjobban, csak késve nézett felém rémülten, látta, hogy integetek neki a takarásból, s hallotta, hogy szinte már kiabálok neki:

– Dadogjon!... Dadogjon!... Dadogjon, Benyókám!

Nem bírt.

Csurgott a homlokáról a verejték, elővette a zsebkendőjét, törölgetni kezdte izzadságban úszó fejét, s pillanatok alatt elmajszolta a festéket is az arcán.

Összeomlott az egész.

Csak hogy érzékeltessem a bajt:

Mindkét dadogós viccet ügyesen beleszöttem a darabba.

Most ott állt a két színjátszóm, mint szerencsétlen hajótöröttek egy szigeten, a viharos tenger közepén, amikor a Benyó égre csapta a kezét, s akadálymentesen fölkiáltott:

– Ha jól látom: cápák!!!

No, erre most mit tegyenek a hajótöröttek?

Rám nézett a két színész:

„Ugorjunk? Ne ugorjunk?”

Ha ugranak, nem egy tévedés áldozatai, hanem öngyilkosok.

Két kezemmel kétségbeesetten betakartam az arcomat.

Végem van!

Végző soron mindegyik ugrott, de ez nem vicces volt, hanem egy borzasztó halál.

A tyúktörténettel még nagyobb baj volt.

Mert az utolsó, lázadó tyúknak nem pipipi-zett, hanem azt mondta:

– Elmész te a bús picsába!

Kimondta cs-vel, olyan durván, hogy most sem merem kimondani, pedig nem hallja senki.

A közönség dermedten ült.

Ilyet még színpadról nem hallottak.

Maga Benyó is megdöbbsent, amikor hallotta önmagát.

Óriási blamázs volt. És persze szégyenletes nagy bukás.

A szünetben igyekeztem elkerülni a nézők és főleg a vezetőség tekintetét.

Gondoltam, valahogy megvigasztalom ezt a szerencsétlen embert.

Hátul öltöztünk az egyik műhelyben, és át kellett mennem a nagy, üres gyárudvaron.

Ez a csönd nagyon kellett nekem!

Itt, a sötét udvaron megálltam egy pillanatra, s hirtelen jött egy olyan gondolatom, vagy sugallatom, amely teljesen megnyugtató, sőt, örömmel töltött el.

Mert ami Benyóval valahol mélyen összekötött minket, az a közös tapasztalatunk volt. Pokolból jöttünk, mindketten. Mi nem *élők* voltunk – hanem *túlélők*. Az ilyenek, mint mi, szavakkal kifejezhetetlen iszonyatot tuszkolunk magunkba, minél mélyebbre, annál jobb, mert legalább folytatni tudjuk az életünket.

Igaz, hogy dadogunk ettől az emléktől, én is ki tudja, milyen traumákat hurcolok magamban – de az életem legalább megy tovább.

De íme, itt a *színpad csodája* meggyógyítja az embert! Nem engedi hazudni tovább! Hiszen én miért játszom? Miért rendezek műsorokat? Miért énekelek? *Miért csinálok színházat egy bűzös bórgyárból?!* Bizony azért, hogy normális legyek!... Hogy játékba oldjam fel a borzalmat, amit a családommal átéltem... És egy kis örömet szerezzek magamnak a boldogtalan házasságomban... Főleg az eperjesi családom halála fájt. Akik meghaltak, azokkal együtt pusztultam én is. Mindenki halála örökké fáj... *Lehet, hogy most megbuktunk!...* – gondoltam a gyárudvaron. – *Csúfosan!... És ez iszonyú élmény... De a Benyó beszél! Beszél! Újra beszél, mint fiatalon!!! Visszaadta neki a színpad az igazi szavakat, a normális beszéd képességét!* Egy súlyos katarzisz feloldotta benne a borzalom görcsét, és most már élhet szabadon! Így kell ezt a blamát felfogni! És így is van! És akkor azt mondom: *megérte!*

Igen! Igen! Igen!

A csoda minden szégyent és bukást megér.

*

Felszabadultan mentem be az öltözőjébe.

Ott ült a Benyó, összeomolva.

Ijesztően nézett ki.

Valamilyen okból feketére festette dús, őszülő szemöldökét, és ez a festék leolvadt. Olyan volt, mintha fekete könnyeket sírt volna, és nem egy kabaréjelenetben, hanem a mór Othello szerepében bukott volna meg.

Tragikus látvány volt.

Mielőtt elmondhattam volna neki lélekemelő gondolataimat a krisztusi csodáról, elkapta a kezemet, bocsánatkérően csókolgatta mindkettőt, jobbot és balt felváltva, majd rám nézett a nagy borjűszemével, és azt mondta:

– Mmmmülcsike... bo...bo...bocsánat!... Jó...jól elba... baba... basztam az egészet!

SZÍNHÁZ AZ EGÉSZ VILÁG

Az ostrom után elhagyhattuk a „csillagos házat” és hazaköltözhettünk.

Csak egy hátizsák volt rajtam, Péter húzta a kézikocsit.

Nagy pillanat volt, amikor otthonunkat megpillanthattuk végre. Fiam itt töltötte a kisgyermekkorát, én pedig itt neveltem őt, és amíg ki nem tört a háború, boldog is voltam itt. Egészen addig, amíg a férjem idegrendszerét tönkre nem tette a félelem.

Ez a zuglói ház volt minden vagyonunk.

Amikor az utca sarkáról megpillantottuk, fiam futni kezdett felé, repülni, mint egy fészkére rátalált kismadár.

Húségesen várt ránk a ház, hat hónapon át. Nincs rá jobb szó. Körülötte romok, szétlőtt falak, tetőtlen épületek, beomlott házfalak, az utcán szétroncsolt oldalkocsis motorok, eldobott német rohamsisakok, véres pufajkák... de a mi házunk ott várt ránk épen és szilárdan. Egyetlen cserép sem hiányzott róla. Az utcai padlásablak zárva volt. Üvege ép. A hálószoba ablaka is csillogott. Az egész világháborútól megóvták a cserepek, és nyilván az angyalok az égben. Az egész utcát letarolta a szőnyegbombázás, csak a mi házunkat nem.

Mi ez, ha nem húség?

– Nem kell újrakezdeni az életünket! – gondoltam megkönnyebbülten.

Közelebb érve ért a nagy csalódás.

Olyan volt az a ház, mint egy szépasszony nagyestélyi ruhában. Elöl megvolt a két ablaka, fenn a tetőn még állt a büszke szélkakas, az utcai tetőablak csillogott a hajnali záportól... hátul azonban szemérmetlenül nagy dekoltázst mutatott.

Hátul semmi sem volt.

Egy szóval: lebombázták.

Mint egy félbevágott torta, hátul nem volt semmi. Ennyit a hűségről. A padlás rászakadt az ebédlőre és a hálósobára, a tető a konyhával együtt Péter gyerekszobájára. Maradék ruháim, melyeket nem raboltak el, ott heverték a törmelékben. A legriasztóbbak kisfiam kedvenc játékaik voltak: a Kisbohóc, Frakkos Ubul és bábszínházának kedvenc darabja, a szem nélküli Majom.

Buksi kutyánk pórása ott hevert a pocsolyában.

Talán él még a kutya, sohasem tudtuk meg, mert amikor kezdődött az üldözés, magához vette őt a szomszédunk vidéki rokona... Nem tudták falun, hogy ez egy zsidó kutya.

Buksi református lett, és bizonyára megszerették őt, mert szép kis kutyus volt. Néha Péter ágyában aludt, olyanok voltak, mint a kistestvérek.

Álltunk a romok előtt a kétségbeesett fiammal, s azt mondtam neki:

– Gondoljuk azt, hogy ez nem is volt a miénk.

Ma ez érthetetlen mondat.

De az, hogy életben maradtunk, és nem voltunk a házban, amikor bombatalálat érte, maga volt az isteni csoda, ami minden érzést fölülírt.

Férjem testvére, Béla bácsi azt mondta, hogy velük szemben van egy lakatlan ház – egyetlen lyuk van a tetején – költözzünk oda.

Így is történt.

Fészket raktunk egy idegen házban.

A férjem csodálatos módon úszta meg a vészorszakot. Erről most nem beszélek, ez egy másik nagy regény. A lényeg, hogy egy bátor és emberséges professzor, a Lipótmezei Elmegyógyintézet – valaha Magyar Királyi Tébolyda – jóindulatú igazgatója, aki évek óta hipnózissal kezelte („üldözési mániája” volt, ami egy zsidónak ezerkilencszáznegyvennégyben nem is olyan kóros állapot), a németek bejövételének napján odavette az intézet zárt osztályára.

Ha létezett biztonságos hely ezen a földgolyón, az a bolondokházának zárt osztálya volt.

Rajta még a kényszerzubbonyt sem kellett megkötni, tudták az ápolók, hogy a professzor „betege”.

Szerintem többen bujkáltak ilyenek azon az osztályon. A protekciós menekülteket onnan tudtam megkülönböztetni a valódi beutaltaktól, hogy nem volt rajtuk megkötve és begombolva a kényszerzubbonny. Lógott rajtuk a zsinór.

Később megkötözték rajta is, mert egyszer sikerült megszöknie. Az történt ugyanis, hogy a professzor hipnózisban kezelte. Az volt a kényszerképzelete, hogy őt a törökök üldözik és meg akarják ölni. Ezt a téveszméjét, hogy nem a náciaktól meg a nyilasoktól, hanem a törököktől fél, akik ötszáz éve elkotródtak már az országból, a főorvos egy mélyhipnózisban próbálta megszüntetni, amikor a központ fölkapcsolt egy telefont: a török kö-

vetségről keresték a profot, sürgős ügyben, amit a férjem meghallott, kitepte magát a félálomból, s nem tudom, hogyan, de hazamenekült. Az üldözésem téveszméknek megvan az a rejtélyes tulajdonsága, hogy néha valóságnak bizonyulnak... ahogy Dezső bácsi tudta, hogy leég a párizsi Opera, úgy ő is megérezte valahol, hogy a törökök felbukkannak az életében.

Ez egyáltalán nem olyan mulatságos. Valami nagyon finom jelzőrendszerrel van szó, mely már ifjúkorában működött benne. Az a Nóra-könyv, amit nászajándékkul kaptam tőle, Ibsen drámája, azt jelezte, hogy búcsúzik tőlem, mielőtt a felesége lettem volna. Ez a „Köszönöm a tüzet” mondat, amit beleírt, ma is él bennem, hiszen ez egy beteljesületlen szerelem búcsúmondata, és sohasem nyugodt a lelkem, amiért nem bírtam tovább vele, és elhagytam őt.

Tudta előre?

*

Szóval, ott tartottam, hogy beköltöztünk egy vadidegen házba, melynek lakói nem jelentkeztek soha.

Igyekeztek lakhatóvá tenni.

Szerencsére a pincében, amelyet bokáig borított a talajvíz, volt egy fürdőkád, bennük rengeteg fölívágatlan papírkötésű könyv – ezzel akartam fűteni a nagy hidegben.

Verseskötetek voltak.

Az egyiket fölívágtam, és elolvastam, mielőtt a kályhába dobtam volna.

Ez állt benne:

Valami nagy-nagy tüzet kéne rakni,

Hogy melegednének az emberek.

*Ráhányi mindent, ami antik, ócska,
Csorbát, töröttet s ami új meg ép,
Gyermekjátékot, – ó, boldog fogócska! –
S rászórni szórva mindent, ami szép.
Dalolna forró láng az égig róla
S kezén fogná mindenki földiét.*

*Valami nagy-nagy tüzet kéne rakni,
Hisz zúzmarás a város, a berek...
Fagyos kamrák kilincsét fölszagatni
És rakni, adjon sok-sok meleget.*

*Azt a tüzet, ó jaj, meg kéne rakni,
Hogy fölengednének az emberek!*

Nem tudtam még, ki írta ezt a verset, de ez a költői jelkép konkrétta vált a kezeim között, mert én bizony eltüzeltem a számomra még ismeretlen zseni eladatlan könyveit. És melegedtem a lángjuk mellett a kilencéves kisfiammal.

Megfagytunk volna.

Lobogott a tűz, sugárzott piros arcunkra a meleg.

Másnap tűzifát is loptam a kert alatti szomszéd sufnijából...

Ilyen furán folytatódott a háború végén művészi utam: könyvégető lettem.

A versek olyan szépek voltak, hogy a többi kötetet már megóvtam.

Inkább loptam.

Ma is úgy érzem, ha József Attila látta a mennyből, milyen jó meleget adott nekünk a verskötete a cudar hidegben, örült volna neki.

*

Egy napon bekopogott hozzánk két fiatalember. Bemutatkoztak, s beszélni kezdtek arról, hogy megalakult a Magyar Kommunista Párt, minden öntudatos embernek ott a helye... s a többi, s a többi.

Úgy hívták ezt akkor, hogy agitáció.

Régebben úgy, hogy hittérítés.

Ennek a lényege, hogy meggyőzzön. Először csak lelkes szavakkal, később, ahogy a kommünben is tapasztaltam, Eperjesen, voltak más eszközök is.

Nehéz leállítani egy agitátort.

Közbevágtam.

– Várjon, ezeket majd megtanulom a broszúrákból. Hagyja itt... Azt mondja meg inkább, hová kell mennem, és mit kell tennem ott.

A fiatalember kinyitott egy kockás füzetet, beírta a nevemet és egyéb adataimat. Közben elmondta, hogy épp itt, az utcánk sarkán lesz a XIV/4-es pártkörzet. A kőművesek már befejezték a munkájukat: három szobát összenyitottak, és festik is a falakat.

Másnap összejöttünk ott a környékbeli asszonyokkal. Neki-fogtunk, egy-kettőre rendbe hoztuk a helyiségeket. Később ott tartották a pártnapokat és taggyűléseket, én pedig mindjárt tudtam, hogy ez lesz az én kis *színházam*.

A vezetőség megkérdezte, milyen pártmunkát vállalok.

– Valami olyasmit, amiben színjátszás van. Zene, irodalom, költészet, ilyesmi... Éneklés...

– Helyes – mondta a párttitkár. – Kultúra az kell! Akkor maga lesz a *kultúrfelelős* – mondta. Ezt a kifejezést akkor hallottam először. Karajos Béla, aki régi szomszédunk volt, egy vezérlő tábornok gondterhelt szigorával beszélt hozzám. Nem szólított többé Lilikének – *elvtársnő* lettem.

Azonnal meg is mondta, mi a feladatom.

– Szervezzén meg, Müller elvtársnő – (a legtöbbször így kezdődött a mondat) – egy kultúr csoportot, akikkel együtt dolgoznak majd... Jó lenne, ha minél előbb rendezne nekünk egy műsoros estet! Az embereknek szükségük van a kultúrára. És szórakozásra. Szeretnénk, ha pártonkívüliek is eljönnének hozzánk, és megismernék a mi ideológiánkat.

Nagyon tetszett Karajos Lajos első párttitkári megnyilvánulása.

Soha többé nem szólított úgy, hogy Lilike, vagy Müllerné... *Elvtársnő* lettem. Én is úgy hívtam, hogy Karajos *elvtárs*. Nem mondhattam neki, hogy „Lajoskám”. Megváltozott a világ. Igyekeztem elfelejteni, hogy ő volt az egyetlen férfi ismerősöm, akit rendszeresen vert a felesége.

Ezt mindenki tudta a környéken, mert kihallatszott az ablakukon az üvöltözés.

Nyilván ennek is vége.

Egy párttitkárt nem verhet már.

Így írja át a történelem a magánéletünket.

A kultúr csoport szervezése nem volt nehéz. Sok embert vonzott a játék. „Színház az egész világ, és színész benne minden férfi és nő” – mondta Shakespeare, és túl a mondat örök igazságán, mindenki szívesebben él át egy jó kis szerepet, még ha nevetséges is, mint azt az unalmasat, amit az életben játszik. Jelentkeztek fiatalok, érettebb korúak, még öregek is. Félni, rettegni, óvóhelyen lapulni, elveszteni azt, aki szeretünk – ezek nem voltak hálás szerepek...

Sokkal nehezebb volt a műsorunk kiválasztása.

Tébolyult időszak kezdődött.

A világháborút nem a békesség követte, hanem egy pezsgő és termékeny káosz. Három évig nem lehetett tudni, hazamennek-e az oroszok, vagy sem. Az ország romokban állt, infláció volt, élelmiszerhiány, utcai fosztogatások, vetkőztetések... Ma egy ékszerüzletet vagy bankot rabolnak ki, akkoriban, ha hazajött egy férfi mezítláb, egy szál gatyában, vagy gatyá nélkül, zokniban, tudtuk, hogy elrabolták a ruháját.

Egyszerre volt az emberekben eufória és rettegés. A borzalom korszakát föl váltotta a zűrzavar. Rengeteg párt alakult, és még több nyilvánosház. Minden mulató újra kinyitott, kivéve a *Regent Café*-t, mert felrobbantak benne az ott tárolt német lőszeresek, és leomlott a teljes épület. Romba dőlt a *Párisién Grill*, és a *Hangli Kioszkot* is szétbombázták, de pár héttel a háború után már új műsorral nyitott az *EMKE*, a *Belvárosi Kávéház*, a *Palais de Dance*.

Három vicclap is indult: a kommunista *Ludas Matyi*, a kisgazda *Szabad Száj* és a disznóságokkal teli *Pesti Izé*.

Ennyire még sohasem mutatta meg valóságát a magyar társadalom, mint ez alatt a három év alatt.

Végül győzött a kommunizmus, és felszámoltak mindent, ami régi.

A *Micimackót* betiltották, a *Hófehérke és a hét törpét* is. Tilos lett a *Baracknyílás idején*, a *Szép esténk lesz*, a *Jaj a Helén* és a *Csikkszedők dala*.

Valahogy így szólt. Eléneklek:

*Hogyha szívsz egy jó Magyar, a végit félretedd,
Mert nem tudod, holnap lesz-e más.
És ha látod, hogy barátod unva szív csupán,
Hát vedd el tőle, és te szívd tovább!*

Ezt nagyon szerették.

A szomszéd Vida bácsi öccsével énekeltem duettben, aki nappal a drogériában dolgozott, éjszaka valutát árult a feketepiacon.

*Csikk, csikk, csikk, csikk,
Csikk, csikk, csikk, csikk...*

És aztán jött a tánc és a nóta:

*Mi vagyunk hát a csikkszedők,
Új, szabad szakszervezetet tervezők.
A jelszavunk mindenütt csak egy:
Sok csikk az sokra megy.*

Csakhogy értsd azt a kort:

Egy cigarettacsikk, amit fölvettek a földről, kincset ért. Főleg ha csak félig szívott volt.

Pár hónap után megjelentek a milpengők, majd a bilpengők, majd az 1-es után húsz nullát jelző 100 000 000 bilpengő is. A „mil” a milliárd, a „bil” a billió rövidítése volt. Ez volt a világon valaha forgalomba került legnagyobb címletű bankjegy.

Én egy fél kacsát vettem belőle, vidéken.

A sztárénekesek elmenekültek.

Minden idők legnagyobb magyar sztárját, akihez Apuka és az egész színésziskola engem hasonlított, akinek „szeme a színpadon csillogott, s a napfényben vaksi volt” börtönbe zárták. Nyolc hónapot ült, teljesen indokolatlanul. Később egy osztrák rádióban volt bemondónő, előtte meg kommunista szimpatizánsnak tartották.

Elfeledve halt meg. Sírját közadakozásból hozták létre.

Sírkövén, a Kerepesi temetőben a családi neve után csak ez áll, bevésve:

FEDÁK SÁRI

Valaki aláírkantotta zsírkrétával:

Színésznő

Ilyen volt az embervilág s a magyar valóság.

Mivel férjemet a háború alatt gyakran látogattam az elme-gyógyintézetben, bátran állíthatom, hogy az ostrom utáni pesti élet sokkal örültebb volt, mint a patológiás téboly.

Én se voltam normális, egy pillanatig sem állítom.

Színházat akartam csinálni Zuglóban, két utcára a Rákospaktól, és pár száz méterre az akkor még egyetlen normális helytől, az óriási bolgárkertészettől.

A régi jeleneteket, villámtréfákat, operettdalokat és a sok magyar nótát nem lehetett kultúrcsoportunknak előadni.

Azt mondták, „polgári csökevény” ...

„A múltat végképp eltörölni”, ez volt a terv, de hogy mi tartozott a múlthoz, senki sem tudta. Mai ember nem is értené, hogy milyen teljes mértékben akarták fölszámolni az emberiség egész kultúráját, nemcsak a kapitalizmust, a feudalizmust és a pénzuralmat, de minden vallást és komolyabb filozófiai eszmét is. A még élő zsenik elmenekültek az országból, vagy szorongó névtelenségben lapultak: nem tudtuk, mit szabad és mit nem.

A régit nem lehetett, új még nem volt. A magunk találékony-ságára voltunk utalva.

Lassan mégis elindult a munka.

Jelentkezett, többek között, Szilágyi György, aki – most, amikor az emlékeimet mondom – országszerte ismert, közkedvelt író és humorista.

Akkor még tizenhét éves srác volt. Rendkívül aktív. Ő lett a színjátszó csoportunk vezető tagja. Rendezőtársam, dramaturgom, titkárom, házi szerzőm, kellékesem. „Mi huszonnyolcasok félszavakból értjük egymást” – így szólnak egy egész generációt halhatatlanná tévő sorai. Én sajnos nem vagyok „huszonnyolcas” – jóval öregebb –, de mi valóban félszavakból értettük egymást.

Jó volt dolgozni vele. Repültünk, ahogy csak egy zseniális emberrel lehet. Ráadásul megbízható volt, mindig lehetett rá szá-

mítani. És amire csak születni lehet: az örök derűje. Ha nekem színház volt a világ, Gyurinak a harsány nevetés: egyszerűen nem lehetett kibírni mellette. Ha kávéfőztem, sohasem engedtem színültig a csészémet, mert ha mondott egy poént, az asztalomig sem tudtam eljutni vele: a röhögéstől kilöttyintettem az egészet.

Szóval beindult körzetünkben az „élet”.

Egy asszony hozott egy Ady-kötetet, abból szavalt s énekelt Reinitz Béla-dalokat.

Ahhoz képest, hogy sem szavalni, sem énekelni nem tudott, túrhetően lement a műsora, mert mindenki örült, hogy a szép özvegyasszonyt, dr. Fabó Jakabnét a színpadon láthatja.

Egy zuglói fiú József Attila-versekkel jött.

Nem meséltem el senkinek, csak most a magnómnak gyóntam meg, hogy oly mértékben lettem anya és háziasszony, és árultam el isteni hivatásomat, a Művészetet, hogy könyvégető lettem. Nem tudtam, ki az a József Attila.

Ezzel a fiúval rendeztem egy irodalmi estet.

Mindenki boldog volt, mert a Párt zászlajára tűzte a költőt, csak én nem örültem, mert a fiú nem tudott szavalni.

Végre jött egy kulturált mutter, a Tapuskáné, és felajánlotta, hogy a kislánya – aki régebben balettiskolába járt –, táncolni fog. Nagyon lelkes nő volt, áthurcolta férjével a saját pianóját, s elvállalta lánya kíséretét. A lelkesedés másokat is lelkesít, jött a szomszéd fiatalember, szájharmonikát és tangóharmonikát hozott, a másik egy dobos. Csak nem volt hozzá dobverő, azt is faragtak hozzá, fűzfából – hamarosan zenekarunk is lett.

A csoport arra kért, énekeljek a műsorban. Vállaltam is, de sajnos minden ruhám a romok alatt maradt. Azt még, bármennyire is „tehenke” voltam, összeadták valahogy. Varrtak nekem egy fellépő ruhát. A baj a cipővel volt. Férficipőben jártam, mert olyan női cipő, amit az én széles, bütykös lábamra felvehettem volna, nem akadt.

Végül ez is megoldódott. Hárman léptünk fel egymás után, három jelmezben. Egy fehér köpenyes *Értelmiségi*, nagy vonalzóval, egy overallos *Munkás*, nagy kalapáccsal – és én voltam a *Parasztság*, mezítláb, hatalmas sarlóval.

Nem kellett cipő.

Nagy sikerem volt, mert nem „feldobós” hanem egy szomorú dalt énekeltem, mezítláb.

Mindenkinek volt halottja, a férfiak nem jöttek vissza a háborúból. Az ő emlékükre énekeltem egy szívszorítóan szép nótát.

Csak a szövegét mondom el, mert a dal gyönyörűsége a csúsztatott hangokban rejlik; a magánhangzók föl-le csúsznak, mint a jajgatás, mint a zenévé oldott zokogás.

Segített ebben Galambos Jóska bácsi, a cigány zenész, akit nem kellett beszervezni, mert a cigány, ha túlélte a poklot, jött magától. Nemcsak most, hanem sok évszázad óta mindig ott volt, ahol a muzsika.

Persze hogy ismerte a Dóczy-nótát.

Hegedűjén pengette hozzá a húrokat, és rekedtes hangjával beszállt mellém tercelni a szöveges részeket.

Sötét erdő sűrűjéből kakukkmadár hallik.

A hangjától a szívembe úgy belenyilallik.

Azt kérdeztem, mikor még a gyöngyvirág virágzott,

*Kakukkmadár, mondd meg nékem,
Hány évig él a kedvesem?
Kakukkmadár százat is kiáltott.*

És innen már együtt énekeltük:

*Ne szólj, ne szólj, kakukkmadár, hazug a te hangod,
Nem hallottad a faluból a lélekharangot?
Száz évig él a kedvesem, azt mondtad te róla,
S ma délután temették el,
Kakukkmadár, a száz évből
Nem múlt még el száz nap sem azóta.*

Szép nóta ez.

De azt a szót, hogy „keeedveeeseeeeem”, és azt, hogy „maadaaaáár”, csúsztatva, négy-öt hangon kell dalolni, hogy muzsikává oldja az énekhang a formátlan ősfájdalmat.

*

A műsor alakult, de nem volt benne egyetlen vidám szám sem. Szilágyi Gyuri vidám strófákat írt – később úgy hívták „csasztuska”.

Én is írtam egy vidám jelenetet.

De ez kevés volt.

Éjszaka nem tudtam aludni. Törtem a fejemet, mi legyen. Végül nekiültem, és írtam egy egyfelvonásos kis komédiát.

A címe:

Az új mennyország.

Az antiklerikális kis tréfa röviden a következőről szólt:

Szent Péter a mennyország kapujában ül.

A lelkek a földről jönnek, nála jelentkeznek. Mindenféle figura érkezik, akiket Szent Péter beleír a Sors Könyvébe, majd besorol, és az őt megillető helyre küld. Mennybe, vagy pokolba. Úgy működik, mint egy nagyvállalati személyzetis. Egy szexis, könnyűvérű lány is jelentkezik: őt úgy, hogy a többiek ne vegyék észre, a saját privát lakosztályába küldi.

Sorba jönnek a bűnös és erényes lelkek. Végül egy derék fiatal munkás érkezik, aki arra kéri Szent Pétert, engedje őt vissza a földre, „mert ott most egy új élet kezdődik, és a szabadság vörös tüzei égnek! Nézzen le a földre, atyám! Ott az új mennyország”.

A terem ablakába, mely a színpadunk mellett volt, vörös kis papírcsíkokat akasztottunk, kintről egy fiú biciklipumpával fújta, fújta, fújta, így a piros csíkok úgy lebegtek, mint a világforradalom tüzének lángjai.

Szent Péter – akit Kacsirek Béla nyugdíjas postás játszott – odanézett, és azt mondta:

– Fiam, ha ez így van, akkor én is lemegyek veled a földre.

Levette a glóriáját, amit sárga rézdrótból rögzítettünk a fejére. Leakasztotta övéről a mennyország kapujának hatalmas kulcsát, és elment a munkással.

Nem tudtuk kitalálni, hogy a bögyös kis nőcskével mi legyen.

Volt olyan verzió, hogy otffelejtí a mennyben, volt olyan is, hogy viszi magával.

Végül az előbbit választottuk, nem hozta a csajt, mert a kommunizmus éppolyan prűd volt, mint a klérus.

Este tudtunk csak próbálni, amikor a taggyűlések már lezajlottak a teremben. Sokszor késő éjszaka volt, és másnap reggel mindannyian mentünk dolgozni.

Nem számított.

Semmi sem volt sok, semmi sem volt nehéz.

Fiatalok voltunk.

A műsor már készen állt.

Az időpont is ki volt tűzve, csak a reklám hiányzott még.

Először Péter fiam és az osztálytársai körbejárták a környező utcákat, és tölcséren – mint egy hangszórón – hirdették a műsoros estet.

De ez kevés volt.

Lehet, hogy meghallották, lehet, hogy nem.

Plakátokat kellett kitenni. Nem volt papír. Szereztünk papírt, gyűrött volt, kivasaltuk. Végül rájöttünk, hogy a papírt nem tudjuk felerősíteni, mert nincs ragasztó. Akkor kitaláltuk, hogy régi dobozokból vágunk lapokat, arra írjuk a szöveget, és kiszögezzük a villanyoszlopokra és a házak kerítésére.

Mindenki írta, írta a plakátokat. Elkészültünk. Felosztottuk utcák szerint, ki hány plakátot fog majd kitenni. De hogyan? Fel kéne szögezni, de nincs szög. Lyukat vágtunk a plakátok sarkába, csak nem volt elég spárga.

– De rongy van! – mondtam dühösen.

Hát rongy – az volt! Ócska ingekből, trikókból, pulcsikból csíkokat vágtunk, és így kötöttük fel a plakátokat a villanyoszlopokra.

Shakespeare-nek könnyű volt színházat teremteni, mert ott volt mögötte a dúsgazdag királyi udvar.

Mögöttünk csak egy csóró Kommunista Párt, mely akkoriban még nem állt rá a lopásra.

Csakis a lelkesedés hajtott minket, vagy, ahogy a környékbeli-ek mondták, az őrület.

A Miskolci úti iskolából kaptunk két dobogót, egy kis asztalt, egy csillagászati térképet a mennyország háttéréhez, és néhány kitömött állatot, mókust és menyétet, amit a villámtréfákhoz használtunk. Ennyi volt a színpad és a berendezés. A Zuglói Fémlemezipari Vállalattól kijött két villanyszerelő, és felszerelt a színpad fölé két darab kétszázás izzólámpát.

Ez volt a „reflektor”.

A színpad mellett volt egy kis iroda. Ez lett az öltöző.

Végre minden elkészült.

Este hétórai kezdettel hirdettük meg a műsort.

Fél nyolc után hét-nyolc ember lézengett a nézőtéren. Elszomorodtunk. Néző nélkül nincs színház. Nagyon letörtünk. Hiába dolgoztunk éjjel-nappal. Azon folyt a vita, eljátsszuk-e nyolc embernek a műsorunkat.

Egyszer csak azt vettük észre, hogy jönnek az emberek. Nyolc órára olyan zsúfolt lett a helyiség, hogy még az előtérben is szorosán álltak.

Elkezdtek az előadást.

Öltözőm kis ajtórésén kilestem a nézőtérre. Jó volt látni a nézőket, amint ott ültek piros arccal, csillogó szemmel, szépen felöltözve. Volt, akinek megmaradt az ünneplő ruhája, volt, aki melegítőben, bakancsban jött, de szépen vasalt fehér ingben és nyakkendővel. A légópincékben eltöltött szörnyű idők után ez

volt az első alkalom, mikor az emberek boldogan nevettek és tapsoltak.

Kacsirek bácsi mint Szent Péter valósággal a mennybe ment. Nem tudták, hogy a postás ilyen jó színész. Különösen azt a pillanatot értékelték, amikor úgy vert rá, szinte észrevétlenül, a kis csaj fenekére, hogy arcáról egy pillanatig sem tűnt el az ájtatos mosolygás.

Miközben szeme kéjsóváran csillogott.

A műsor a vége felé járt már.

A színpad sarkánál álltam. Ügyeltem, hogy minden rendben menjen. Ha szükség volt rá, súgtam. Mikor vége lett, a taps közben egyszerre azt éreztem, hogy a fiúk, akikkel rendeztem és írtam az előadást, felkapnak, és feltesznek a színpadra.

– Most pedig énekelni fogsz!

Mit tehettem?

Férficipő ide, férficipő oda – mert a Parasztság mezítlábas jelenete után ezt vettem fel – magam elé húztam egy széket, és énekeltem. Nagy tapsot kaptam. A közönség kért, hogy ismételjek. De én nem akartam ugyanazt énekelni. Hirtelen nem tudtam, mit szabad és mit nem, a tiltott dalok jegyzékét nem ismertem, gondoltam, azt még a Karajos elvtárs sem ismerte, és vakmerően beleugrottam az ismeretlenbe.

Már amikor elkezdtem, szépen, lassan, s azzal a vak elszánással, hogy én most a saját hajamnál fogva igenis kiemelem magam a szomorúságból, az első két sor után kitört a taps:

*Nem él jobban Kínában sem a kínai császár,
Mint amikor a szívemre a búbánat rászáll,*

Már csak a tapsra kellett rászállnom, s föléje emelkedni a hangommal:

*Magamat nem nyúzatom, szívemet nem zúzatom,
Három veder pezsgő mellé csak a cigányt hozatom,
Ha mulató kedvem támad, csak ezt húzatom:*

S intettem a közönségnek a két csalogató tenyeremmel,
„Gyertek, gyertek, gyertek utánam!”...

*Hajmási Péter, Hajmási Pál,
A barométer esőre áll,
Ne búsulj, rózsám, mert az egy garast sem ér!
Ne búsulj, lesz még szőlő, lesz még lágy kenyér!*

Fergeteges hangulat kerekedett.

Akkoriban ez a sor másképp hatott: valóban éhesek voltunk. Életem legsoványabb korszakát éltem. Nem állt nekem jól, mert két számmal nagyobb lett a bőröm és karikás a szemem, kábé harminc kilót fogytam a háború alatt, de a nóta olyan vidáman szólt, hogy többen feljöttek a színpadra is, és velem daloltak.

A fiúk széttolták a székeket a nézőtéren, a fiatalok táncolni kezdtek. A balettos kislány anyja zongorázott – már amit tudott –, szólt a harmonika, a fiú verte a taktust a maga által faragott dobverővel, a cigány is bazsevált. Lehet, sőt biztos, hogy nem volt egy összehangolt zenekar, de ez nem is volt fontos.

Az emberek vidáman táncoltak.

Most már az öregek is.

Fáradtan ültem az öltözőben.

Milyen csodálatos dolog örömet szerezni! Milyen varázshatalmat adott az Úristen: meg tudom ríkatni és nevetetni az embereket!... Ezen a környéken nem volt semmi. Csak romok, és nem is oly régen hullák és félelem...

Most meg dübörög a tánc.

Sokszor volt ilyenfajta örömben részem, mert a pályafutásom itt még korántsem ért véget, Sőt, akkor kezdődött.

*

Lassanként minden könnyebb lett.

De egy műsort összeállítani még mindig nehéz volt, nem találtunk anyagot. Megnyílt a *Pódium Kabaré* a Nagymező utcában. (A mai Radnóti Miklós Színház helyén.)

Ketten a kultúr csoportból az erkély legutolsó sorába vettünk jegyet. Nagyszerű műsor volt, tele pompás jelenetekkel. Ez nem volt csoda, mert a műsorban Kellér Dezső, Darvas Szilárd, Gádor Béla, Királyhegyi Pál és Rejtő Jenő jelenetei voltak.

Kis notesz volt nálunk, és miközben az emberek nevettek, mi a sötétben leírtuk a poénokat. Mikor hazajöttünk, még emlékeztünk mindenre, és rögtön megírtuk a jeleneteket.

Ma úgy mondanák, hogy loptunk, de akkoriban ezt nem éreztük annak. Olyan korban éltünk, amikor minden magántulajdont fölszámoltak, minden céget, gyárat, nagyvállalatot és földbirtokot – néhány poén köztulajdonba vétele nem számított lopásnak.

Inkább az volt a baj, hogy nem tudtuk, mi a tilos, és mi nem az. Hamarosan ezt is megoldottuk, de előbb elmondom, hogy a párthelyiség kicsinek bizonyult, és kaptunk egy gyönyörű ter-

met az Erzsébet királyné úton. Valami gyár ebédlője volt, valódi kis színpaddal, s mi is igényesebbek lettünk. Szerettünk volna hosszabb darabokat bemutatni.

Akkor játszottunk először Csehov-, Gogol- és Karinthy Frigyes-darabokat.

Én rendeztem.

„Az új mennyország”-ot is több kultúrcsoport játszotta.

Szilágyi Gyuri zenés darabot írt belőle.

Három-négy év múlva megtaláltam ezt a kis darabomat, átírva, a Népművelési Intézetnél, ahonnan mi, amatőrök, kaptuk az anyagot.

A drága Királyhegyi Pali írt belőle egy nagyszerű jelenetet. Címe: *Átszállóval a mennyországba*. Az én ötletem volt, az én mondataim, sőt, több szereplő neve is ugyanaz volt. Ő is lopott.

Találkoztam a Fészekben Királyhegyivel. Mindig rengeteg színész és szép nők vették körül, mert áradt belőle a humor. Híres asztala volt a művészklubban.

– Palikám – mondtam neki –, azt tudod, hogy te sok pénzzel tartozol nekem?!

Rám nézett.

– Nem emlékszem, hogy velem aludtál. De ha igen, nem tudom elképzelni, hogy nem voltam utána gáláns veled.

– Nem ilyesmiről van szó. Tudom, hogy én nem vagyok a te zsánered.

Az apró termetű kis zsenit magas, karcsú, szép fiatal nők vették körül.

Megkérdeztem tőle, hány helyen mutatták be azt a híres kis darabját, amit az enyémből írt. Nem emlékezett rá, de én ott az

asztalnál eljátszottam neki egy-két szerepét és poénját. Mindenki röhögött.

Pali megszólalt:

– Nézd, ha ágyban nem is voltunk együtt, mégiscsak született valami, amit közösen csináltunk!... Egy darabot!... Igyunk erre egy pezsgőt!

Megittuk.

Szép pillanata volt életemnek.

Pali zseni volt.

Büszkeség töltött el, hogy tőlem lopott.

Ahogy én is tőle.

Vagyis: visszalopott.

*

Abban az időben már Rákospalotán dolgoztam. A gazdasági munkám – az anyagkönyvelés – mellett, mint kultúrvezető.

És mit csináltam?

Színházat.

Ott már könnyebb volt, mert nagy kultúrtermünk volt jól felszerelt színpaddal, mellékhelyiségekkel.

Megtanultunk Csehov „Leánykérés” című, vidám remekművét. Ezt Budapesten és vidéken százötvenhatszor játszottuk. Színházban is szép szám. A vállalat varratott nekem, régi fénykép után, egy múlt századbéli, fekete csipkés, „halcsontderekú”, hosszúszoknyás jelmezt. Most is megvan, szép emlék. A két férfi partnerem is kapott korhű, orosz ruhát. Nem győztünk volna annyiszor a jelmezkölcsönzőbe járni. Az előadások során változtak a szereplők, három *vőlegény* és három *apa* partnerem volt.

Illetve négy apa, mert két ízben a fiam is beugrott az apám szerepébe.

A műsoros esteken sokszor énekeltem. Volt már magas sarkú cipőm és fekete bársonyból varrt, hosszú, igazi estélyi ruhám. Lánykoromban három évig tanultam énekelni és hegedülni.

A családuk zeneszerető volt, és azt mondták, szép hangom van. Azóta eltelt egynéhány év. Annyi felelősségérzet volt bennem, hogy gyakorlatlanul nem álltam a közönség elé énekelni.

Nagypál Bélához, a Fővárosi Operettszínház karnagyához jártam. Komolyan képezte a hangomat, megtanított Schubert-, Csajkovszkij- és Rubinstein-dalokra, átvette velem a közismert operaáriákat, melyeket itt-ott már énekeltem. Carmen, Parasztbecsület, Trubadúr meg a Bohémélet. Ezekhez jöttek azok az operettek, melyek nem voltak betiltva. A „Dohányon vett kapitány”, a „Szabad szél”, a „Vidám vásár”... Szerettem volna a kispolgári csökevényeket is énekelni, mert tudtam, hogy a közönség annak örülne – nem volt szabad.

De aztán kieszeltem, hogy mindent el lehet énekelni, ha írok eléjük egy ravasz kísérő szöveget.

Ilyet például:

„A giccs, mint tudjuk, elvtársak: posvány, nyálkás kispolgári szósz. Sőt, ahogy Lukács György elvtárs mondta: *A giccs társadalmi fegyver a burzsoázia kezében...* Mégis, ha egy fiatalember a régi, rothadt, kapitalista rendszerben udvarolni akart, s nem volt elég szókinccse, mit tehetett? Elővett egy régi, silány operettet, *az elnyomó rendi társadalom rothadt maradványát*, s így dalolt szegény...”:

És dalolni kezdett a fiúm:

*Egy a szívem, egy a párom,
Boldogságom tőle várom.
Más leánytól még az édes csók sem kell!*

Megfogta partnerem a kezemet, magához húzott, s együtt merültünk boldogan a posványba:

*Egy a párom, egy a szívem,
Egyet tud, szeretni híven!
Nála nincsen szebb!
Nincs nála senki édesebb.*

Ezt már a közönség is velünk dalolta.

Mindent elénekeltem. Kálmán Imrét, Lehárt, Jakobit, Szirma-
it. Még nyugati számokat is. Elmondtuk, hogy Lukács elvtárs
szerint *még a legrosszabb szocializmus is jobb, mint a legjobb ka-
pitalizmus*, s ennek bizonyítására bemutattuk, hogyan járja „vi-
tustáncát a haldokló amerikai kapitalizmus”.

És máris jöhetett a korai Elvis Prestley-szám:

*Well, that's alright Mama, that's alright for you,
That's alright Mama, just anyway you do...*

Óriási sikerünk volt.

Pestről és Budáról is jártak a Rákospalotai Bőrkonfekció kul-
túrtermébe.

MACKÓ

A gyárban mindig a munkaidő után próbáltunk.

Gyakran odajött az igazgatóhelyettes, a Harustyák elvtárs.

Azt hittem, ellenőriz minket.

Később láttam, hogy nem erről van szó.

Érdekelte a játék! Úgy csillogott a szeme, s tett bátortalan célzásokat arról, hogy mennyire vágyódik egy igazi színpadi szerep után, mint amikor egy rejtett homoszexuális szemében felcsillan a remény, hogy végre áttörjön a társadalmi gátlások falán, és bátran felkiáltson: Szeretlek, Béla!

Kiderült, hogy valaha színész akart lenni a Harustyák elvtárs.

Mint kiscserkész játszott is az előző, átkos rendszerben manókat, és mozgatható, színes szárnyú, erdei tündéreket is, majd amikor nagyobbacska lett, és jött a kommunizmus, kinőtt a légi-es szerepkörből, mackókat alakított. Nagy, testes KISZ-es lett belőle. Úgy is becézték az iskolában, „Misi”, mert a híres Misi macskóra emlékeztetett. De vágyaiból nem lett semmi: az ifjúsági mozgalom, a pártmunka, s főleg a nagy karrier lehetősége letértette őt a sorsának útjáról.

Igazgatóhelyettes lett nálunk, de mindenki tudta, hogy hamarosan ő lesz a vezérigazgató.

Sőt!...

Följebb vágyott.

Szédületesen tudott beszélni. Olyan hittel mondta ki Sztálin elvtárs nevét, hogy valósággal felhevítette a gyár dolgozóinak szívét.

Volt egy trükkje, amit csak én érzékeltem.

Tartott előtte egy leheletnyi szünetet. Mint aki nem tudja, hogy egy szent nevet a szájára vehet-e. De aztán a gátlását legyőzte benne az áhítat, és úgy kiáltotta világgá Sztálin elvtárs ezerszer áldott nevét, mint ahogy egy elveszett gyermek kiáltja a sötét erdőbe:

APÁM!!!

Harustyák elvtársat nem „felülről” küldték hozzánk. Alulról küzdötte föl magát, a női táska és retikül varrodából.

Imádott szónokolni.

Olyan feltétlen hit volt a hangjában, hogy mindenki csak irigykedett. Mert a leninizmus-sztálinizmus és tudományos marxizmus volt az egyetlen olyan tudomány, amelyben hinni kellett. Papok tanulhattak volna tőle, hogyan kell az Istenhez szólni. Édesapja a rendszerváltás előtt még templomba járó ember volt, s mivel ő is valamiféle „atyához” imádkozott, nemigen botránkozott meg azon, hogy fia Sztálinban látta az édesapját. Csak akkor tett bátortalan megjegyzést, amikor ugyanezt Rákosi elvtársra is mondta: a kopasz kis zsidó emberben semmiképpen nem tudott megpillantani egy atyát. Ezt szóvá is tette a fiának, aki ezentúl csakis úgy említette őt, hogy „Népünk szeretett vezére és bölcs tanítója”. Ezt mint színész én is helyeseltem. Van, aki személyiségénél fogva alkalmas az apa szerepre. Sztálin alkalmas volt, később Kádár elvtárs is, de például Gerő Ernő olyan

csúnya ember volt, hogy semmiféle rokona nem lehetett senki-
nek.

Harustyák elvtárs akkor volt elemében, amikor a rendszer el-
lenségeiről beszélt. Olyan vad erő jelent meg a tekintetében,
hogy félelmetes volt.

Beverjük őket, elvtársak, mint szöveget a padlóba!

Egyszer eljött egy próbánkra, és bizalmasan félreült velem.

Elmondta, hogy gyermekkorától színésznek készül, a politi-
ka csak beszipantotta őt, de minden vágya az, hogy egyszer az
életben bebizonyítsa, hogy a művész nem veszett el benne.

Játszani akart velünk.

Azonnal megértettem!

Én se tudtam magamnak más örömet elképzelni. Férjemnek,
akinek éppúgy szenvedélye volt a mérnöki hivatás, mint nekem
a színjáték, kifejtettem egyszer, hogy minden ember színésznek
születik, csak később eltéved, és *civil* lesz. Mi, színjátszók, egy-
más között, *civilnek* neveztük azokat, akik nem színészek.

Megkérdeztem a százhusz kilós nagy „Macit”, volna-e kedve
egy szerep eljátszására.

Rögtön beleegyezett, azzal a feltétellel, hogy itt a gyáron be-
lül nem. Csakis akkor, ha elmegyünk valahova vendégszerepel-
ni. És nem látják a dolgozók.

És a felesége sem.

Isten őrizze, hogy Aranka megtudja!

Nem firtattam, miért.

A darab adva volt. Már amikor beszélt, akkor is tudtam, hogy
Csehov „Medve” című egyfelvonásosát fogom eljátszani vele.
Magam is régóta vágytam Jelena Popova, egy földbirtokos özve-

gyének az eljátszására. Még „kis gödröcskék” is voltak az arcomon, ahogy Csehov leírja – csak nem találtam egy olyan vadbarom Szmirnovot, akivel ezt eljátszhatom.

És a sors elhozta nekem a Harustyák elvtársat.

Külseje, belseje, minden stimmelt. Az sem zavart túlságosan, hogy a górénk volt, a vezérigazgatónk helyettese, csoportunk anyagi támogatója, akiről tudtuk, hogy egy szédületes pártkarrier legelső fokán áll.

Elkezdtek próbálni a *Medvét*.

Mégpedig stikában, hogy se a felesége, se a gyári dolgozók ne tudják.

Titokban próbáltunk, amikor már mindenki elment.

Néha késő este is.

Színjátzó csapatom természetesen tudta ezt. Úgy hagytak magamra este, sunyi pillantásokkal, mint aki egy buja kalandra készül a főnökkel. Sokan arra gondoltak, hogy én ezt pénzért teszem, csoportunk anyagi támogatása miatt, amiben eleinte, megmondom őszintén, volt némi igazság.

Csak akkor lepődtek meg, amikor néhány hét múlva megnézték a próbánkat.

Harustyák elvtárs remek *Medve* volt.

Vad és humoros. Szíve volt, lángoló szíve, főleg ha kihoztam belőle a szerelmes férfit, akinek dörgő basszushangja volt mindaddig, míg rá nem jött, hogy szerelmes – ilyenkor esendő gyermekké vált, és valahogy a hangja is felcsúszott: olyan lett, mint egy mutáló kamaszé.

Nekem sem okozott problémát, hogy egy főmuftival játszom. Elnyelt bennünket az átélés heve. Ezen a valós-valótlan képzele-

ti síkon egymásba is szeretünk. Igazi problémát csak az okozott nekem, hogy miért nem tudhat erről a kalandról a felesége.

Eljött a bemutató.

Meghívásunk volt Pesterzsébetre, a „Csili” kultúrházba, egy vasárnap délelőtti matinéra. Ez neki nagyon megfelelt. Azt mondta, jelmezére, maszkjára ne legyen gondunk, mert ő azt maga intézi.

Nagyszerű figurát formált magából.

Remek jelmezét ő maga tervezte és varratta, a párt kasszájából.

Kitűnő maszkot csinált, sűrű, bozontos szakállal, lelógó, hosszú bajusszal. Olyan volt tényleg, mint egy igazi ruszki férfi.

Én, mint Popova, pisztollyal a kezemben hadonásztam, párbajra hívtam, felhúztam a fegyver kakasát, s azt kiáltottam, hogy „Gyűlölöm!”, „Lelövöm!” – de Harustyák elvtárs megragadta a kezemet, olyan erővel, hogy felszisszentem a fájdalomtól, s azt kiáltotta:

Megőrültem! Beleszerettem magába, mint egy iskolás fiú!...

És úgy belém markolt, hogy felüvöltöttem...

Auuu!... juj!!

Napokig kék volt a csuklóm...

Szeretem, Jelana Ivanovna! Ahogy még soha senkit sem szerettem! Tizenöt nővel én szakítottam, kilenc velem szakított, egyet se szerettem úgy, mint magát!... Szétmállok, elolvadok, szétfoszlok, mint a pára...

Térdre rogyott előttem. Szegény, nagyon megütötte magát. Hallottam, hogy roppan a térdkalácsa.

Térden állok itt, mint a bolond!... Szégyen, gyalázat! Öt év óta nem voltam szerelmes! Szavamat adtam, hogy soha többé nem is leszek, és most benne vagyok, mint szekérrúd az idegen szekérrakásban!... Jöjjön hozzám feleségül, Jelena Ivanovna!!!

Ez így ment.

Nem tudta, mi a játék és a valóság.

Megcsókolt.

Csókolt?! Belém harapott. Olyan vadul, hogy véres lett a szám. Alig tudtam beszélni utána. Az ajkaim közé túrt mohó nyelvével, a nyelvemet kereste, szívta a számat és önkívületben belemarkolt a már akkor nem kis fenekembe.

Most már értettem, miért nem akarta, hogy mindezt lássa a felesége.

Szabályosan dulakodnom kellett vele, letépni magamról a mancsait, miközben tudtam, hogy egy megvadult „civillel” küzdök, aki azt hiszi, ez a színjáték. Félttem, hogy leszaggatja a ruhámat. Melltartóm pántja már a markában volt. Azt hitte, ez az őszinte színjáték. Közben az is az eszembe jutott, hogy nem szabad nagyon durván tükön rúgni egy főkadert, hiszen ez mégis a Harustyák elvtárs, akitől az egész csoportunk léte függ.

Végső soron nagy sikerünk volt.

A közönségen átgázolt ez a primitív őserő.

Ilyen elszabadult, veszedelmes tombolást ritkán látni színpadon. Utcán is ritkán, mert közbelép a rendőr.

Örömmel hajlongtunk az üvöltő tapsban.

Fájt mindenem. Főleg a szám, de nem mutattam.

*

Siettem átöltözni, mert nekem még két énekszámom volt. Sebzett szájjal nehéz volt dalolni, de azért valahogy sikerült.

Amikor lejöttem a színpadról, az egyik fiú lihegve beszaladt hozzám.

– Gyere át gyorsan! A Főnök nem tudja levenni a szakállát!

– Mi van?!

– A Harustyák elvtársról nem jön le a szakáll!

– Micsoda?

– Ráragadt a szakálla.

Odamentem.

Ott ült kétségbeesve.

Megnéztem: mintha enyvvel lett volna a szakálla odaragasztva.

– Mivel ragasztotta föl?

– Jaj, nem tudom.

– Masztix?

– Az micsoda?... Juj, juj, juj!... Aúúúúúúú!...

Próbáltuk mindenféleképp leszedni. Benzinnel, szesszel, meleg vízzel.

De a szakáll nem mozdult.

A füle alatt egy picike sarkon végre elállt a szakáll. Azt mondtam:

– Harustyák elvtárs!... Én megpróbálom lerántani...

– Ránts, ránts, ránts, csak már hazamehessek innen, a francba!... Kellett ez nekem?!

– Kicsit fájni fog!...

– Nem baj, csak rántsa!... Asztalon a vasárnapi vacsorám!...

Úristen, segíts – mondta, holott párttag volt.

– Vegyen nagy levegőt!

– Csinálja már!... Csinálja!...

– Csinálom!... Nekem se könnyű!...

– Tépje már, az isten szerelmére!... Ne beszéljen, tépje, tépje, tépje, tépje, ne kíméljen!... Tépje le!

– Emelje föl a fejét... No, gyerünk! Mintha szülnénk, Harus-tyák elvtárs!...

Ráüvöltöttem, hogy az ijedtsége nagyobb legyen, mint a fizikai fájdalma, de amikor megrántottam a szakállát, akkorát bömbölt, hogy kihallatszott a színpadra, ahol már egy gyerekkórus énekelt.

– Auuuuu! Vaúúúúúú!.... Júúúújj!

– Na még egyszer!...

– Jáááááájjj!

Lejött a szakáll, az álla közepéig.

Tovább nem.

A bal oldali része még a füléig tapadt, a jobb oldali a mellére csüngött.

Tovább nem mertem húzni.

Féltem, hogy letépem a bőrét.

– Pedig milyen szép sikerünk volt... – vigasztaltam.

– Bassza meg! – nyögött kétségbeesetten, és fölállt. – Hazamegyek...

Belenézett a tükörbe.

– Hogy megyek haza?!... Hogy menjek az utcára?

Adtam neki egy nagy selyemsálat és bekötöttem az arcát, mintha a foga fájna.

Elment.

„Soha többet lelkes műkedvelőkkel, soha!” – fogadkoztam.

És még az is megfordult a fejemben, mi lesz az egész színját-szó csoportunkkal, amelyet Harustyák elvtárs szponzorált, a pártkasszából.

De, mint oly gyakran, most is szerencsém volt.

A könyvelésen dolgoztam.

És amikor Harustyák meglátogatott bennünket a sleppjével, az én kis asztalomnál megállt egy pillanatra.

Rám nézett.

Nem a vezérigazgató-helyettes, hanem az egykori partner, sőt egy kedves ember mackós mosolyával azt kérdezte:

- Hogy van, Jelena Ivanovna?
- Én jól.
- Hozzám jön feleségül?
- Férjnél vagyok, Harustyák elvtárs.

MEGPOFOZOTT A FIAM

Általában szombaton és vasárnap mentem játszani.

Kora délután indultam, hogy még egy gyors próbát tarthassunk a helyszínen. Anyám ott toporgott körülöttem, ellenőrizte, betettem-e táskámba a kottákat, a magas sarkú cipőt, a sminkes dobozomat. Az estélyi ruhámat és jelmezemet a karomon vittem, hogy ne gyűrődjön össze.

Mindig megkérdezte:

– Vittél magaddal édes tejet?

Ez sűrített, édes tejkonzerv volt, amiből éneklés előtt lenyeltem egy kicsit, hogy a torkom ne legyen száraz. Bármilyen későn értem haza, Anyuka ébren várt. Éjjel háromkor is. A lakás ki volt világítva, nehogy sötétbe érkezzek haza.

Mindig hoztam neki valami csokit. Leültem mellé az ágyára, és részletesen elmeséltem, milyen volt az előadás, a közönség.

– Egyszer szeretnék látni, hogy miket játszol, és hogyan énekelsz... Úgy megnéznék!

Néha a fiam is velünk jött játszani.

Karinthy Frigyes „Az ember és a szék” című egyfelvonásosát adta elő. Ebben az egyszemélyes jelenetben két különböző figurát alakított, kissé túlzó eszközökkel, de elég jó humorral. Az üres székben mindig ül valaki, akit csupán a képzelete erejével kellett megidéznie, s beszélni hozzá. A közönségnek látnia kellett a láthatatlan figurát. Sikerült elrontani a kisfiamat, mert a képzelete éppolyan erősen működött, mint az enyém, amikor

láthatatlan szerelmeimmel táncoltam és ölelkeztem a tyúkketrec mögött. Valónak hinni a valótlan, ez a színészi tehetség alapja, s ő hitt, látott, és láttatott is.

Ami azonban később történt, mindkettőnk számára nagy kihívást jelentett.

Csehov *Leánykérés* című jelenetét játszottam, partnerem, Róna Ali megbetegedett, és Péternek kellett beugrani a szerepébe.

Az apámat kellett eljátszania.

Nem volt más megoldás.

A színház nagy misztériumára, az *átélés csodájára* készülünk mindketten. Én egy csúnya, hisztérikus, kiházásítandó vénlány, Natalja Sztyepanovna szerepébe bújtam, az érettségre készülő fiam pedig a hirtelen haragú, a lánya miatt szerencsétlen, öreg édesapját, Csubukov földbirtokos szerepét igyekezett átélni. Tizennyolc esztendő gyermekem befehéřítette dús, göndör haját, szürkésen őszülő, bozontos, nagy szakállt és lompos bajuszt ragasztott magának, szemkörnyékére gondterhelt ráncokat húzott, a homlokára is, és hogy még öregebb legyen, egy csíptetőt is föltett az orrára.

Úgy elmaszkírozta magát, hogy „az anyja sem ismert rá”.

Öreg Csubukov bácsi lett belőle.

Próbára szinte semmi időnk nem volt.

Mindössze kétszer vettük át a jelenetet, az előadás előtt. Egyszer otthon, és másodszor a helyszínen.

Van a darabban egy jelenet: Natalja esztelen, idegbeteg üvöltéssel kirúgja a vendégségbe érkezett szomszédot, Lomovot.

Amikor a férfi rémülten elmenekül a színről, a vénlány apja dohogva azt mondja:

– És még ez akarta megkérni a kezedet!

A lány megtudja, hogy a férfi leánykérőbe jött.

És ekkor hisztérikus rohamot kap. Tombol.

– Visszahívni!... Visszahívni!... Visszahívni!... Visszahívniíííí-íííííííííííí! – sikoltja, szinte önkívületben.

A haját tépi és toporzékol.

Igyekeztem hitelesen eljátszani a vénkisasszonyt, toporzékol-
tam, széttéptem a blúzomat, két kézzel csapkodtam az asztalt.
Ezt a beteg hisztériát csakis úgy lehetett leállítani, hogy az apja
egy nagy pofont ad neki.

Péter pofon vágott.

Nem nagyon, hiszen mégiscsak az édesanyja voltam. Jelképe-
sen és finoman meglegyintette az arcomat.

Megálltam, kiléptem a szerepemből, és azt mondtam neki:

– Mi ez?... Ez semmi. Ettől én nem állok le... Az előadáson
majd üss meg, rendesen. Egy örültet kell megfékezned.

– Anyukám, ezt nem lehet!

– Miért nem lehet?

– Üssem meg az anyámat?

– Én nem az „anyukád” vagyok ilyenkor, hanem Natalja
Sztyepanovna, Csubukov Sztyepan Sztyepanovics földbirtokos
hisztérikus lánya... És te nem a fiam vagy, hanem az apám!... Ez
színház... Éld át, hogy van egy rettenetes természetű lányod, aki
tönkretette az életedet, aki betegen toporzékol és sikoltozik...
Üss meg egy keményebb pofonnal, bátran!

Próbáltunk tovább.

Az előadáson, amikor a kritikus ponthoz értünk, láttam, hogy az apámat játszó fiam úgy dühbe gurul, hogy megszédül. Szürke, bozontos szakála remeg az idegességtől, szeme dúlt, szinte megőrül a haragtól, földhöz csapja a csíptetőjét... láttam a fiamon, hogy nincs eszénél... és az átélés hevében adott egy olyan hatalmas frászt, hogy meglazult a felső koronám.

Szerencsére nem esett ki.

Alig tudtam tovább játszani.

Mivel másnap este is újra játszanunk kellett, hazafelé azt mondtam neki:

– Ha színész akarsz lenni, ez így nem mehet. Az átélés nem azt jelenti, hogy elveszted a fejedet. Az emberben mindig van *valaki*, aki a legnagyobb örvényben is lát. Még jó, hogy nem az Othellót játszottuk, mert akkor megfojtottál volna. És lenne egy halott anyád... Ez nem csak a színpadon, a hétköznapi életünkben is így van. Az ember sohasem azonosul teljesen az érzéseivel. Akkor se, ha gyűlöl, ha indulatos, akkor se, ha szerelmes. *Valaki* mindig lakik benne, aki rálát magára... Az életünket nemcsak éljük, de játsszuk is... Ezt sohase felejtsd el... Még szerencse, hogy nem esett ki a fogam.

*

Anyukámat nem tudtam magammal vinni, mert nyolcvanöt éves volt, nehezen mozgott, szegénykém.

De másnap, ez egyszer, mégis elcsaltuk a *Royal Mozi*-ba (most Vörös Csillag), mert tudta, hogy mindketten játszunk, és Pétert is meg akarta nézni. Egy délelőtti matiné-előadás volt,

amelyet a Vöröskereszt javára rendeztek, egyébként profi művészekkel. Csakis mi voltunk amatőrök.

Besegítettük Mamát egy taxiba, és elvittük.

Leültettem a földszint második sorának közepére, és megkértem, hogy innen el ne mozduljon, a botját tartsa magánál, és várjon meg minket az előadás végén, nehogy a sok ember között elkeveredjen valahogy.

Megkezdődött a műsor.

Először a „Leánykérést” játszottuk.

Péter még öregebbre vette a figurát. Nagy pocakot kötött föl a mellénye alá, hajára egy tarkóját is befedő, ősz haját, úgynevezett kranclit ragasztott. Görnyedten s bottal járt, hajlott háttal, seprűszakállát felborzolta, szeme fölé is egy bozontos, ősz szemöldököt tett – úgy nézett ki, mint a vén Tolsztoj gróf, amikor elmenekült a családjától.

Két idős hölgy ült az idős anyám mellett, és mikor kijöttem a színpadra – így mesélte –, az egyik hölgy azt mondta neki:

– Ezt a nőt ismerjük. Jól játszik, és szépen szokott énekelni. Lehet, hogy itt is fog.

– Ez a lányom – mondta a mamám.

És amikor Péter végre egy célirányos, nagy pofont adott nekem, és a közönség nevetett, Anyuka büszkén mutatott a színpadon tomboló, torzonborz szakállas vénemberre, s odaszólt büszkén a szomszédjának:

– És ő az én drága kis unokám.

APÁM RAKETTJE

A felvidéki kisváros Fő utcáján a legnagyobb üzlet Lefkovits Mór vasáru-nagykereskedése volt.

Egy egész sarokházat foglalt el. A magas áruhelyiség tömve volt áruval, felül körbe egy hatalmas galériával. A ház természetesen az övé volt. Az üzlet fölött az egész emeletet Lefkovits bácsi lakta a családjával.

A város leggazdagabb embere.

Az útja, amíg ezt elérte, igen nehéz volt.

A század elején a szüleivel Lengyelországból Szlovákiába került. Abban az időben a városunk még Magyarországhoz tartozott.

A fiúcska korán lett árva. A zsidó hitközség neveltette, járatta vallási iskolába. Egy idős néninél lakott, és máshol „napokat” evett. Ez azt jelentette, hogy minden nap más családnál kapott ebédet, ahol legtöbbször a háziasszony vacsorára is adott neki egy kis csomagot.

A fiú minden munkát elvállalt. A piacon segített cipekedni, söprögetni s a többi. Amint egy kis pénze volt, megvett (és eladott) mindenféle ócskavasat. Nagyon szorgalmas és szívós munkával elérte, hogy végre egy bódéja lett a piacon.

Később már egy kis üzletet is tudott nyitni.

Akkor megnősült.

Sok idő telt el, és a Lefkovits Mórból „Lefkovits bácsi” lett.

Hamarosan megszülettek a gyerekei, egy fia és három leánya. Imádta a családját. Mindent, ami pénzzel lehetséges volt, megadott nekik. A legkedvesebb gyermeke természetesen az egyetlen fia, a Jenő volt.

Voltak a gyerekei – és volt A FIA.

Lefkovits Jenő magas, karcsú, széles vállú fiú volt. Haja hullámos, barna. Hibátlan, gyönyörű fogsora ragyogott, ha mosolygott, és ezt tudta is magáról. Sajnos észbeli tulajdonságokkal már nem volt annyira megáldva. Beképzelt volt, hencegő, „felvágós”. Tudta, hogy irigylik, mert neki voltak a városban a legdivatosabb, legfinomabb ruhái. Egyébként jóindulatú, áldozatkész fiatalember volt. Nem törődött azzal, hogy a háta mögött kigúnyolták.

A lányok szívesen jártak vele, mert mutatós partner volt.

És pompás férjjelölt.

A család nagypolgári életet élt. A mama a lányaival és fiával mindenütt ott volt, az úgynevezett jobb társaságokban és szórakozóhelyeken.

Lefkovits bácsi azonban sehova sem ment. Reggeltől estig az üzletében dolgozott.

Egyetlen útja péntek este a zsinagógába vezetett.

Kitűnő kereskedő hírében állt. A helybeliek és a környező falvakból a parasztok szívesen vásároltak nála.

Ahogy mondani szokták:

Zsidó, de rendes ember.

A felesége és a gyermekei sokszor hívták, hogy menjen velük társaságba, moziba, legalább járjon kávéházba, mint a többi üzletember a városban.

De ő sehova nem akart menni.

Mélyen hívő volt.

Annyira mélyen, hogy ingét és alsóruháját csak a takarója alatt vette le és föl, mert azt tanulta Micháél prófétától, hogy az ember legyen szemérmes, még önmaga előtt se fedje fel testét, csak ha betakarva fekszik az ágyában. És ne mondja azt, hogy sötétben ki láthatna engem, mert az Úr, akinek dicsőségével telve a föld, sötétben és világosban is lát, mindenkor és mindenütt.

Lajkó bátyám szerint a fia, Jenő is ilyen sötétkamrában készült. Felesége testét sohasem látta, csak egyszer, amikor a kórházban mosdatták az ápolónők, s önkéntelenül megállapította, hogy az asszony, akit néha ölel, a hálóing alatt elég formás nő. Onnan kezdve másként gondolt rá, s gyakrabban is ölelte. És többet is imádkozott.

Lefkovits bácsi, aki saját nemi szervét csak a vizelésnél és a sorozáson látta, titokzatos ember volt. Bámulatos üzleti tehetségét csakis a nagy Kabbala-tudása múlta felül. Esténként, a munkája után elvonult a kis szobájába, a Tórát és a Széfer Jecirá misztikus szövegeit olvasta, olyan elmélyülten, hogy alvásra sem maradt ideje. Kinyílt előtte a teremtés titka, a tíz szefirot csodája, a Heszed szeretetének és Gevuráh hatalmának emberfeletti mélysége. A gyermekei megszokták apjuk mindennapos, szent elvonulását, s ha mások kérdezték, hol van, azt felelték, hogy az Istennel beszélget.

Más társasága nem volt.

Nappal a vevők még.

A városban élénk társasági élet folyt, jóllehet nem sok szórakozóhely volt. Egy mozi, egy színház – ahova időnként vendég-

művészek jöttek –, néha koncert, előadóestek és farsangi bálok. És vasárnap a kávéházban ötórai táncos teadélután.

A fiatalság szívesen járt oda, és zsúfolásig megtöltötte a helyiségeket.

Nyáron nem volt más, csakis a futballpálya, de ide lányok nemigen jártak. A városházán évekig ígérték a strandfürdő megépítését, de ez csupán ígéret maradt.

Egyszer csak váratlanul kihirdették – sok kérés után –, hogy rövid időn belül egy teniszpályát építenek a futballpálya mellett, miután sokkal olcsóbb, mint a strandfürdő.

Óriási öröm lett a városban. A fiatalság teljesen fel volt kavarva. Természetesen volt több teniszpálya is, de csakis az arisztokraták környező birtokán, a saját maguk használatára.

A lányok sietve varrtak vagy varrattak maguknak rövid, fehér rakottszoknyákat. A harmincas években a rövid szoknya volt a divat. A fiúk igyekeztek fehér vászonnadrágot beszerezni, már akinek módja volt rá.

Mindenesetre a „Bata” cipőüzletében az összes fehér tornacipő rögtön elfogyott.

Nagyobb gondot jelentett a teniszütő beszerzése.

A kisvárosban nem volt még sportszerüzlet, erre eddig nem volt igény. Egyedül csak Kreisz bácsi játéküzletében volt néhány teniszlabda és spárgahálós kis játékütő.

Ezeket is mind megvásárolták. Lehetett velük egy kicsit ütögetni.

Rövid idő alatt elkészült a teniszpálya.

Az ünnepélyes megnyitó vasárnapra volt kihirdetve. A város fiatalsága már kora reggel összegyűlt, gyönyörűen kiöltözve.

Megjelent Lefkovits Jenő.

Mintha egy külföldi divatlapból vágták volna ki. Neki már a legújabb divat szerinti, remekül szabott hófehér rövid nadrágja, úgynevezett „shortja” volt.

Kezében fekete viaszosvásznon tokban egy igazi teniszütő.
Rögtön körülvették.

– Mutasd!... Mutasd: milyen ütőd van?

Kivették az ütőt a tokból, kézről kézre adogatták, suhintottak vele a levegőben.

Egy méregdrága, formás, csontfehér ütő volt, vékony bélhúrokkel, melyekkel jobban lehetett pörgetni.

– Jaj de remek!... És milyen könnyű!

Jenő csak úgy félvállról megjegyezte: igen, ez egy eredeti „Lawn teniszütő”, egy igazi angol, Wilson-féle „rakett”.

Bloch Gyuri, aki fekete klottnadrágban és a régi fekete tornacipőjében állt mellettem, sűgva megkérdezte:

– Te, mi az a „rakett”?

– Az a teniszütő angolul, de biztosan másképp kell kiejteni... Rákitt... vagy rékitt... vagy rekett...

Kézről kézre adogatták az ütőt. Mindenki látni akarta, legalább egy pillanatra megfogni, és suhintani vele a láthatatlan labdákat a levegőben.

Aztán az én Lajkó bátyám felkiáltott:

– Hű, nézzétek! Itt valami aranyszínű monogram van a nyelén! – Majd nevetni kezdett. – Te Jenő, ez nem is a tiéd. Ez nem a te monogramod. A tied LJ, ez pedig LM!

Jenő erre lenézően azt mondta:

– Hát persze, hogy nem az én monogramom. Ez még az apám rakettje volt.

Erre hatalmas röhögés tört ki. Lehet, hogy igazat mondott, valahol jó áron vehette magának a gazdag öreg, de el sem tudták képzelni, hogy a Talmud, a tíz szefirot, a felszállás és alászállás misztikus titkának és Isten arcainak a tanulmányozása helyett bárhol is teniszmeccset vív a szakállas, pajeszos Lefkovits bácsi.

Hamarosan megjelentek a városházi urak, és ünnepélyesen megnyitották a pályát, ahová aztán a fiatalok nagy zsvivajjal be is tódultak.

Tény azonban az, hogy Lefkovits Jenőt ezentúl csak úgy hívták Eperjesen:

Apám rakettje.

Ez rajta maradt.

A fiatalok között soknak volt beceneve, vagy gúnyneve, mint például „Pufi”, vagy „Gogyi”, az én bátyámat Lajos helyett mindenki csak „Lajkó”-nak hívta. De ilyen hosszú gúnyneve csakis a Jenőnek, mert ez egy nagyszerű poén volt. Ha valami összejövetelre elment, és fölsorolták, kik voltak jelen, a végén mindig elmondták:

– Na és ott volt persze az *Apám rakettje* is.

Nem sok év telt el, és nagyot fordult a világ velünk.

Ezerkilencszáznegyvenhármat írtunk. A rettenetes háború úgy elsöpörte a derűs fiatalságunkat, mint vihar a száraz faleveleket.

Legfőbb gondunk az volt, hogyan maradhatnánk életben.

Szétszórtak bennünket a világban.

A bátyám – aki már nős volt – Mauthausenbe került. A feleségét, nyolc hónapos terhesen, a szeme láttára hajtották el a fürdőnek nevezett halálkamrába.

Ő sem akart tovább élni, pedig akkor még elég jó erőben volt. Egyszerűen nem akart többé megmozdulni. Úgy megverték, hogy az egyik fülére megsüketült. A fogait is mind kiverték.

Egy kőbányába osztották be munkára.

Ott vonszolta a köveket, teljesen letargikusan. Mindig csak maga elé nézett, nem beszélt senkivel. Itt aztán teljesen leromlott.

Csont-bőr „árnyékember” lett.

Élő csontváz.

A lágerben mindenkiről lepusztul a húsa. A teste, az arca, a személyisége. Egy szám lesz mindenki, csíkos, szürke rabruha. Ki volt benne, már nem tudni. A pár kilós csontvázak mind egyformák lesznek. eltűnik belőlük a Valaki, és Senkivé válnak.

Az élő halottak felismerhetetlenek lesznek. Minden, amitől jellegzetes egy emberi lény, eltűnik róluk. Úgy hívták őket: múmiák. Ezért jó, ha egy nagy szám van a hátukon, vagy a karjukra tetoválva, mert abból meg lehet állapítani, hogy ki volt valaha.

Egyik nap, amint keservesen tolt a kövekkel teli, súlyos talicskáját, valamiféle hangot hallott. Nem figyelt oda. Nem akart odafigyelni. Aztán a hang mintha közelebből, egyre közelebből kiabálná:

– Laja... Laja!... Lajkóóó!

Megy tovább, azt gondolta, képzelődik. Már egész közelről, a háta mögül hallja:

– Lajkó!... Nem te vagy, Lajkó?... Eperjesről?!

Ez már közletről hangzik, de nem érti.

Megáll, megfordul.

Szemben vele egy ugyanolyan csontfigura állt. Éppen olyan dülledt szemű, fogatlan, kopasz, csíkos rongyokban, mint ő.

– Mit akarsz?

Az idegen elengedte talicskája fogóit. Közelebb jött, megragadta a két karját.

– Te vagy a Wollner Lajkó, Eperjesről. Nem ismersz meg? Én vagyok a Lefkovits!

Lajkó ránézett.

Lefkovits?... Miféle Lefkovits?

– A Lefkovits Jenő!

Tompult agya nem mondott semmit.

– Nem tudom, nem ismerlek – motyogta fogatlan szájjal, és tolta tovább a talicskáját.

De az idegen megragadta mind a két kezével, és kétségbeesetten az arcába ordította:

– Lajkó várj, én is eperjesi vagyok.

Nem figyelt rá. Nem állt le, félt a veréstől.

– Lajkó, nézz rám! Nem ismersz meg?... Én vagyok az *Apám rakettje!!!*

Lajkó egy pillanatra rámered, és aztán felkiált:

– *Apám rakettje?!... Te vagy az?!*

Hirtelen egymás nyakába borultak. Sírtak és röhögtek, hangoosan. Nem törődtek semmivel, örökkel, veréssel, rúgással, csaholó farkaskutyákkal, csak tartották egymást, átölelve. Fölszadadt bennük valami ősrégi emlék, amikor emberek voltak még.

Nem tudták, hogy itt még lehet sírni és nevetni is.

MARI NÉNI

Végül aztán egymillió billpengőért nem lehetett venni már egy fél kacsát sem. Arany és dollár – csakis ez volt az érték. A jeggyűrűmért kaptam egy egész libát. Abban máj is volt. Csorvásról hoztam úgy, hogy a vonat tetején hasaltam, a hátizsákomba gyömöszölt libába kapaszkodva, mert a zsúfolt vonatban még állóhely sem volt.

A mozdonyvezető minden állomás előtt igyekezett fokozatosan lassítani, hogy le ne pottyanjanak a tetőn lapuló emberek. Mondanom sem kell, hogy kizárólag nők voltak. A „batyuzás” az asszonyok dolga volt. Talán azért, mert a férfiak zöme meghalt a háborúban?

Nem tudom.

Az emberek eltűnt hozzátartozóikat keresték. Néhányan át-
szöktek a szomszéd országokba, és sok mindent csempészték ki és be a határokon.

Sokan lopni jártak.

A fiam is bandázott. Sufnikat törtek fel a barátaival, tüzelőt loptak.

– Hová mész?

– Megyek lopni, a fiúkkal.

Egy anyának békevilágban mást jelent egy ilyen mondat. A bűnök bűnét.

De én csak annyit mondtam:

– Vigyázzatok!

Péter, szegény, pocsék tolvaj volt. Vagány haverjai nem vitték be magukkal a feltört pincékbe, kert végi sufnikba, inkább az ajtó elé állították, hogy figyeljen. Futni elég gyorsan tudott, és a verekedésnél is ügyes volt, bár sokszor annyira belebonyolódott az adok-kapokba, hogy vissza kellett szaladni érte, és elrángigálni a bunyóból. Sohasem tudták meggyőzni, hogy itt nem a győzelem, csak a szajré és a menekülés a fontos.

Egyébként az egész banda becsületes volt.

Csakis tüzelőt loptak – kerékpárt, szerszámokat, kerti bútorokat soha.

Néha eljártunk guberálni, a rommá lőtt házunkba. Mindig találtunk a törmelékek alatt valamit, ami jól jött az új lakásban, ahol a háború után éltünk.

A vészidő alatt a mi házunk hatóságilag le volt pecsételve.

Éjszakánként én is lopni jártam ide, a fiammal.

A saját házunkba.

Ez nagyon romantikus volt. Zseblámpa nélkül a sötétben. Feltörtük a pecsétet, és kiraboltuk magunkat.

Önmagunktól lopni a legmurisabb fintora az életnek. Behatolni éjjel a saját otthonomba, feltúrni a saját szekrényemet, elcsórni a saját pulcsimat, kendőmet és megfújni a konyhából a lábaimat, jó mulatság volt.

Kalapjaimhoz, estélyi ruhámhoz, értékes nercbundámhoz hozzá se nyúltam. Előző életem emlékeit, melyben úriasszony voltam, otthagytam az igazi rablóknak.

Ezért mondom, hogy a „lopás” mást jelentett akkoriban: gyakorlatilag én tanítottam meg lopni a kisfiamat.

A szomszéd utca félig romos házában volt egy épen maradt szoba. Sógorom, Béla fedezte fel. Ide költöztem egy barátnőmmel és a kislányával, akiket megtaláltam a háború után, és akik ugyanolyan körülmények között éltek, mint én. A „költözködés” szó kissé túlzás, miután minden vagyónk egy hátizsák és két szatyor volt.

Péter és kislány nagyon összemelegedtek.

Akkor láttam először csókolózni a kisfiamat.

Erről készítettem is stikában egy fotót, remélem, megvan még valahol.

Kilencéves volt. Kantáros rövidnadrágban tolja a kislányt a falhoz, aki lehunyt szemmel fogadja a csóknak még alig nevezhető, szenvedélyes puszikat.

Bajban az emberek gyorsabban öregednek, mert sietnek élni, így aztán a szexualitás is hamarabb ébred. Péterkém elég ügyes volt, láthatóan igyekezett a kislányt odanyomni a vakolatlan falhoz, és az utolsó felvételen már jól meg tudta különböztetni a puszit a nyelves csóktól. A lány meg a fütyijét fogta.

Gyanítom, hogy ez a lány az első szerelme volt.

Nagyon érdekes idők voltak... Mondom, most, visszanézve.

Szerencsére a világvégének is vége van egyszer, és ami utána jött, az egy roppant muris korszak volt.

Mint mindenki, próbáltam én is üzletelni, csencselni, de nem volt semmink. Nem is tudom, miből éltünk. Nem keserített el, biztos voltam abban, hogy ez csak átmenet. Csak azt nem tudtam, hogy a családuink, a barátaink, a kedveseink hol vannak.

Élnek-e egyáltalán?

Ez volt a legnehezebb.

Várni a csodát.

Az én családom Csehszlovákiában élt, egyedül én kerültem Budapestre, ide jöttem férjhez. Senkiről nem tudtam semmit.

Egy napon aztán megtörtént a csoda.

Megláttam a piacon egy asszonyt, régi, eperjesi iskolatársnőmet, aki itt, a Garay téren árult mindenféle vackokat.

Elmondta, hogy anyám él, Kassa közelében.

A címét is tudta.

Rettentő izgalom fogott el.

– Hogy lehet Kassára jutni?

– Ne légy olyan mafla! Elutazol Sátoraljaújhelyre, ott a legkönnyebb átmenni. Átevickélsz a Ronyva folyón, és annak a másik oldala már Csehszlovákiában van. Biztos találsz ott valakit, aki át kísér a határon... Van dollárod?

– Nincs.

– Aranyad?

– Az sincs.

Tekintete végigfutott rajtam.

– Add oda ezt a láncodat.

Többet nem tudtunk beszélni, mert vevői jöttek.

Attól a perctől nem volt nyugtom.

Hogyan szerezzek pénzt?

Mert az a lánc nem arany volt.

Abban az időben nem lehetett kölcsönkérni. Nem volt senkim és semmim, nem is volt mire.

Ismét csak a romházunkhoz mentem. Találtam ott egy használható ajtót, két viszonylag ép fotelt és egy kanapét. Ezeket nagy nehezen mégis sikerült eladnom öt dollárért.

Másnap betettem a szatyorba egy margarinos kenyeret, egy meleg kendőt, és nekivágtam az útnak.

Megpróbálom elmesélni, mi történt.

A vonaton rengeteg ember szorongott, de valahogy sikerült feltolakodnom.

Késő délután érkeztünk meg Sátoraljaújhelyre.

Ahogy leszálltunk, sodort magával a tömeg. Ez a határszéli város mindig nagyon forgalmas volt. Most még inkább.

Valamiféle térre kerültem. Nem tudom a nevét. Itt adtak-vettek az emberek, ácsorogtak, beszélgettek. Fogalmam sem volt, hogyan fogjak hozzá a kitűzött tervemhez.

Nem mertem szólani senkihez.

Sötétedni kezdett, a tömeg ritkult.

Egy sovány, fekete, kis termetű, egészen apró férfi, akinek az egyik kabátujja üresen fityegett, még föl se tűzte, többször elment előttem.

Rám nézett, és továbbment.

Hirtelen nyugtalanság fogott el.

Esteledett.

Összeszedtem minden bátorságomat.

Gondoltam, megkeresem azt a félkarú embert.

De már sehol sem láttam. eltűnt. Kétségbeestem. Egyszer csak szembejött velem, és megszólított:

– Maga át akar menni? – kérdezte halkán.

– Igen.

– Jöjjön egy csendesebb helyre... Megbeszéljük.

Mentünk egy darabig, megálltunk. Akkor néztem rá jobban. Sötét, szomorú, boldogtalan szeme volt.

A félelmem egy kicsit felengedett. Sohasem lehet tudni, ki a titkosrendőr, ki a besúgó, de valahogy a tekintete azt sugallta, hogy ez nem az.

– Át tudom vinni.

A „határ” szót egyikünk se ejtette ki.

– Mennyibe kerül? – kérdeztem szorongva.

– Tíz dollár, vagy ha van valami más... Mit visz?

Kinyitottam a szatyromat.

– Semmit. De nekem sajnos csak öt dollárom van. Meg ez a kendőm.

Szó nélkül sarkon fordult és elment.

Utánaszaladtam.

– Kérem, kérem, álljon meg!

Megállt.

– Nem kell, hogy átkísérjen! Odaadom az öt dollárt, de legalább az utat mutassa meg, merre menjek! Az isten szerelmére kérem! Látnom kell az anyámat! Megtudtam, hogy él, Kassán bujkál valahol.

– Maga zsidó?

– Igen.

– No, jöjjön!

Mentünk tovább egymás mellett.

Szótlantul.

Akkor már bíztam benne. Elmondtam, hogyan kerültem ide, mindenfélét meséltem a családomról.

Nem szólt egy szót sem. Nem nézett rám, de éreztem, hogy figyel.

Már kívül voltunk a város forgatagán, bátran baktattam mellette, de azért mégis felködlött az agyamban: hová visz ez az ember?

Talán leüt valahol a sötétben, és elveszi a pénzemet?

Ennél kevesebbért is öltek akkoriban embert.

Megállt egy kis ház előtt.

Kettőt koppantott az ajtón, amit azonnal kinyitottak.

Kellemes meleg konyhába léptünk be. Egy asszony lángost sütött a tűzhely platniján. A földön a kisgyereke játszott. A férfi, aki olyan volt, mint egy félkarú mesebeli törpe, kinyitott oldalt egy ajtót. Valami kamraféle helyiség volt, mindenféle holmikkal, szerszámokkal, biciklikkel – és egy ócska fekvőhely.

Bementünk.

– Ide figyeljen! Maga sohasem látott engem. Látásból sem ismer. Megértette?

– Értem.

– Éjfél után indulunk. Addig pihenjen. Hosszú az éjszaka... Van valami irat magánál?

– Igen. A magyar bejelentőm és a csehszlovák házasságlevellem. Eperjesen, a szülőhelyemen volt az esküvőm... És beszélek szlovákul.

– A magyar bejelentőt rejtse el! Lehet, hogy senkivel sem fog találkozni. Ha mégis, mondja, hogy egy orosz teherautóval jött. A szomszéd falu Hrusovice. Ha kell, találjon ki bármiféle mesét.

– Jó, majd kigondolom... Kérnék magától még valamit. Először is itt van az öt dollár, hátha később nem lesz idő erre. És itt van ez a meleg kendőm is... Tudna nekem ezért annyi cseh koronát adni, hogy odaát megvehessem a vonatjegyet Kassáig?

Rám nézett. Inkább felmérő, mint együtt érző pillantással.
Kivett a zsebéből pénzt.

– Itt van harminc korona. Ebből reggelit is tud venni. A kendőt tartsa meg, hűvös a reggel.

És kiment.

Az asszony teát és lángost hozott be. Nagyon éhes voltam, jól esett. De aludni nem tudtam. Túlságosan izgatott voltam.

Csend volt.

Úgy látszik, lefeküdtek.

Hosszú idő telt el, mikor halkán bejött az ismerős férfi. Valami bőr- vagy műanyag nadrág volt rajta, és gumicsizma.

– Megyünk.

Gyorsan szedelőzködni kezdtem.

Elindultunk.

Bokros ösvényen mentünk át. Aztán megláttam a folyót. Nagy kövek álltak ki a vízből, ebből arra következtettem, hogy nem lehet nagyon mély a víz, de a folyó másik partját nem láttam a sötétben.

– Körülnézek – mondta a férfi.

Halkan, zajtalan léptekkel elment.

Én rögtön kezdtem a cipőmet kifűzni, de azonnal visszajött. Suttogva rám rivallt.

– Mit csinál?!

– Leveszem a cipőmet. Nem mehetek cipővel a vízbe.

– Erre most itt nincs idő.

Lehajolt.

– Kapaszkodjon a hátamra, és fogja át erősen a nyakamat!...
Átviszem...

– De kérem, én nagyon nehéz vagyok...

– Ne okoskodjon. Én itt minden követ ismerek. Maga elcsúszik, beleesik a vízbe, és hangosan csobban... Mindkét kezére szüksége lesz, hogy kapaszkodjon belém, nem foghatja a cipőjét... No, gyerünk, a hátamra!

Felmásztam rá.

A férfi apró, de biztos léptekkel vitt át a vízen.

Remegett alattam. Túl nehéz voltam. Egy kis félkarú törpe hátán egy nagydarab nő. Meg-megroggyant. Néha beleért a cipőm a vízbe. Félttem, hogy túlságosan szorosan szorítom át a nyakát... Ő meg ép kezével a combomat.

Most már bántam, hogy nem vettem le a cipőmet, mert először a bokáimig, majd a térdemig ért a hideg víz.

A folyó elég széles volt, de ez az egész út percek alatt lezajlott.

Máris leléphettem a szárazföldre, a parton.

Előttem egy bokros-gazos rét volt, amennyire a sötétben ki tudtam venni.

Egy óra lehetett.

Holdtalan éjszaka.

Szinte semmit sem láttam.

– Itt most csak menjen, menjen egyenesen, amíg meglát egy épületet. Az a vasútállomás. Az már Csehszlovákia. Hajnalban utazhat tovább.

Ép kezét nyújtotta.

– Minden jót... Isten vele.

Már ment is visszafelé.

– Nagyon köszönöm – suttogtam utána... Uram!... köszönöm!

Csak azt hallottam, ahogy a vízben tocsognak a léptei.

Eltűnt.

Mint egy mesebeli törpe, tényleg.

Valaha hősök, vitézek, óriások és tündérek mentették meg az embereket. De az utolsó időkre a Jóistennek csak a törpék maradtak. Őket vetette be, még akkor is, ha félkarúak voltak.

Elindultam én is a víztől cuppogó cipőmben.

Bevallom, nagyon féltem a sötét éjszakában... Hol vagyok?... Alig láttam valamit... De mégis mentem, mentem, hogy minél előbb ott legyek. Lehet, hogy az út nem volt hosszú, de nekem végtelennek tűnt.

Mentem, mentem, sehol semmi.

Jó felé megyek?

Végre megláttam a vasúti síneket, és mögöttük egy házat. Odaérve körüljártam a teljesen sötét vasútállomást. Halvány kis fény szivárgott ki az egyik küszöb alól, különben minden ajtó zárva volt.

Úgy látszott, nem volt éjjeli forgalom.

Egy sarokban deszkák voltak egymásra rakva, itt végre leülhettem. Beburkolódtam a jó meleg kendőmbe. Igaza volt annak az embernek – szükségem volt rá, mert hűvös és hosszú éjszaka várt rám.

Végre hajnalodni kezdett.

Az épületből kijött egy ember, köldökéig nyitott vasutaszubbonyban, egy kannával. Elébe mentem, és megkérdeztem szlovákul, mikor megy a vonat Kassára.

Jobbra intett a fejével:

– Onnan jött?

– Dehogyan, itt voltam Hrusovicén... és elkezdtem hadarni mindenféle hazugságot, de nem figyelt rám.

– Nekem mindegy... A vonat öt óra tízkor indul.

Lassan benépesedett az állomás. Végre a vonat is jött s megállt. Rengeteg ember verődött össze, szinte a semmiből, igyekeztem valahogy felszállni. Akkor valaki megfogta a vállamat.

Egy egyenruhás ember.

– Hova utazik maga?

– Kassára az anyámhoz.

A szívem úgy vert, mint egy motor. Gyorsan elővettem a házasságleveletemet és elkezdtem beszélni. Bizalmatlanul nézett rám.

– A szatyorban mi van?

Kinyitottam a szatyromat, de akkor már majdnem sírtam és reszkettem, mert a vonat füttyült.

– No, siessen!

Úgy látszik megsajnálta.

Az utolsó pillanatban sikerült a vonat lépcsőjére fellépnem.

Kassa nem volt úgy összerombolva, mint Budapest.

Ismertem a várost, és hamarosan megtaláltam azt a külvárosi címet, ahol tudomásom szerint anyám lakott.

De a ház lakói nem ismerték.

Mondtam a nevét, az asszonynevét, a lánykori nevét is, de nem ismerte senki.

Itt olyan nem lakik.

Csak amikor kimondtam, hogy egy „eperjesi asszony”, mondta valaki, hogy jött ide egy néni Eperjesről, az itt lakik, de azt nem úgy hívják, hogy Wollnerné.

– Hát hogy hívják?
– Mari néni.
– Mari?... Milyen Mari?
– Azt nem tudjuk. Még a háborúban költözött ide. Itt él a suf-
niban... Csirkét vág, libát töm... Cseléd... Itt él a házunkban. Azt
mondja, várja a gyerekeit. Több gyereke van, de semmit sem
tud róluk.

Akkor már tudtam, hogy ő az.

Nem mertem bemenni hozzá.

Féltettem.

A nagy öröm is bajt okozhat. Közel hetvenöt éves volt. Be-
küldtem ezt a szomszédasszonyt, de kértem, ne mondja meg,
hogy ki van itt, csak annyit, hogy valaki Budapestről, aki hírt
hozott a lányáról.

De egy pillanat múlva kinyílt a sufniajtó – és ott volt
anyám, a drága!

Ha ugyan ő volt az.

Kicsi lett és sovány. Barna parasztkendője az álla alatt volt
megkötve. A foga nem volt a szájában, s ettől arca beesett lett és
riasztóan vén. Vénségesen vén. Alsó ajka a felsőt takarta. Szinte
az orráig ért. Még morzsa is volt rajta, nyilván kenyeret maj-
szolt éppen, fogatlanul. Egy ócska, barna mackónadrág volt raj-
ta, s a lábán koszos, fűző nélküli férfibakancs.

Ez volt az igazi színház, amit Mama játszott.

Mert egy boldog asszonyból özvegynek lenni és társ nélkül
élni, sok gyereket szülni, s a legtöbbet elveszteni, szép nőből fo-
gatlan vénasszonnyá válni, s egy gazdag nőnek koldussá lenni
és nyomorogni – ez a sokféle szerep mind-mind az élet színpa-

dán játszódik, s ezt még mások is eljátsszák. De egy városszerte becsült s bőségben élő tekintélyes asszonynak kibújni a neve mögül, és Mari nénit játszani – ez már valódi színház. Én esténként kilépek a személyiségemből, pár órára átélem egy idegen szerep sorsát, és kész. Utána levetem a maszkomat, jelmezemet, s legkésőbb éjfélig már újra én magam vagyok, és hazamegyek.

De több mint egy évig Mari nénit játszani, s ilyen hitelesen, hogy szinte jól érzi már magát benne – ez valami!

Ez már világszínház, és kevés ember tudja ezt így eljátszani. Ehhez már nagyon nagy varázslónak, életművésznek kell lenni.

Egymásra borultunk, és sokáig nem tudtunk szólni. Csak sírtunk, majd neveltünk, sírva neveltünk az örömtől.

– Elviszem Anyukát magammal. Nálunk fog élni, Pesten!

De ő azt mondta: nem jöhet. Itt akarja megvárni a gyermekeit, hogy megtalálják őt.

Akkor még nem tudtuk, hogy hiába várja őket.

Később tudta meg, hogy Mancit, férjét és lányát megölték, Sanyit megkínózták és kivégezték, és Rózsika is meghalt. Ő akkor már Amerikában élt, egy békés országban, jólétben és egy boldog házasságban, de amikor megtudta, hogy Sanyika hogyan pusztult el, meghalt, telefonnal a kezében.

Szívinfarktust kapott.

Eperjesi színházunk tagjai közül többnek a drámája így fejeződött be.

Később, évek múlva, mégis elhoztam Anyukát Budapestre. Velünk élt élete végéig. Én és a Péter fiam nagy szeretettel vetük körül. Ha nem is tudtuk elfeledtetni a többi gyermekét, de végül is szép és nyugodt öregsége volt nálunk.

De akkor csak egyetlen éjszakát lehattunk együtt, nekem vissza kellett menni.

Anya rögtön elém rakott egy csomó ennivalót, mert – mint minden anya – bizonyára arra gondolt, hogy nagyon éhes vagyok.

Megkérdeztem, miből él itt? Elmondta, hogy mindenféle kiegészítőmunkát vállal. Házakhoz jár takarítani, varrni, foltozni, gyerekekre vigyázni, nála idősebbeket ellátni. Libát töm, csirkéket vág. Amilyen munka adódik.

Gyönyörű éjszaka volt, és úgy eltelt, mint egy perc.

Odabújtam hozzá, a mackónadrágos, riasztóan sovány teste mellé, úgy, mint amikor a kislánya voltam még.

Betette a fogát, s ettől a régi arca lett.

Különös érzés fogott el az ismerős melegben.

Az egész zúrós és iszonyú életemet elfelejtettem.

Valami régi-régi békesség, ismerős, boldog eperjesi érzés töltötte el az egész lényemet.

És egy olyan gondolat, hogy az ember, ha szerencsés, nagy-nagy kanyarral ugyan, de visszatér oda, ahonnan elindult.

JÁTSSZUNK ÉLETET

Különös élmény egyedül ülni egy szobában, és beszélni úgy,
hogy senki sem hallja.

Talán soha.

Akkor is elmesélem.

Magamnak is érdekes.

Jönnek az emlékek a régmúltból, és nem kell törődnöm azzal,
hogy mit hall egy másik ember – van bennem valaki, aki hallja,
és néha sír, néha nevet rajta.

Lényegében szellemeket idézek.

Ne tűnjetek el!

Maradjatok velem.

Most már csak bennem éltek.

MANCI

Itt van például a nővérem, Manci.

Elsőszülött gyerek volt a családban.

Barna hajú, kedves arcú. Szép bőre és meleg tekintetű szeme volt.

Szelíd természetű.

Amit irigyeltem tőle, a hosszú, karcsú lábát.

Érdekes, hogy a régmúltból ez ugrik be először.

Szemét, arcát csak azután idézem meg, hogy a lába megjelent előttem. Irigyeltem tőle mindig.

Akkoriban a lányokat nem úgy nevelték, hogy kenyérkereső foglalkozást adjanak a kezükbe. Pláne egy „úrilánynak”, amilyenek mi voltunk. A fontos az volt, hogy jó anya legyen, és megállja a helyét otthon, ha talál egy jó férjet.

Nálunk az is szempont volt még, hogy művelt legyen.

A „műveltség” mást jelentett, mint manapság.

Elsősorban lelki dolgokat. Nem sok tárgyi ismeretet, bebiflá-zott adathalmazok tudását, hanem finomságot, életbölcsséget és harmóniára való képességet.

Ezért tanultunk zenét.

Én bohócnak születtem.

De Manci nem. Szelíd volt, halk szavú. Az a derű, ami egész családunkat áthatotta, benne is megvolt ugyan, de sokkal finomabban. Nem volt sohasem harsány. Sőt, kicsit zárkózott volt, komoly, és minden testvére között a legolvasottabb. Leghama-

rabb ő tanult hegedülni, mégpedig nagyon komolyan. Zeneelmélettel is foglalkozott. Hogy értse is, ne csak érezze a szépet. És minden évben vizsgázott egy bizottság előtt.

Nyelvet is tanult.

Mivel magyarul, szlovákul és németül tudtunk, ő beleszerezett a francia nyelvbe, azt akarta megismerni. Eperjesen nem volt franciatanár, de Apuka megtudta, hogy az Angolkisasszonyok Zárdájában van egy apáca, aki francia nyelvleckéket ad. Elment és beíratta a Mancit, aki ezentúl odajárt. Nemcsak nyelvórákra, hanem kézimunkára, sőt festészeti szakkörre is. De tanítottak itt mást is: háztartástant, gyógynövényismeretet, és persze Bibliát, zsoltáréneklést és orgonajátékot is.

Nem volt probléma, hogy zsidó. Számára sem, otthonosan mozgott a zárda légkörében. Először megtanították rajzolni szénnel és ceruzával, majd festegetni is, temperával és olajjal. Portrékat, csendéleteket, sőt szentképeket is festett. Másolva, persze. Büszkén mutogatta otthon a Szűz Máriákat, az átnyilazott Szent Sebestyént, akinek sebeit olyan élethűen festette meg, hogy szinte lecsöpögött a vére a vászonról. Én, mint kislány sok vért láttam a mézárszékben, de embervért akkor először, a Manciképen. Minden kis vércseppen volt egy fényes pontocska, mintha a nap fénye tükröződött volna minden cseppecskén.

A nyelvtanulást komolyan vette. Amíg férjhez nem ment, mindig tanult, gyakorolta a beszédet is. Később, mikor már rádiónk lett, állandóan francia állomásokat hallgatott. Arra gondolt, szegénykém, ha utazni fog, milyen boldog lesz.

„Párizs, Párizs, Párizs”... – ez volt a vágya, de ez soha nem teljesült.

Néhányszor járt külföldi városokban, de Párizsban, az álmai városában soha.

Végül külföldön halt meg, Birkenauban, ahol elgázosították Babikával, a lányával együtt.

De ez már a történet vége...

Szerette a zárdát, és az apáca a barátja lett.

Elmesélte neki az angolkisasszonyok drámai történetét. Sokszor üldözték őket. Először Flandriából, az anglikán egyház miatt, később a reformáció elől menekültek, végül a katolikus egyház megtúrta őket valahogy. Bűnük a nőnevelés volt, később az, hogy nő létükre vallást oktattak, sőt hogy mint női szerzetesrendek missziós tevékenységet folytattak mindenfelé.

A nőekkel, ha önmagukat meg akarták valósítani, mindig baj volt.

Később Mancsi már nem másolt, hanem elkezdett a természetből festeni. Apa hozott neki friss gyümölcsöt, almát, szilvát, szőlőt és cseresznyét, és ő lefestette. A cseresznyeszemeken is, mint a szent vércsöppjein, volt egy-egy csillogó pont.

Csendéleteket festett. De őt ez már nem elégítette ki.

Elment az erdőbe.

Anyja féltette.

Volt nálunk egy öreg kocsis, csakis magyarul beszélt, ő vitte ki az erdő szélére. Vigyázott a kisasszonykára. Vitte utána az állványát, a festőszerszámait, ott festegette napokon át a fák fölötti felhős égboltot, az ösvényt, az erdő különös fényeit.

Mama öregnek tartotta Laci bácsit. Félt, hogy nem tudja a lányát megvédeni. Így aztán elmaradtak Mancsi kedvtelései.

Mama mindig szívélyes volt az emberekkel, de tartott tőlük. Nem bízott a jóságukban.

A háborúk őt igazolták.

Tudom, hogy Mancinak nem tetszett Anyuka szemlélete, s egyszer megkérdezte az apácát, aki festeni tanította, hogyan látja ezt. A bölcs nővér elmesélte neki, hogy egyszer Jézus után kiáltott valaki: „Jó Mester!...” Mire ő megfordult, s azt mondta: „Senki sem jó, csak az Isten.”

– Nincsenek jó emberek?

– De vannak, talán – felelte az apáca. – Ha találkozol velük, tekintsd csodának.

*

Itt kell elmondanom, hogy a Mamának mindig voltak embe-
rei, akik a háztartásában segítettek neki, ha varrásról volt szó,
akkor varrás, foltozás, ruhafordítás, nagyobból kisebbet szabott
a gyerekeknek. Szóval rengeteg varrnivaló volt... Két lepedőből
varratott egyet... Nem tudom, volt-e szükség erre, lehet, hogy
nem, talán a dupla ágyhoz kellett, de mindig takarékos volt, és
ügyesen gazdálkodott.

Nos, erre a célra volt neki egy varrónője, egy öreg német kis-
asszony. Egyáltalán nem tudott magyarul beszélni. Nem tudom,
mennyi idős lehetett. Kortalan volt. Azt hittük, nyolcvanéves,
valójában csak hatvan lehetett, de akkoriban idősebbnek néztek
ki az emberek. Vagy csak én láttam úgy? Nem hiszem. Ha régi
fényképeket néz az ember, nem tudja eldönteni mai szemmel,
ki hány éves rajtuk.

Száraz vénkisasszony volt. Csontos, széles arcú, szénfekete szeme csillogott. A szemüvegét mindig az orra hegyére tolta, fölötté nézett ki a hegyes tekintetével, és rendszerint keskenyre csukott szájjal beszélt. Őszes haja rá volt simítva csontos koponyájára, és a tarkója fölött egy kis konty remegett.

Ő volt a *Gáge* – így hívtuk.

A *gáge* szót magyarul úgy mondanánk: „csoroszlya”. Csúfnév. Ha egy nő öreg és csúnya: csoroszlya. Németül: „Eine Gage”.

Mindenki úgy hívta.

Tudta, de nem haragudott ezért.

Nos, ez a Gáge varrt nálunk. Leült a varrógéphez, a Mama odaadta neki a munkát: új gallért varrt az ingekre, a kopott mandzsettákat kifordította s a többi.

Gáge olyan volt, mint egy családtag. Jött, varrogatott, s amikor mindent megcsinált, elment.

Aztán egy idő múlva újra jött.

Rendszeresen járt hozzánk, pontosan, mintha egy óra élt volna benne.

Amikor mi, gyerekek, megkaptuk a felső lakást, a pianínó körül már szabad volt rajcsúrozni, énekelni és ugrálni.

Csodálatos hely volt ez nekünk. Itt három egybenyíló hatalmas szoba volt, az egyikben varrogatott a Gáge. Szétrakodta maga mellett a rongyait, a szakadt holmikat, de az egész hely nem kellett neki.

És akkor Anyuka azt mondta:

– Mancsi, menj föl abba a nagyszobába, tedd oda a festőeszközöidet, Gáge nincs mindig itt... Nem fog téged zavarni?

– Zavarni? Miért zavarna? Én festek, ő meg varrogat. Nem szól egy szót se, ha nem szólnak hozzá...

– Azt csinálsz ott, amit akarsz. Ha lecsöpög a festék, hát lecsöpög... Festegessél, legyen benne örömed.

Mancit megihlette Gáge arca. Klasszikus öreg fej, érdekes vonásokkal. Dürer rajzolt ilyen jellegzetesen nőietlen német asszonyokat. Elhatározta, hogy portrét csinál róla, olajfestéssel.

Megvette a vásznat, és a Gágével megbeszélte, hogy modellt fog ülni neki.

– Szívesen – mondta németül. – Nagyon szívesen... Úgyis varrogatok ottan.

Manci leült vele szemben, és lefestette őt, ahogy ült, varrt, ahogy szemüvege az orra hegyére csúszott, és kinézett mögüle. Nem érték hozzá, de ez a kép valósággal megszólalt. Nagyon tetszett. Már akkor sem szerettem az édeskés képecskéket, ahol a cicák játszanak... a csendélet nem élt... a szentképeket csak másolta.

De a Gáge képe élt.

Ez volt a kedvencünk.

„A csoroszlya.”

Amikor kész lett, a lakásunkban fő helyre tettük, az ebédlőasztal fölé.

Onnan nézett le ránk, mint egy szemüveges, mosolytalan, jószágos boszorkány.

SZÍNHÁZ AZ EGÉSZ LAKÁS

Bár bohócnak én születtem a családban, de még kislány voltam. Mancsi ötlete volt, hogy csináljunk a lakásban egy színházat.

El is képzelte: itt van a hosszú szoba, ez lesz a nézőtér, mögötte az alkóv, nagyszerű színpad, hátul egy kamra, aminek volt egy kis ablaka, és azon át ki lehetett ugrani a gangra is, nem kellett keresztülmenni a színpadon.

Szépen elgondolta.

Színészek (vagyis mi) voltak. Zongora is volt, hegedű is... No, de mit lehet itt előadni? Eperjes kisváros, ott nem volt kabaré. Néha lejött a Kassai Színtársulat, operetteket adtak elő. Honnan lehet valami olyan műsort összeállítani, amiből színházat lehet rendezni?

A szerencse – nevezzük így Apukát – a kezünkre játszott.

*

Akkoriban sokat járt Pestre... Nem tudom, melyik évben lehetett, az éveket nem tudom rekonstruálni, mert gyerek voltam... Ezerkilencszáztizenöt vagy tizenhat?... Nem tudom.

Háború volt.

De a mi életünkben a legboldogabb évek voltak.

Apa, nem tudom miért, kezdetben nem volt még katona. Talán mert a hadseregnek szállított. Pesten összeismerkedett sok szakmabeli mészárossal. Ő éppolyan könnyen ismerkedő volt, mint amilyen én lettem.

Egyszer megjelent nálunk két úr a MÁV-tól. Pesti ismerősei. Megkérdezték, vállalná-e, hogy minden héten hoz ennyi meg ennyi húst, amit a MÁV tisztviselőinek kiosztanak.

Akkoriban már nagy élelmiszerhiány volt.

Apa megkérdezte, mennyiről van szó.

Komoly mennyiség volt.

Vállalta. Külön vagon csatoltak a szerelvényhez. Péntek éjjel levágták a marhákat, a húst felrakták a vonatra, nagy jégtáblákat fektettek rá, és irány egyenesen Eperjes – végállomás.

Nem volt még határ, Magyarországon voltunk.

Apa péntek este beült a vonatba Pesten, a Keleti pályaudvaron – végigszundikálta az éjszakát, és reggel hat órakor már Eperjesen volt.

A nagy jégtáblák szinte el sem olvadtak még.

Amikor volt egy napja Pesten, elment egy rokonához, Zellner Rózsi nénihez, az Elemér utcába. Szunyókált még egyet, majd elindult a városban vásárolni.

Mindig hozott nekünk valamit.

Egyszer hozott egy gramofont!

Manci megírta, mire van szüksége a színházhoz. Egy egész listát írt neki: kuplék, operettek, dalok. Miután levágatta a marhákat és fölrakatta a félbe vágott, feltrancsírozott húsokat a vonatra, elindult dalokra, kottákra vadászni a fővárosban.

Rengeteg bakelitlemezt vásárolt össze, és egy olyan tölcséres gramofont is, amelynek az emblémája egy kis kutyus volt, „His Master’s Voice” felirattal.

A művészet és a lejegelt nyers marhahús egyszerre érkezett Eperjesre, a pesti vonattal.

Meg voltunk mentve.

Így aztán hamarosan lett műsorunk.

Kabaréjelenetek, villámtréfák, kuplék, duettek, nóták.

A friss operettek kottáit is elhozta Apuka.

Manci hozzáfogott a dologhoz. Színésznők egyelőre csak mi ketten voltunk, Rózsika és én... Fiú csak egy, a Lajkó bátyám, aki csakis egyetlen kuplét vállalt. Többet nem akart. A fiúkkal később is nehézség volt: nem jöttek szívesen játszani. A lányokban valahogy több kedv volt. A fiúk vagy olyanok voltak, mint a fadarabok, vagy dadogtak, vagy mutáltak és kappanhangjuk volt.

Szerencsére nagy volt a család. Anyám legidősebb nővérének, a Giza néninek sok fia volt. Sajnos többen kint voltak már a fronton. De a kisebbek között volt kettő, akiket használni lehetett. Ezek vidám, zeneszerető, táncos fiúk voltak. Különösen a Józsi, aki aztán színművészetire ment.

Később inkább a focit választotta.

Végül fogtechnikus lett.

Ahogy én színésznő helyett feleség és anya. Az őszalmaink furán alakulnak, nem tudom, miért. A sorsunk így akarja?

Kiválasztottunk hát Mancival mindenféle kis jelenetecskéket, leginkább a lányoknak... „Két nő a fodrásznál”. Hajba kapnak. A frissen dauerolt hajba. „Két lány a kalapszalonban” pletykálnak meg összevesznek egy kalapon... „Két nagyságos asszony fogyókúrareceptekről beszél egy tejszínhabos parfétorta fölött”... És végül puff! Puff! Egymás képébe a torta. Mindkettőjük arcáról lógott a fehér tortahab. Hogy ez Gerbeaud volt-e, vagy akkor még nem is volt Gerbeaud, nem tudom, valami díszletet is festettünk hozzá.

Kislány voltam.

De itt indult minden.

Voltak pikáns kis dalok. Túlságosan malac nem lehetett, mert Anyuka is nézte az előadást. Megcsalás volt ugyan, de puszi nélkül, legföljebb egy futó kis csókkal, és a szerető nem az ágyba bújt, hanem mindjárt a szekrénybe.

Főleg azonban táncoltunk és daloltunk.

Rózsi, a nővérem énekelt, gyönyörűen. Ő már akkoriban komolyan tanult – profi volt. Nem is akart tingli-tangli nótákat énekelni, még operettet sem.

Az neki édeskés volt.

Cukros és hazug.

Zongorakísérőnek ott volt a Mancsi, aki az egész estét rendezte, és főleg a Giza néni egyik lánya, az Ilonka, aki olyan csúnya volt, szegény, hogy nem lehetett kiállítani a színpadra.

Viszont szépen zongorázott. Leültettük, háttal a nézőtérnek, és egy hatalmas, piros masnit kötöttünk a hajába, hogy a közönség ne is lássa az arcát, még profilból se, csak mi, a színpadon. De az is elég volt, hogy elvegye a kedvünket a játéktól.

Íme, néhány epizód, életem első színházi élményéből.

Mancsi konferált.

Majd, elsőnek, Rózsika következett.

Ő viszont gyönyörű volt.

Tudtuk, miért – mert szerelmes.

Minél szűzebb valaki, annál szerelmesebb.

Ezt magam is tanúsíthatom.

És Rózsika nagyon szűz volt még.

Tehát kiválasztott egy dalt, s mindjárt elénekelte, először németül.

A címét bemondta, magyarul:

– Schubert: *Szerenád*.

És jött a dal.

Leise flehen meine Lieder

Durch die Nacht zu dir;

In den stillen Hain hernieder,

Liebchen, komm zu mir!

A fiú, a Nagy Ő is ott ült a nézőtéren, akinek a családja s ő maga is nagy magyar volt, a hős Thököly Imre valamilyen lezármazottja. És mintha élt volna benne a hírneves kuruc vezér szelleme, ünnepeken kokárdát hordott, fehér ingén ott volt keresztben a piros-fehér-zöld szalag, és olyan kurucosan, lófarokban hordta gesztenyebarna haját, hogy nem is magyar, inkább valami ősmagyar kamasz kinézetét keltette...

Persze Rózsika elénekelte neki a Schubert-dalt magyarul is:

Csendjén át az éjszakának hozzád szól a vágy,

És a régi lombos fának suttogása lágy.

Meg ne lássa, meg ne hallja jöttöd senki sem,

Jöttöd senki sem!

Szívrepesve, szívdobogva várok rád szívem,

Várok rád szívem!

De a meglepetés csak ezután következett.

Ránézett a feltehetően még szintén szűz Thököly-fiúra, aki rebbenetlen szemmel ült a nézőtéren.

És amikor elfogta pillantását, Rózsi ledobta lila köpenyét, alatta tulipános pruszlik, rakott szoknya és fényes csizma volt – és a következő számot már nem a közönségnek, csakis a Nagy Ő-nek énekelte:

*Árpád apánk, ne féltsd ősi nemzedet,
Nem veszhetsz el, ha eddig el nem veszett,
Sej-haj, ősi bűnk és bánatunk,
Sej-haj, újra élünk s vigadunk!*

...

*Tud szeretni a magyar szív igazán,
Kit szeressen, ha nem téged, szép hazám,
Sej-haj, hű légy hozzá, barátom,
Sej-haj, nincs más hazád a világon!*

Nagy magyar lett a Rózsika.

És nem csak addig, amíg szűz volt. Ez az érzés sokáig, élete végéig élt benne. És amikor újra színházat csináltunk, már Trianon után, amit nagyon keservesen éltünk meg itt a Felvidéken... hirtelen egy idegen országba kerültünk, és útlevelel kellett, ha Pestre utaztunk..., szóval a híres operadal, a *Rosina kavatinája* után, megint csak egy magyar dalt énekelte!

Akkor ez már olyan veszélyes volt, hogy féltünk: bezárják Apuka mézárosüzletét. Mást nem tudtak volna bezárni, mert színházunk hivatalosan nem volt.

*Lesz, lesz, lesz, csak azért is lesz
Hegyen-völgyön lakodalom, ünnep lesz.*

*Lesz, lesz, lesz, csak azért is lesz,
Miénk lesz még Kassa, Pozsony, Eperjes!*

Utána Lajkó következett.
Manci kísérte, egy szál hegedűn.

*A ti utcátokban fényesebb a csillag,
Szebbek a virágok, édesebb az illat,
Melegebb a napfény, hűvösebb az árnyék:
Talán meg is halnék, ha oda nem járnék.*

A nóta után villámgyorsan egy fehér orvosi köpenyt kapott magára, és eljátszották Keller Józsival a „Fogorvosnál” című vilámréfát.

– *Doktor úr, azt a fogat húzza ki, de úgy, hogy recsegjen, ropogjon!*

– *Adunk csillapítót.*

– *Nem kell! Semmi csillapító!*

– *De fájni fog!*

– *Nem baj!... Fájjon csak!... Törje, zúzza, vésse, rombolja, húzza, kalapálja, tépje, marcangolja!...*

– *De van csillapító!*

– *Semmi csillapítás!... Csak kalapács!... Recsegjen, ropogjon!...*

– *No jó! Tessék beülni a székbe!*

– *Én?... Hát nem az enyémet!*

– *Hanem?!*

– *Az anyósomét.*

Aztán jöttem én.

Manci gyerek szerepet osztott rám. Valami buta kislányt, de én azt nem akartam eljátszani, mert nő akartam lenni!

Veszekedni kezdtem vele, azt kiáltottam, hogy *utálok a családban a legkisebb lenni*, mindenki anyáskodik, apáskodik fölöttem. Te is, Rózsi is, Lajkó is, Apa is, Mama is... Még a cselédek sem vesznek emberszámba, gügyögnek velem. Elegem van, hogy én a kis Lilike vagyok... Legalább a színpadon legyek nő!

– No jó... – mondta Manci.

Adott rám egy hosszúszoknyát, két formás mímellecskét tömött egy melltartóba a blúzom alá, a még kis cicim fölé, hajamat sütővassal kibodorította, vérpirossal kirúzsozta a számát, fekete szemöldököt festett rám, arcomat bepúderezte, és hosszú, cirmos szempillát is ragasztott... Még sok mindent csinált rajtam, nem tudom, mit, csak arra emlékszem, hogy amikor megszólalt a zene, s a testemet kacéran illegetve belibbentem a színpadra, az első sorban ülő anyukám olyan rémülten nézett rám, hogy alig tudtam elkezdeni a számomat.

Nő lettem végre, de láthatóan nem örült neki.

Pedig óriási tapsot kaptam a főleg rokonokból és szomszédokból álló közönségtől. Nevetést és lelkes biztatást. Alig vártam, míg megszűnik a taps, és dalolni kezdtem:

A férfi mind ördögfajzat, pokolra való.

Ha a földön egy se volna, az lenne csak jó.

Majd anyám hangját utánoztam. Miközben lenéztem rá a színpadról. Még mindig nem hitt a szemének.

Ne higgy, lányom, egyiknek se,

*Akárhogy is hitegetne, hazug valahány.
Nagyon könnyen megjárja, ha hisz nekik a lány.*

És most már csakis neki daloltam, az anyukámnak.

*Lehet, anyám, tán igaz is, tudja a manó,
Hogy a férfi mind ördög és pokolra való.
Mégis, anyám, én úgy érzem,
Hogy nem félek attól mégsem, sőt remélem is,
Hogy egyszer egy ilyen ördög elvisz engem is!*

Jött egy kis tánc, és érezve a sikert, hogy nem akarnak leengedni a színpadról, még egy slágert is eldaloltam, amit szintén a gramofonból tanultam:

*Nem vagyok én úrinő, csak egyszerű leány,
de kimenőm van minden vasárnap délután...*

Ezt éneкли Törőcsik Mari mostanában:

Gyere, te nímand, légy az enyém...

A Gáge varrt nekem ehhez egy gyönyörű, bokorugró szoknyát, fehér fodros kis köténykét. Levettem a hosszúszoknyát, ez volt alattam. Rövid szám volt. Utána tánc. De mivel Mancsi azt mondta, hogy nem lehet mindent csak szólóban játszani (amire hajlamos voltam), beküldte a színpadra az izgatott Keller Józsit, s elénekeltük ketten a „Zsuzsi kisasszony” ismerős dalát:

*Légy az icipici párocskám,
Páratlannál szebb a páros szám...*

Nem emlékszem az egész műsorra.

Sokat próbáltunk. És rengeteg széket, padot hordtunk be a „nézőtérre”. Már minden ott volt, amikor a Mancsi azt mondta:

– Jaj, nagy baj van!

Igaz, hogy a világítást megcsinálta a Józsi bátyja, aki nem volt katona, mert beteges fiú volt. Ő értett mindenhez, a villanyszereléshez is. Szóval világítás ugyan volt a színpadon, hoztak óriási villanykörteket, bevilágították, de sajnos egy vonalban volt a szobával. És akkor azt mondta a Mancsi:

– Ajaj!... Főleg gyerekeknek játszunk, és azok nem fognak látni hátul semmit!... Kell oda valami emelvény!

Mit lehet tenni?

Apuka... persze, Apuka!... Elment az iskolába, ahol éppen festettek, renováltak. Nyári szünet volt, de dobogót nem adtak. Azt mondták, nem lehet az iskolából ilyen fontos darabot elhozni, mert tönkreteszik.

Nem adnak.

De Apuka ügyes volt. Félrehívta az öreg tanító bácsit, és győzködte, sokáig. Az öreg végül azt mondta neki:

– Tessék nézni: van itt egy rossz dobogó. Ez már össze van törve! Ha ezt a Wollner úr megcsináltatja, el is viheti. Aztán majd vissza tetszik hozni.

– Mindjárt küldök érte egy kocsit!

Elhozták a dobogót.

Laci bácsi, meg a nálunk dolgozó orosz hadifogoly, a hatalmas termetű ruszki Iván megszögezték – jöhetett az előadás.

(Ma sem tudom, hogyan engedték házakhoz a foglyokat, de így volt. Számon tartották, ellenőrizték, de legalább nem nekik

kellett etetniük őket.)

Reklámokat festettünk, szórólapokat dobáltunk a városban, és meghívókat küldünk az ismerős vevőknek.

Tele volt a színház.

Mármint a mi házunk. Alul mézárszék, felül színház.

De sajtónk nem volt.

Aztán lett az is!... Mert ez nem egy akármilyen család volt!... Ott voltak a Babus részéről a Grosmanék... Közöttük a Grosman Laci, aki újságíró-gyakornok volt az *Eperjesi Újságnál*.

Előadás után azt mondta:

– Mancsi, remek, amit csináltatok! Ezt meg kell ismételni!

Elmondta, mi a kifogása. Mit kell elhagyni, mit kell még beletenni:

– Háború van – magyarázta –, és valami háborúra utaló dolgot is hozzá kell írni még.

Szóval ő lett a dramaturg.

Mancsi volt a rendező, és a Grosman Laci a dramaturg.

– Tudod mit? – mondta. – Akkor már szedjük belépődíjat is!... És én az újságban meghirdetem.

„DALOL A MÉSZÁROSBOLT!”

A műsort kibővítettük. Beletettünk egy divatos slágert.

Rózsi ezt sem akarta énekelni.

Slágert nem akart énekelni. Azt mondta, inkább zongorán fog kíséreni.

– Jó, akkor kísérjen a Rózsi – mondta a Laci –, Lilike fogja énekelni. De nem abban a múltkori hacukában. Szép ő így is. Megható lesz.

Az is lettem. Ma is emlékszem rá.

Elénekelem. Rekedt már a hangom, de megpróbálom:

*Amerre most magyar fiúk járnak,
Sötét felhők nem borítanak árnyat,
A csillagok fényesebbre gyúlnak
Ott, ahol most takarodót fújnak.
Párna lesz az erdőn friss mohából,
Mire lassan lepihen a tábor,
És a hőse ennek a szép napnak,
Ugye, te vagy, gyerekarcú hadnagy...*

És jött a refrén, azt nagyon imádtam:

*Mikor az est mesélni kezd,
Utánad édes vágy epezt,
Szeretnék olyankor ott lenni nálad,
Mikor az est mesélni kezd,
Hogy álmodba én ringatnálak.*

*Nem kaptam még levelet se tőled,
Mindenkitől kérdezek felőled,
S úgy ellepik szememet a könnyek,
Mikor ide sebesültek jönnek.*

*Amíg én a kötést másnak tépem,
Talán akkor kapsz te sebet éppen,
Hős vitéznek látlak téged, nagynak,
Bolondos kis gyerekarcú hadnagy.*

*

És akkor azt tanácsolta a Laci, hogy csináljunk ebből egy *élőképet*.

Akkoriban divat volt az élőkép. Ez azt jelentette, hogy gondosan beállított egy képet, az arcokat, a fájdalmas vagy a messze néző, büszke tekinteteket, még a ruhák ráncait is külön-külön elrendezte, és miközben a gramofonról szólt a dal, pár percig némán, mozdulatlanul álltunk.

Festményé merevedtünk.

Nekem volt a legnehezebb, mert én voltam a kis hadiárva, és folyton röhögnöm kellett.

A fotó sokáig megvolt, de a második világháborúban elveszett.

Elmondom, mi volt rajta.

Lajkó egy fotelben ül, mankóval az ölében, a feje egy véres gézzel volt bekötve, mintha megsebesült volna. Rajta szürke katonasapka, a térdén egy szép kis szőrmetakaró. Jobb oldalán áll Rózsika fehér köténnyel, kék ápolónőruhában, vöröskeresztes fityulával a fején, amint a sebesült kezét fogja, és tarkójáról a kötésen átütő vért jóságosan fölitatja. Én meg a távoli, ismeretlen messzeségbe meredő, hős bátyám másik oldalán ülök, és a térdét simogatom. Szintén ápolónőruhában, fityulával. És fölötünk áll Mancsi, mint egy Szűz Mária, vagy Szent Rita, az övé főnővéri fityula, de nagy, hófehér angyalköpenyt hord, s két karját áldón kiterjeszti felettünk.

*Nem kaptam még levelet se tőled,
Mindenkitől kérdezek felőled,
És úgy ellepik szememet a könnyek,
Mikor ide sebesültek jönnek.*

*Mikor az este mesélni kezd,
Utánad édes vágy epeszt...*

S a többi. S a többi. S a többi.

Addig pózoltunk mozdulatlanul, amíg szólt a dal.

Ez volt az előadásunk befejező része.

Óriási sikerünk volt. Tele volt a szoba. Már mint a nézőtér. Az ablakok párkányán is ültek, a gangon is álltak. Felnőttek is jöttek, mamák és papák bedugták fejüket az ablakon ülők között, és kíváncsian nézték, mit művelnek itt ezek a gyerekek.

Grosman Laci írt egy lelkes, gyönyörű cikket az újságba – és a beléptidíjából összejött kábé száz korona.

Társulatunk ezt elküldte a háborúban megsebesült, hős katonáknak.

A kisvárosban nemcsak a műsorunk, de az adomány is szenzációnak számított – elsősorban a Grosman Laci megrendítően szép cikke miatt.

Csakhogy a történet távlatait érzékeltessem: Laci nem volt más, mint az a Ladislav Grosman, aki később Ján Kádárral az „Üzlet a korzón” című, világhírű, Oscar-díjas filmet írta, amely szintén Eperjesen játszódik. Azokon az utcákon és tereken, ahol a fiatalságomat éltem. A mi házunk homlokzata is benne van a filmben. Soha még ilyen szépen nem ábrázolta senki egy városka atmoszféráját, olyan időkben, amikor ez a kis embertenyészet kivetkőzik a nemes múltjából, a századokon át kialakult szép szokásaiból, mikor a világ kegyetlen erői harapófogóba szorítják, és a régi tisztességet levetkőzve, akaratlanul is szörnyeteggé válnak az emberek.

Ez már a második világháború története volt, melyet én már nem a szülővárosomban, hanem Pesten éltem meg.

De ismertem az öreg nénit, a Kirch Fánit, akiről Laci a figurát mintázta. Jártam a gombokat és csipkéket árusító üzletében.

*

Szóval népszerűek lettünk. Az emberek megállítottak az utcán, és gratuláltak. Különösen akkor, amikor az élőképet le is fotózták.

Szemben ugyanis lakott egy kislány, akinek az apukája fényképész volt. Előadás után újra beültünk a masinája elé, készített rólunk egy óriási fotót, és betette a műterme kirakatába.

Ott volt a Fő utcán, mindenki látta. Azt is, hogy ez a kép a műkedvelő előadásból való, amelyet ekkor és ekkor megisméltünk.

És kitett a kirakat fölé egy tölcséres hangszórót, amelyen át egész nap zengett a dal:

Nem mehet a háborúba, nem dalolhat harci dalt.

Kár, hogy több kép nem volt az előadásból.

Az én szoknyás, melles, szempillás képem sem, pedig arról is készült egy műtermi felvétel.

Szóval, volt reklámunk, fotónk, sajtónk, és népszerűek lettünk a városban. Ezek után – mivel már bővebb tapasztalatokkal rendelkezünk – óriási terveket szőttünk. Először is egy karácsonyi előadást akartunk, és aztán egy még nagyobbat a tavaszi szünetre. De végső célunk nem Eperjes, hanem Kassa bevétele volt.

Az volt a színházak városa.
Nagy terveink voltak.
De aztán nem lett ebből semmi.
Közbeszólt a háború.

*

Apukát behívták katonának, ki is küldték a frontra.
Mama kétségbeesett. Nem mutatta előttünk, de sírt szegény.
Ott volt négy gyerekkel – és az ötödik is útban volt.
Még nem rúgott a gyerek, de ott volt már a duzzadó hasában.
Két férfi maradt mellette: a ruszki Iván, aki hadifogolyként
került hozzánk, s mint megtudtam, Apuka ügyessége révén is.
Erős, jóindulatú, óriás. Oroszul úgy mondják: *Gigant*. Anyuka is
így hívta. És ott volt Laci bácsi az istállóban, aki öreg volt már
szegény, maga is segítségre szorult, alig tudott járni.

És persze, ott volt még Zsuzska, a cseléd.

Hogy fogunk itt élni? – gondolta a Mama.

Apa meg az ő örökké derűs optimizmusával vigasztalta:

– Ne sírj, Mamácska!... Nézd, a felső lakás kész, ha jobb ott
neked, menj föl, és lakj ott, a gyerekek legfeljebb abbahagyják
addig a színházat... Egy-kettő megnyerem a háborút, és folytat-
hatják... De ha jobb neked, maradj itt lent a sötét szobában. Úgy-
is itt az üzlet, legalább nem kell majd neked annyi lépcsőt mász-
ni... Ezzel a kis klappeccel – s tenyerét anyuka hasára tette. – Ez is
jókor jön... Ha fiú lesz, megkérdezem majd tőle: Hogyan gondol-
ta ezt?

– Ezt az Isten döntötte el.

– Akkor az Istent kérdezem... De te ne aggódj! Hamar megjövök. Megvédem a Királyt és a Hazát, és máris itthon vagyok.

Fönt a fürdőszoba már kész volt.

De aztán amikor Apa elment, semmi sem lett a tervből. Mama praktikus volt – mi fent laktunk Zsuzskával, ott, ahol a színházat játszottuk, és Anyuka lent aludt Lajkóval a sötét szobában.

Csináltatott egy csengőt, hogy föl tudjon csengetni a fölső lakásba. Ha mi akartunk valamit tőle, tudtuk a jeleket, giling-galang, ha ő akart tőlünk, ő is ismerte a kódjeleket... Giling-galang-giling-galang... Nagy ház volt, és nem kellett föl-le szaladgálni a lépcsőkön.

Mielőtt Apa bevonult, megkereste valami távoli rokonát, hogy a Mama segítségére legyen. Ilyen áldott állapotban már nem lehetett neki húst mérni a tőkénél.

Jött az Ármin bácsi.

Az egyik szeme üvegből volt, ezért nem lehetett katona. (Ki gondolta volna, hogy néha jól jön egy üvegszem?)

Átadta neki az üzletet, és a lelkére bízta, hogy becsületesen számoljon el vele.

Innen kezdve az üvegszemű Ármin bácsi vezette a boltot.

Mama pocakja pedig szép lassan növekedett.

Egyszer a ruszki Iván, a Gigant bejött a Mamához. Amikor senki nem volt ott, odament hozzá, letérdelt előtte, és úgy beszélt vele – oroszul, tótul, sőt már magyarul is tudott valamit, szóval letérdelt előtte, s azt mondta:

– Panja, Panja! – és ingatta a nagy a fejét –, ez az Ármin, ez a gaszpogyin Ármin bácsi, ez van egy nagyon rossz ember. Ez van

csaló. Ez téged becsapni, Panja! Ez téged lopni! Nem annyi húst hozni, mint amennyit számolni teneked... Ennek nem csak egyik, a másik szeme is hamis neki.

Ezt olyan orosz-szlovák-magyar nyelven mondta.

Anya értette, mert sejtette a dolgot, de mit tudott tenni?

Valahogy élni kellett, ha becsapta, hát becsapta. Azért mégis csurrant-cseppent valami. Tudta, hogy becsapják, de nem nagyon bánta. Belekalkulálta a csalást is. Nem éhezünk, mert volt ennivaló. Apa gondoskodott, hogy a pincében legyen krumpli... Zöldség, gyümölcs is volt, mert Hradiszkóról hozott a Jakubovics bácsi. Egyedül jött, mert ott is elvitték a fiatalokat. Volt egy lova meg egy kis szekere, és hozott nekünk mindenfélét, ameddig lehetett.

Aztán a lovakat is behívták katonának.

A mienket azért nem, mert öreg volt. Az már csak virslinek lett volna jó. „Öreg Boszi”, úgy hívtuk őt, és nagyon szerettük.

– Látod, Boszi – mondta neki Rózsika –, az öregség is jó valamire.

Ha nem gondoltunk arra, hogy vérben úszik a világ és Apuka halálveszélyben van, megpróbáltunk valahogy, ha nem is vidáman, de nem is félelemben élni.

Időnként énekeltünk is.

Elsősorban Anyukának.

Hogy felderítsük őt.

Hogy milyen egy gyerekkel *élni* egy pokoli világban, azt tudom, mert később, a második világháborúban megtapasztaltam.

De hogy milyen egy babát várni a pokolban, azt el sem tudom képzelni. Milyen érzés az, hogy érik bennem valaki, akit

megszülök, akit szeretni fogok, miközben az apja, akit szeretek, elpusztul. Milyen egyszerre rettegni és reménykedni, egyszerre várni a halált és az életet, azt nem tudom.

És ebben az iszonyú helyzetben váratlanul hazajött Apuka!

Két napra.

Ott állt az ajtóban.

Élt.

És mosolygott!

Ezt nem tudom elmondani. Most sem.

Nem is fogom tudni soha.

Soha!...

Ezt nem...

Most, hogy fölidézem, jövök rá, hogy Anyukát én csak biztat-
tam, de biztos voltam benne, hogy Apa már nem él.

S akkor... mintha föltámadt volna.

Föltámadt az apám!

Ezt nem lehet elmondani... Nem tudom elmesélni... Ki tud el-
mesélni egy föltámadást?

Le is állok egy kicsit...

Most nem megy...

...

No, folytatom...

Nem csoda történt.

Semmi föltámadás.

Apuka megvette az életét – két napra.

Pénzért.

Hadikölcsönt lehetett jegyezni, és aki hadikölcsönt jegyzett, vagyis sok pénzt adott, az kapott két és fél nap szabadságot.

A front különben sem volt már messze tőlünk.

Mamának is föltámadt Apuka. De amikor megtudta, hogy ez a föltámadás csak kétnapos, hamar összeszedte magát.

Elkezdett beszélni a hétköznapijairól. Elmondta, hogy ez az Ármin kiszúr vele, és becsapja. Apa rögtön intézkedett.

– Én csaltam?!... Én?!... – kiáltotta Ármin bácsi. – Sohasem csaltam! Soha az életben!... Soha nem csaptam be senkit!... Én becsületes ember vagyok!!!

– Helyes – mondta Apuka. – De ne nálunk legyen becsületes, hanem máshol.

És kirúgta.

Rögtön megkereste egy régi segédjét, aki nála volt fiatalkorában, de megroppant a lába, sánta lett, és ezért nem hívták be.

Nekünk, lányoknak már ő is bácsi volt. Úgy hívtuk, hogy Hudák bácsi. Megkereste ezt a Hudák bácsit, és ő jött az Ármin helyett.

Hudák bácsi vette a húst, és ő már nem csapta be a mamát.

Apa két nap alatt megszervezett, rendbe hozott, elintézett mindent.

Aztán visszament a frontra, és onnantól kezdve semmit sem hallottunk róla.

Semmit.

Se hírt, se tábori lapot.

Mama ekkor már biztos volt benne, hogy elesett.

És ő itt állt a szülés előtt.

Tél volt, azt mondogatták már, hogy hamarosan vége lesz a háborúnak... És Apa sehol.

Egyik nap kiküldött a postára. Minden nap írt neki levelet, egy bizonyos tábori számra.

– Lilike, dobd be a postán ezt a levelezőlapot.

A posta a sarkon volt, nem messze tőlünk.

De azonnal hazarohantam.

– Anyuka, nem tudtam bemenni a postára! Sok katona áll előtte. Veszekednek, kiabálnak...

– Mit?

– Nem tudom... Minden katonának letépi a sapkájáról az aranygombot. Nem tudom, miért... És virág van mindegyiknek a gomblyukába meg a sapkájába tűzve... rózsák, őszirózsák... mégis olyan vadak... Üvöltöznek.

– Jaj, istenem! Iván, azonnal zárd be a kaput!... Gyerekek, maradjunk itt, ki ne mozduljon senki!

Kilestünk.

Piros-fehér zászlókkal rohangáltak az utcán, tök részegen, boldogan. „Vége a háborúnak!” – üvöltötték. És elkezdtek idegen emberek mindenféle vacakokat hurcolni magukkal, paplant, matracot, petróleumfűzőt, és letelepedtek a Fő utcán. Sátrat vertek az út közepén, a Neptun-szobor körül, padokat, székeket cipelték el, láttuk, hogy egy nőt is megkergettek, behúzták egy sátorba, pedig nem volt fiatal.

A házakba nem törtek be, az utcán éltek.

És másnap is jöttek, egyre többen, és vásároltak...

Nagyon jól ment a bolt.

Fura.

Ez tartott vagy egy hétig, vadul vásároltak az emberek, mint a megszállottak. Még a húsvágó deszkát is eladhattuk volna. Volt kék pénz, lepecsételt kék pénz, fehér pénz... szabadulni akartak tőle.

Dőlt hozzánk a sokféle pénz – de végül kiderült, hogy egyik sem ért semmit.

Aztán csend lett.

Elmentek a piros-fehér zászlós katonák.

Egyik éjszaka arra ébredtünk, hogy lőnek. Egyet, kettőt, aztán rengeteget. Harc volt az utcákon. Valóságos háború. Ropogtak a fegyverek. Iván rögtön előjött az istállóból – mert ő ott aludt a ló mellett, a hátsó kapunál lévő istállóban, egy szalmával teli szekéren –, és azt mondta:

– Panja, Panja!... Revolucija!

Nem tudtuk, mi az. Mama se tudta, de a ruszki Ivánnak ez nagyon ismerős volt. Átélté már a hazájában, még a japán-orosz háború után, jól tudta, mi az a revolucija. Neki ebben már praxisa volt és tudta, mi az... De a Mama nem tudta.

– Gyere, nézd meg, Panja! Gyere, gyere, nézd meg, hogy mi van az utcán!

Felosontunk mind, Anyuka is, a nagy hasával, az emeleti lakásba, a színpadunk helyére... Csendesen és lopakodva, nem tudom, miért.

Éjjel volt, és a felső emeleti lakás ablakai a Fő utcára nyíltak. Nem gyújtottunk lámpát, csak a firhang mögött lestünk ki.

Láttuk, hogy szemben, a Klein fűszerest, a Gömöri fűszerest, a Friedman Győzőt... mindenkit kirabolnak. Betörik az ajtókat, a kirakatokat, a raktárakat, és visznek, amit csak érnek. Húzzák,

cipelik, vonszolják a sokféle árut, lopnak, fosztogatnak, vagy ahogy Iván mondta, „zabrálnak” mindent.

Közben lőnek.

Itt-ott elesik, felbukik, vonaglik néhány ember. Akkor láttam először vergődő és mozdulatlan sebesülteket heverni az utcán. Sőt, hullákat is. Az egyik éppen a kapunk előtt terült el. Szétnyílt a feje. Hónapokig nem mertem arra a helyre lépni. Azt álmodtam, hogy a hulla lelke visszajár, és keresi az elveszett, véres testét és a széttört koponyáját... Mi ez?... A lövések nem zavartak senkit. Úgy rohantak a rablott holmikkal, mintha nem lennének halálveszélyben.

Egy fosztogatót lábon lőttek, de láttam, hogy fél lábon ugrál tovább, és azt üvölti:

– Le a kapitalizmussal! Halál a burzsujokra! Éljen a proletárdiktatúra!

Azt sem tudtuk, mi az, hogy burzsuj. Mi, mészárosok, burzsujok vagyunk? És mi az, hogy „proletárdiktatúra”?!

Pár évtized múlva, a második világháború után megtanultam, mi az. A pesti hentéseket és mészárosokat mind államosították.

Apuka burzsujnak számított volna, de azt már nem kellett neki megélnie, hogy az üzletét elvegyék.

Belehalt volna.

Neki a boltja az életműve volt.

Isten megkímélte attól, hogy lássa az összeomlását – bölcsen meghalt előtte, dalolva.

*

Anyuka nagyon félt.

Iván előhozta Laci bácsival a nagy bricskát – széles, hosszú szekér volt, hatalmas, vastag rúddal az elején, s ezt odaállították a bejárati kapu elé. A rudat levették, vaskampókkal jól odaszögezték úgy, hogy nem lehetett benyomni.

Mert szemben a Kleinnél, meg a Gömörinél, ahol csak egyszerű spaletták voltak a kirakaton, mindet betörték. Azt mondta Iván, a miénk erős, azt nem tudják betörni. Minek is törjenek be egy üres mézárszékbe? Nem volt ott hús, nem volt semmi.

És akkor a Mama azt mondta:

– Iván! Menj föl és hozd le Laci bácsival a gyerekeket. Zsuzskát is!... Legyünk együtt.

Összebújtunk a Mama hálósobájában – ahol ő mostanig csak Lajkóval lakott –, összebújtunk, mint a rémült kutyakölykök.

Ez a helyzet nagyon hasonlított arra, ahogy ezerkilencszáznegyvenötben egy kupacban éltünk Péterrel az óvóhelyen... Az összebújás az ember legmélyebb ösztöne. Talán azt érezzük ilyenkor, hogy egymást védjük... Összevonz és megvéd a szeretet.

Csak itt Eperjesen akkor még nem bombáztak. Meg hát a második világháborúban én már anya, itt még csak fiatal lány voltam.

Úgy aludtunk együtt, mint az állatok – egy kupacban.

Mindenki együtt. Gyerek, felnőtt, gazda, cseléd, férfi, nő, fiú s lányok – félelmükben a lények összebújnak.

De azon az éjszakán nem aludt senki... Nagyon meg voltunk ijedve. Akkor már én is éreztem, hogy itt valami nagy baj van.

Lassan hajnal lett.

És kora reggel, úgy hét óra körül, megzörgették a kapunkat.
Dörömböltek.

*

Úristen, ki lehet ez?!

– Iván, ne menj ki! – suttogta rémulten a Mama.

De annyira verték a nagykaput, hogy Iván mégiscsak elindult. Lehet, hogy valaki megsebesült és segítséget kér? Vett egy hosszú nyelű nagy baltát, leosont a lépcsőn, óvatosan odalopakodott a boltíves folyosóra, és megállt a fal mellett, jó távol a kaputól, hogy ha átlövik, ne érje golyó. Megkérdezte:

– Kto to?!

Egy vékony női hang azt felelte:

– Franciska... Franciska...

Iván visszajött és azt mondta:

– Franciska... Valami Franciska!

– Nem ismerünk mi semmiféle Franciskát... Kérdezd meg, mit akar!

Visszament.

Valami összevissza nyelven beszéltek odalent. A nő csak azt hajtogatta kintről, hogy Franciska, Franciska, de amikor látta, hogy nem értik, sipítozni kezdett úgy, hogy mi is hallottuk odafent:

– Die Gage!... Die GAGE!!!

– Engedd be! – kiáltotta le a Mama.

Iván keskeny rést nyitott.

A sovány Csoroszja beslisszolt a résen.

Bejött a szobánkba.

Csodálkozott, hogy ott vagyunk, egymáson egy nagy kupacban.

A következő párbeszéd németül zajlott.

– Hát maga? – kérdezte Mama. – Miért jött?

– Hétfő van.

– És?

– Hétfőn szoktam jönni, nem?

– Úristen, Gáge, maga nem látja, hogy mi van?

– Mi van?

– Merről jött maga?

– A hátsó utcán... Mindig arra szoktam. Rövidebb.

– És nem tűnt fel magának semmi?

– Láttam, hogy a Feldman fűszerest kirabolták. Ki van dobálva az utcára mindene... Turkálnak benne, rendőr meg sehol.

– Rendőr?!... Drága Gáge, maga nem látta, hogy kommunizmus van?!

– Az mi?

– Jöjjön ide az ablakhoz!

Kissé félrehúzta függönyt.

Gáge kinézett a Fő utcára.

Ott aztán meglátta a sebesülteket és a hullákat. A menekülő embereket, feldúlt házakat, halott lovakat. Az egyik az oldalán feküdt, a másik a hátán halt meg, lábakkal fölfelé... Müncz rőföst éppen a szakállánál fogva vonszolták ki az üzletéből, feje és inge véres volt.

– Mein Gott, hilf mir... oh, hilf mir bitté!... Bitté rétté mich! – imádkozott a néni ijedten. – Was ist dis?...

- Kommunizmus, Gáge... Észre se vette?
- És most mi lesz?!
- Nem tudom, mi lesz.

Persze ott maradt nálunk... Nem lehetett elengedni.

Ott aludtunk éjjel egy kupacban. A német Gáge a ruszki Gigant mellkasának jobb oldalán, mert úgy vacogott, hogy csakis egy erős férfitest közelsége tudta megnyugtatni.

Évtizedek óta nem ölelte férfi... ha ölelte valaha.

Ez az igazi Élőkép! – gondoltam.

Kár, hogy csak az emlékeimben maradt meg.

Iván, az orosz Gigant hatalmas mellkasának bal oldalán egy csúnya német vénasszony, jobb oldalán én, egy kislány. S még a várandós anyukám is, nagy pocakkal. De azt hiszem, mind ugyanazt éltük át: egy igazi férfi mellett nem kell félni.

Nem is féltünk.

Lassanként csend lett.

A vihar elmúlt.

Mindenki a helyére ment. Enni volt mit, mert Apuka gondoskodott mindenről.

SANYI

Egyik nap, kora hajnalban, Zsuzska felébresztett bennünket. Odakint még sötét volt.

– Hamar, hamar, fölkelni gyerekek!... Menjenek a felső lakásba! Mancika, Lajkó, Rózsika, Lilike! Te is, Iván!... Pasli, pasli föl, mindenki!... Jön a Gólya néni!

Szaladt az öreg Laci bácsihoz:

– Laci bácsi, gyorsan fogjon be! Vágtasson azonnal a Gólya néniért!... Siessen!... Hozza el azonnal!... És hozza a doktor bácsit is...

– Doktor bácsi?

– Igen, igen! Az öreg Bushnitz doktor bácsit!... Siessen, jön a kisbaba!

Tudtuk, hogy a Gólya nénit úgy hívták, hogy Preisz Ilona.

Mindnyájunkat ő hozott a világra.

Manci vigyázott ránk a felső szobában.

Anyuka szült, és nagyon drukkoltunk. Nekünk nem volt szexuális felvilágosításunk, nem tudtuk, milyen egy szülés.

Nekem, például, azt mondta egy barátnőm, a Kumanek Detti, hogy a mamáknak azért van nagy hasuk, mert megdagad a köldökük. Abban van benne a gyerek. És amikor jön a szülés, szétreped a köldök, és onnan jön ki a baba.

A bábaasszony, a „Gólya néni” kiveszi.

Azt is tudtuk, hogy ki tette bele: Apuka tette bele, de arról, hogyan, csak zavaros elméleteink voltak. De hogy jól van beleté-

ve, abban biztosak voltunk, mert a mi Apukánk mindenben nagyon ügyes.

Nagy sürgés-forgás volt a földszinten.

Néha kimentünk a gangra, és lefelé lestünk. Láttuk, hogy odalent jönnek-mennek, szaladnak, viszik a meleg vizet, a hideg vizet, a törülközőt, a lavórt... Mindenki lámpalázás volt, izgagtott... Még a Giza néni is átjött, anyámnak a legidősebb nővére.

Ott volt a doktor bácsi is. Kiment az udvarra egy cigarettát elszívni.

Észrevett minket.

Integetett nekünk.

– Jól van, gyerekek. Minden rendben, ahogy kell. Nyugalom.

Látta, hogy izgulunk.

Hosszú nap volt, nagyon.

Mamának igen nehéz szülése volt. Sokáig vajúdott.

Végül kora este nagy nehezen megszületett a gyerek.

Mikor mindent rendbe hoztak már, a Mama odahívta az Ivánt.

– Iván hozd le a lányokat, a Lajkót, és a Zsuzskát is. Mindnyájan gyertek ide.

A lépcsőházban sötét volt már. Nem volt villany. Iván fogta a kezünket, hogy le ne guruljunk.

– Gyertek, gyertek!... Megszületett a klápcsik!... Klápcsik, mindenki klápcsik.

Megilletődve mentünk be a szülőszobába.

Mama, szegényke, sápadt volt és nagyon meggyötört. Amúgy is le volt romolva már. Az állapota, de inkább a lelki okok miatt: Apáról nem tudott semmit.

Körülálltuk az ágyát.

Nem mertünk hozzányúlni... Ő sem csókolgatott minket. Soha. Most sem. Nálunk ez nem volt divat. Megcsókolni a gyerekeket, babusgatni, puszilgatni nem volt szokás.

Mindnyájunkat megsimogatott, a fejünk búbját és az arcunkat is az ujjá hegyével, majd azt mondta:

– Jók vagytok, gyerekek... Legyetek is jók... Itt van a kistestvéretek. Egy fiú... Sanyika.

És kitakarta a baba arcocskáját.

Hát...

Nagyon csúnya kis csecsemő volt.

Kopasz... Vén picurka... Lila...

Én a Mancira néztem.

Manci Rózsikára.

Ő Lajkóra...

Lajkó rám.

Mindannyiunk szemében ott volt a leplezetlen csalódás.

Hát ez nagyon csúnya, szegény!

De igyekeztünk jó pofát vágni. Főleg, amikor egyenként oda mentünk az ágyhoz, és megnéztük közelről is a babát.

Engem csak az vigasztalt, hogy ezentúl nem én leszek a legkisebb gyerek a családban, hanem ez a szegény Sanyika. De a többieknek minden színészi képességére szükségük volt, hogy azt mondják:

– Jaj, milyen szép!... Milyen aranyos kis baba!... Mint egy kis bölcs!... Milyen komoly...

Zsuzska hátravont bennünket az ágytól.

És akkor lomha léptekkel elindult Iván.

Egy szelíd óriás. A Gigant.

Odalépett a Mama ágyához, és leborult, mint egy istennő előtt. Megcsókolta először az ágyról lecsüngő jobb kezét, majd fölemelte, és rátette a melle közepén heverő bal kezére. Egy-másra fektette őket, s mindkettőre ráhelyezte az ő erős, hatalmas férfitenyerét.

Aztán hüvelykujjával egy keresztet rajzolt Anyuka homlokára, és megcsókolta két csukott szemét.

Majd letérdelt előtte, és hosszasan imádkozott.

Valami pravoszláv áldást mondott, de olyan áhítattal, ahogy embert még nem láttam imádkozni. Nem az éghez fohászkodott, nem is valami égi szenthez, hanem Anyukához... A gyermeket szülő Anyához, a Nőhöz, akiben istent látott.

Neki szóltak a dörgő, mély hangú, orosz szavai.

Nem értettük, mit mond, csak azt éreztük, hogy a férfiembe-
rek nevében megköszönte neki a fájdalmas szülést, áldást kért rá, és a kisedre is, akit a világra hozott.

Ilyen biblikus jelenetet nem láttam.

Azóta sem, soha.

Korábban is térdelt már Iván a Mama előtt, mint szolga a kenyéradó gazdája előtt, de ez más volt: az Anya előtt borult le, s megköszönte neki, hogy embert hozott a világra.

Elképzelni sem tudtam, hogy ebben a pufajkás, primitív, drabális ruszkiban ilyen főpapi szentség él.

Mintha angyalok lettek volna körülöttünk...

Ezek után már nem maradhattunk a szobában.

Mamának szüksége volt a nyugalomra. Ott fürdették a gyermeket mellette. Jött a bába, a Zsuzska, és a Mancsi is, aki afféle

anyahelyettes lett, ő most ránk vigyázott inkább. Megfésült bennünket, megnézte, tiszta-e a kezünk, és aztán továbbította Anyuka halk utasításait az üzleti részleg, az inasok felé.

Mert közben már arra is figyelt – a boltra.

Később többször is beosontam a szobába.

Megnéztem közelről az alvó kisbabát.

Pár nap után már nem is volt olyan csúnya.

Elmúlt arcáról a születés gyötrelme, tisztult a magzatvízben ázott, lila bőre... kisimultak róla a vén ráncok. Kopasz fején pihéket fedeztem fel. Néha már úgy tűnt, mosolyogni is tudott a fogatlan szájával, főleg, ha Anyuka a mellére vette, és szopott.

*

Csak amikor befejeződik egy élet, akkor látjuk az egészet.

Ezt azért el kellett mondanom.

Sanyikából csodagyerek lett. Festett, lediplomázott az orvosi és a bölcsészeti egyetemen is. Festő is lehetett volna, nagy művészi tehetség volt, de inkább sebész lett, és amikor jött a vész-korszak, a második háború, sebészését fegyverre cserélte fel, partizán lett, és harcolt az embertelen gonoszság ellen.

Elfogták, gyalázatosan megkínozták és kivégezték.

A börtönben még készült róla egy fotó.

Hogyan, nem tudom.

Éppolyan kopasz és elgyötört volt, mint amikor megszületett.

Később dízsírhelyre temették.

Anyuka mindannyiunkat szeretett, de tudtuk, hogy Sándor a legkedvesebb gyermeke volt.

Kiskora óta tisztelte, s azt mondta: sokat tanult tőle.

Fura, de így volt.

Gyerek tanította az anyját. A dísztemetése után mondta is az akkori összegyűlt hírességeknek, újságíróknak: „Tőle tudok minden fontosat, amit tudok.”

Lassanként csend lett az utcán.

Halotti csend.

Laci bácsi azt mondta, kimegy és megnézi, hogyan néz ki ez a város.

– Ivánt vidd magaddal!

– Dehogyan viszem. Iván orosz, nem is tud olvasni. Majd kimegyek a hátsó kapun.

Mert az első kapu előtt nem vettük el a szekeret meg a szekérrudat, olyan bátrak azért nem voltunk.

Laci bácsi kiosont a hátsó kapun... Az egy másik utcára nyílt, szemben volt egy kis pékség, a Klein bácsiék péküzeme.

Kijött a Klein.

– Laci bácsi, mi van magukkal? Annyit zörgetek, nem hallják?... És mi van az asszonyával?

– Kisfia született, és jól van. Azért nem halljuk a zörgetést, mert lent élünk mind a sötét szobában, tetszik tudni, az üzlet mögött... Nincs semmi baj.

– Várjon egy picit.

Bement, és hozott egy zsákban két kenyeret.

– Ezt adja oda az asszonyának. Ezután mindig bedobok maguknak egy-két veknit. És akármilyen kell, csak jöjjön el hozzám!... Üdvözlöm a Minkát.

Laci bácsi örömmel hozta el a kenyeret. Nagy szó volt ez akkor.

Másnap az első ajtón dörömböltek.

Spanner bácsi, a hentes érkezett meg. Kötés volt a bal kezén. Iván beengedte. Hátizsákban hozott disznóhúst, zsírt, kolbászt, szalonnát, felvágottat, májast, ilyesmit.

Ránézett Mamára.

– Minka, te rosszul nézel ki, nagyon eleresztetted magad... Iszol te tejet?... Tudsz szoptatni?

– Honnan innék én tejet, Spánikám? Nincs nekünk tejünk... Étvágyam sincs... Mi van a kezeddél?

– Kicsit lelőttek... Egy ujjam ausz. Otthagytam nekik a fronton, a kurva anyjukat. Ennyit megér nekem a szabadságom... Egyujjnyi szabadság, hehe!

Pár nap múlva megint dörömböltek a kapun.

Ott állt Spanner bácsi egy soványka tehénnel.

Vállán nagy zsák széna. Laci bácsi segített neki, és a vonakodó tehénkét bekötötték az istállóba. Kedves jószág volt, mintha tudta volna, mi dolga van itt. Zsuzska fejte. Mamának minden nap innia kellett egy nagy csupor friss, langyos tejet, mert nagyon le volt romolva.

Ilyenek voltak akkoriban az emberek.

Jó emlékezni rájuk.

APÁM FELNŐTT LESZ

Anyuka nem csak fáradt volt, szomorú is.

Apáról semmi hírt nem kapott. Pedig tudtuk, hogy a háború a vége felé jár.

A Spanner, akitől a húsokat kaptuk, az is hazajött a harctérről. Szerencséjére pont a mutatóujját vesztette el, nem tudta meghúzni a puska ravaszát, és hazaengedték. Őt is kirabolták, de legalább a családjával élt... Anyuka meg itt volt, egyedül.

Hiába vettük körül és tartotta mellén a babát, szomorú volt.

Kétségbe volt esve. Sírva szoptatott. Hiába mondta neki Zsuzska, hogy bizzon az Istenben, és legyen derűlátó és bizakodó, mert ha bánatos tejet ad a gyerekeknek, bánatos lesz az is, egész életében.

Érezte, hogy baj van.

A nők sejtenek mindent.

Egyik nap hírt kapott, nem emlékszem kitől, hogy Apa megsebesült.

Él.

És itt van Varannón, a hadi kórházban.

Varannó a mi megyénkben volt. Apa gyakran járt oda, vásárookra. Nagyon messze nem lehetett, ha kocsival oda tudott menni.

– Elmegyek hozzá – mondta Mama.

– Azt nem lehet.

– Megyek.

- Lőnek!
  - Lőjenek.
  - És mit tetszik csinálni a Sanyikával?
  - Viszem magammal.
  - A gyereket?!... A frontra?
  - Akárhová.
  - Most írta a haditudósító, hogy Varanno előtt még ágyútűz van...
  - Nem baj.
  - Most vezényelték oda a huszonegyedik huszárszázadot, nagyságos asszony.
  - Majd viszek kardot... Ne féltsenek.
- Mint egy őrült, olyan volt. Megközelíthetetlen.
- Egy kisbabával a frontra, nagyságos asszony?!
  - Isten vigyáz ránk.
  - Legalább tessék egyedül menni... Mi majd itt vigyázunk a Sanyikára.
  - Jön velem!... Majd Iván imádkozik értünk... Ugye, Iván?... Téged meghallgat az Úristen... Azt akarom, hogy lássa még a gyerekét.

Nem tudták őt lebeszélni. Nem is lehetett. Amilyen hajthatatlan akarattal szülte meg Sanyit erre a veszélyes világra, úgy nézett szembe a halállal, még az újszülött halálával is. Ha él, lássa még az apja... Mintha valami hatalmas, ismeretlen erő játszott volna vele.

Szemernyi félelem nem volt benne.

Alaposan megtárgyalták a tervet Ivánnal és Laci bácsival. Jól bebugyolálták őt és a kisbabát is. Sok párnát, paplant, pokrócot,

puha pólyákat tömtek a kocsiba. Csináltak nekik egy meleg fészket. Nem a nyitott bricskával mentek, hanem a nagy, fekete kocsinkkal, amelynek az esővédő ernyőjét is felhúzták hátul, hogy ne érje a mamát meg a csecsemőt eső és szél.

Sanyikának ez volt az első útja a nagyvilágban.

Laci bácsi ült a bakra, mert tudta az utat.

Sokszor megtette.

De Mama előrelátó volt. Akárhogy is, veszélyes idők voltak. Mégiscsak egy idős ember.

Azt mondta Ivánnak:

– Gigant, ülj fel te is a Laci bácsi mellé. Bármi előadhatja magát... Lássák, hogy egy erős férfi van a bakon... És hozd a vadászpuskát is.

– Nekem azt nem szabad. Hadifogoly vagyok.

– Nem baj. Ha magyarok jönnek, az enyém a puska. Ha meg oroszok, még hős is lehetsz... Indulás!... Pasli!

Az volt csak a baj, hogy Sanyika útközben szüntelenül bömbölt.

Mintha szirénával mentek volna.

Kendője alá vette, és tejével nyugtatta.

*

Egyedül maradtunk.

Életünkben először – mamátlanul.

Giza néni jött át, hogy vigyázzon ránk. Bezárta a kocsmát. A fiai mind a harctéren voltak, a férje meg egy szenilis vénember, nem lehetett rábízni a boltot. Nálunk maradt, és ott volt Zsuzska is, nem voltunk ellátatlanok.

Nehéz napunk volt.

Vártuk, mikor fog Anyuka hazajönni és hogyan.

Eltelt az egész nap.

Beesteledett, de nem voltak sehol.

Éjszaka sem.

Nem aludtunk.

Hajnalban jöttek haza, végre.

Rohantunk le a sötét szobába.

A Mamát rögtön ágyba fektették, boros teát adtak neki, forró, mert nagyon fázott. Egész testében didergett. A gyerek meg üvöltött, bömbölt, rögtön vitték szoptatni, miközben Anyuka vacogott és sírt.

Síró anya egy síró kisbabát szoptatott.

Ilyet nem lehet elképzelni, képen sem láttam még soha.

– Miért tetszik sírni?

De nem tudott beszélni. Minden igyekezetével próbálta valahogy, de képtelen volt előttünk leplezni állapotát.

– Apuka?...

Nem felelt.

– Él?

Sokáig hallgatott.

– Él...

És szomorúan sóhajtva megismételte:

– Él.

Nem tudta folytatni.

Végül elmesélte, hogy megtalálta Apát, csupa megnyomorodott, nagybeteg, haldokló között. Karja, lába hiányzott a legtöbbszörnek.

Apuka közelében valami srapel robbant fel. A lábán sebesült meg. Bokájától egészen a combja tövéig lövedékek és vasszilánkok voltak, amiket kiszedtek már. Be volt kötve a lába, a fehér gézt átítatta a vér, de azért rá tudott állni valahogy.

Amikor meglátta Mamát a gyerekekkel, letépte a kötését, s azt kiabálta:

– Hagyjatok engem meghalni!... Hagyjatok!

Nem tudta megnyugtatóni. Próbálta, de nem sikerült. Nem a borzalmas fizikai fájdalomtól üvöltött, hanem valósággal megbolondult mindattól, amit átélt.

– Apa megváltozott – mondta Anyuka. – Olyan más lett. Komor és vad... Sohasem láttam ilyennek... Nem is örült nekem. A gyerekekre is alig nézett!... Ő, aki élt-halt a gyerekeiért. Rá se pillantott a Sanyikára. Mutattam neki, de nem érdekelte... Kimentük az udvarra... Kitakarta a lábát és megmutatta, hogy mennyi véres seb és gennyes hús van rajta... Tépkedni kezdte a kötését. – Nem!... A frontra többé nem megyek, Mamácska! – ordította. – Inkább vágják le a lábamat, de én többé a háborúba nem megyek! – Tépkedte a kötését, mutatta a véres sebeit, térdét, lábcsőjét, combját. Mint a vágott marháké, olyan volt a nyers húsa.

– Nem akarom, hogy ez nekem meggyógyuljon! Itt akarok maradni a kórházban!... Nem megyek vissza a frontra.

És a Mama előtt fölmarkolta padja alól a piszkos földet, és bedörzsölte vele a sebeit, hogy gennyesek maradjanak. Hogy ne vigyék újra a harctérre, inkább vágják le a lábát.

– Meg akarok döglenni! – üvöltötte. – El akarok felejteni mindent!... Téged is!... Mindenkit!

– Ez már nem ugyanaz az ember – zokogta nekünk Anyuka. – Oda akartam adni neki a gyerekét, legalább vigasztalja a bömbőlő Sanyikát, de ki sem bugyolálta, meg se nézte, látni sem akarta.

– Vidd el innen! Te se gyere többé! Ne láss engem így, ez nem neked való...

– Nem szeretsz?

– Senkit. Magamat sem. Nem akarok élni... Menj haza, Mamácska! – mondta kissé lágyabban, erőt véve magán. – Menj haza, s öleld át a gyerekeket, helyettem is... Menjetek!

– Ez nem fizikai fájdalom volt – mondta a Mama. – Apuka megbolondult.

*

De nem hagyta annyiban a dolgot.

Volt neki egy vöröskeresztes kitüntetése. Egyszer a házuk előtt egy sebesült katona vérzett és elájult. Kiszaladt Zsuzskával, hoztak vizet, gyolcsot, kötszert, fehér törülközőket, és azonnal elsősegélyben részesítették.

Aztán orvost hívtak, és elvitették a hadikórházba.

És ezért a Mama nagy kitüntetést kapott. Nem is kellett elmenni érte. Két úr jött a Vöröskereszttől, és hozott neki egy plecsnit meg egy díszes oklevelet. Ez arra jogosította fel, hogy bármikor, bárhova ingyen utazhat, az egész országban. Ezt persze nem használta ki... Hova ment volna?... De most ezzel a kitüntetéssel bement a főorvoshoz, és kérte, hogy szereltesék le Apát. Engedje haza a kórházból, ő vállalja a gondozását... Megmutatta az igazolást, milyen szakképzetten ellátta azt a sebesült

katonát, mert szó szerint ez állt ebben a dekrétumban. Azt mondta, vállalja, hogy Apát otthon kezeli, kötözi, mankóztatni fogja... Ha kell, kórházba viszi, és akár műlábat csináltat neki, csak engedje haza, az isten szerelmére, mert egyedül él egy csecsemővel, és négy gyereke is van még.

Könyörgött.

A főorvos mindent megígért. Menjen haza nyugodtan, haza fog jönni a férje.

Mama nagy harcos volt, de nem bízott az ígéretében.

Akkoriban már senkiben sem bízott.

Megváltoztak az emberek.

De eltelt pár nap, nem is egy hét, csak négy-öt nap, és Apuka, a drága, megjött.

Hazahozta a Vöröskereszt.

Nem ismertünk rá.

Nem azért, mert riasztóan sovány volt, a derűs, kövér férfi helyett egy dülledt szemű csontváz, hanem mert tényleg egy másik ember lett. Kövér, tokás, örökké mosolygós férfi helyett egy beesett arcú csontkoponya. Ha az utcán látom így, bekötözött lábbal, bottal, nem ismerek rá, hogy ez a sánta koldus az apám.

Komor volt.

Ha mosolyogni próbált, riasztó lett.

Vicces kedve elmúlt. Az idő távlatából azt mondom, örökre. Pedig azért igyekezett kedves lenni hozzánk. Simogatott bennünket, sorba mentünk elé, s ujjaival épphogy hozzáért az arcunkhoz.

De az ő arca kemény maradt és mosolytalan.

Majd letette botját.

Ölébe vette Sanyikát, futólag megnézte, de szemében inkább sajnálat volt, mint apai öröm. Mintha azt mondta volna: „Sze-gényke!... Nem tudod még, milyen világra születted.”

Később aztán összeszedte magát, és megnézte, mi van a ház körül.

Elsántikált ide-oda-amoda.

Botorkált egykori birodalmában.

Hamarosan jöttek az iparosok, és megcsinálták a felső lakást. Nem tűrte, hogy Anya a lenti sötét szobában éljen. Láta rajta, milyen leromlott állapotban van.

– Napra kell menned, Mamácska! Sápadt vagy nagyon... Ezentúl vigyázok rád.

Nekünk meg azt mondta:

– Mamát kímélni kell.

És hozatott még két tehénkét.

– Ezentúl nem jöhetsz le a mézárszékbe – mondta nekem. – Kicsi vagy még, Lili. Majd a Mancsi lejön. Már nagylány. Ő áll be helyetted.

Onnantól Mancival beszélt meg mindent.

Mamának többé nem kellett húst mérnie, mert fölvetett egy se-gédet, aki levágta, kimérte, kicsontozta és be is csomagolta a hú-sokat.

Mancit a pénzárba ültette. Sok dolga volt, mert rengetegen vásároltak hitelbe, a fél város névsora állt egy hatalmas könyv-ben, amelybe a tartozásokat vezette.

Amíg férjhez nem ment, Mancsi ott dolgozott az üzletben.

Akkor már az iskolák is kinyitottak. Én azt hiszem, negyedik elemibe jártam, Rózsika az első vagy a második gimnáziumba, nem tudom pontosan.

Az életünk nem volt olyan, mint azelőtt. Senki sem vigyázott ránk. Elkanászodtunk, elcsavarogtunk. Nem jöttünk haza az iskolából, elmentünk a ligetbe, a játszótérre. Főleg Rózsi és én. Lajkó gimnáziumba járt, ő pontosan hazajött egy óra után. De mi ketten állandóan csavarogtunk, fiúkkal kujtorogtunk, cigarettáztunk.

– Jaj, Istenem, hol vannak ezek a lányok?... Iván, keresd meg a Rózsikát és a Lilikét, biztos a ligetben vagy a játszótéren mászkálnak, hozd haza őket!

Iván ránk talált.

– Nu, pasli damoj gyevuski! – kiáltotta. Kézen fogott minket, s odavitt a Mama elé. – Itt vannak a gyerekei, Mamuska, semmi baj.

Apa látta, hogy nincs senki a háznál, aki a gyerekekkel törődjön.

– Kell ide valaki! Egy intelligens, komoly nő kell neked Mamicsku, aki segít neked, s ellátja a pici babát is.

Apróhirdetést tett az újságokba.

Keresünk egy rendes, jóra való, komoly nőt, aki csecsemővel tud foglalkozni. Meleg otthont, ellátást és fizetést adunk.

Ez nagyon kedvező ajánlat volt a háború után. Rögtön jött Bécsből egy levél, hogy küldenek egy vénlányt, ha megfelel.

Azonnal táviratozott: „Jöjjön azonnal. Stop.”

Így került a házba Freulein Flóra.

Egy vékony, vöröses hajú nő. Vénlánynak nevezték, pedig nem volt csak harminchat esztendő. Akkor ez már vénlánynak számított. Ha eddig nem kellett senkinek, ezután sem fog. Különben is öreges volt, kicsit szeplős, fehér bőrű, nagyon kedves, szelíd teremtés. Egészségügyi iskolába járt, mert ápolónő akart lenni, és tudott a csecsemőkkel is bánni.

Mama boldog volt.

A felső lakásban voltunk, ahol valaha színházat játszottunk. Freulein Flóra is ott élt velünk, Lajkó is. Ott volt akkoriban a „kupac”. Lent a konyha, ott főztek. Apuka is fölszereltetett egy fonott kötelet, csengőt akasztott rá, ha Mamának kellett valami, csak megrázta, fölhívta Freulein Flórát, aki azonnal röpült a csengettyűszóra, mint karácsonykor az angyalok.

– Mi kell, meine Frau?

– Peluski, peluski, peluski!

A lány leszaladt. Volt egy másik kötél – ez volt Apuka találmánya –, azon egy kosár. Mama beletette a szennyes pelenkákat, leeresztette, Flóra beletette a tisztákat, és Anyuka felhúzta.

Így működött a szállítóliftünk, nem kellett a Freulein Flórának a nagy házban sokszor föl-le szaladni a lépcsőn.

Egyáltalán nem tudott magyarul.

Osztrák volt, így hát kénytelenek voltunk németül beszélni. Zsuzska megtanult egy pár német szót, Flóra megtanult néhány szót tótul és magyarul. Megértették egymást.

Így éltünk.

*

A városban csend volt. Úgy látszott, rend van. Az emberek mindent megvettek, szabadulni akartak a különféle színű pénzekről. Hetente romlott az értékük.

Aztán egy szép napon, piros-kék-fehér zászlóval, bevonultak a cseh katonák.

Bezárkóztunk az otthonunkba, ki sem mertünk mozdulni.

Nem is csoda.

Annyi mindenen mentünk keresztül. Először jöttek piros-fehér-zöld zászlóval a magyarok, elmentek, jöttek vörös zászlóval a kommunisták, elmentek, végre csend lett, és bejöttek piros-kék-fehér zászlóval a csehek.

Nekem, felvidéki kislánynak nem kellett történelmet tanulnom. Elég volt kinézni az ablakon. Később, amikor sokat olvastam, és megismertem *Az ember tragédiáját*, nem tudtam elúzni magamtól azt a gondolatot, hogy zseniális földim, Madách Imre, azért tudta három órába belesűríteni az egész emberiség tébolyult rendszerváltásainak az egész történetét, mert felvidéki volt, itt született s élt sokáig Eperjes közelében, és kinézett az ablakon.

Féltünk.

Pedig számítottunk a bajra, hiszen a férfiak olvasták az újságokat, tudták, milyen volt a „béketárgyalás”. Apuka azonnal mondta, hogy ezek meg fognak minket szállni.

Amikor bejöttek a csehek, azonnal fellángoltak a magyar indulatok. Pedig itt nem voltak olyan túlságosan magyar érzelműek az emberek. Itt a Felvidéken a tót, német volt többségben, kevés zsidó, és keverten beszéltünk. Itt nem volt nacionalizmus.

Magyarok voltunk, persze, de sokan nem is tudtak magyarul. Nagymamám, a Babus például egyáltalán nem.

Aki nem akart maradni, elmehetett, és mindenét magával vihetett. A pedagógusok legtöbbször Magyarországra költözött.

Elmentek a dzsentrik is, akiknek birtokuk volt. Azok mind nagy magyarok voltak, azaz egyszerre azok lettek. Úgy gondolták, ez úgyis csak egy rövid átmenet lesz. A házaikat, a kúriákat meg a kastélyokat bezárták. Az állatállományt eladták. Apám megvette tőlük a marhát, a baromfit, mindenfélét.

Sok lakás felszabadult.

A cseh katonák családok emberek voltak. Csak időleges szolgálatot teljesítettek itt. Elhozták a feleségüket, gyerekeiket, egész családjukat, és az üres lakásokat azonnal meg is kapták. A Rendőrséghez is sokan kerültek. A Városházán mindenki megmaradhatott, de ide is jöttek csehek. Nem volt ellenséges érzés. Könnyen megértették egymást – szóval nem volt semmi nagy baj.

Az iskolák úgy voltak – akkor a negyedik elemibe jártam –, hogy a tanév végével megszűnt a magyar oktatás. A felsőbb osztályokban azonban végig magyarul lehetett tanulni.

Lajkó még magyarul érettségizett, de nálam beszüntették, hogy magyar vagyok.

Rózsikával volt a baj.

Ő az evangélikus polgáriba járt, és egyszerre vad nacionalista lett, olyan nagy magyar, hogy kicsapták az iskolából. Olyan dacos, szókimondó, makacs és erős akaratú lány volt, hogy nem bírtak vele.

Kirúgták.

Fellángolt benne az ősi magyar érzelem, nem tudom, milyen mélyről, de úgy, hogy azonnal kirúgták az iskolából. Nem tudni, honnan eredt ez benne, mert ugyan még szűz volt, de szerelmes már nem.

Ahogy mondták:

– Eltávolítottuk, mert rossz hangulatot teremt.

Magánúton fejezte be az iskoláit, ami Apukának nagyon sok pénzébe került.

Én valahogy hamar beleilleszkedtem. Ha nem imádkozhattam a Császáráért, Királyért meg a Hazáért, akkor elénekelttem a „Zije matka Slávát”, a szlovák himnuszot.

*Vihar zúg, mennydörög, fenn a Tátra ormán,
Várj szlovák testvérem, majd elül az orkán.
Népünk ébredez már!*

Tótul, persze.

De már nem volt szabad úgy mondani, hogy „tót”, csak azt, hogy „szlovák”.

Sőt, „csehszlovák”.

Az iskolában már nem tanultunk magyar, csakis cseh történelmet. Nem is voltak már magyar tanítók, mindent szlovákul tanultunk.

Engem ez nemigen zavart.

Rózsi Kassára járt vizsgázni.

Akkoriban már csak a zenének élt.

Egyszer leültünk beszélgetni.

Megkérdeztem tőle, mivel láttam, hogy szüntelen lázadozása mennyi gondot okoz Apukának, hogy mitől lett ő ennyire ma-

gyar.

Én sokkal kisebb voltam, de ezt a beszélgetést sohasem felejttem el.

Válasz helyett leült a zongorához, és játszani kezdte a szlovák himnuszt.

– Most figyelj! – mondta.

És miközben két kézzel kísérte magát, énekelni kezdte a tót himnusz melódiájára ezt a szöveget:

*Azt mondják, nem adnak engem galambomnak.
Azt mondják, nem adnak engem galambomnak.
Inkább adnak másnak,
Annak a hatökrös,
fekete subásnak.*

*Pedig az én rózsám, oly szelíden néz rám.
Pedig az én rózsám, oly szelíden néz rám,
Vagy ha csókot hint rám,
Tizenkét ökörért,
csakugyan nem adnám.*

– Szép.

– Tudod, mi ez?

– Hát a dallama a szlovák himnuszé...

– No, várj!

*Édesanyám kérem, ne hűtse a vérem.
Édesanyám kérem, ne hűtse a vérem.
Hiszen azt ígértem,
hogy az én rózsámmal,*

holtomig beérem.

– Ez egy magyar népdal – mondta. – Nézz ide! – a kottát mutatta: – „Bartók Béla: Tíz könnyű zongoradarab”... Ezt is elvették tőlünk... Mindent... Apuka életét is majdnem elvették!... És a „hazát” is, amiért állítólag meg kellett volna halnia... Senki igazán nem vesztett a háborúban, csakis mi... Apuka elvesztette örökvidám lelkét, az egészségét, mi meg Eperjest... Aki csak sodródik az árral, Lilike, annak rossz lesz az egész élete, és hiába való a halála...

Ezt mondta. S még hozzátette:

– Alkalmazkodni kell, sőt, szükséges is, de csak bizonyos határig... Ez így van mindennel, még a fiúkkal és férfiakkal is... Meglátod majd, ha nagy leszel!... És ha párod lesz valaha!... Ezért szakítottam a Thökölyvel. Amikor az alkalmazkodás már a lelkedbe, az életedbe kerül, amikor már a bőrödre megy, és nem lehetsz az, aki vagy, nem szabad folytatni tovább. Akármilyen ára van.

*

Apuka, hála a jó istennek, rendbe jött. Már nem volt olyan komor. A régi vicces kedve soha nem jött vissza, de kedves volt, bizakodó. Tulajdonképpen olyan, mint régen, csak megkomolyodott. Talán így mondhatom: kicsit megkeseredett.

Akkor lett felnőtt.

Ezzel a mai szememmel így látom.

Nagy állatállománya volt. Radiszkón építtetett egy hatalmas istállót.

Egyszóval jó életünk volt.

Én nem bántam, hogy csehek vagyunk. Csak Rózsi bánta. Nekem valahogy nem voltak határok ott, ahol másoknak voltak... Na, mindegy.

Ekkor felszólították Apát és az összes mészárost, adjanak be egy pályázatot a versenytárgyalásra, hogy az ott állomásozó katonaságot ellássák hússal.

Apa nyert.

A lába meggyógyult, már nem is használta a botját.

Vásárokra járt, dolgozott.

De persze sok emberre volt szüksége.

Akkor jött hozzánk a Hunyadi János.

Ő lett Apának a komoly segédje, adjutánsa, helyettese. Ha Iván nagy volt, ez egy még nagyobb óriás, mint Iván. Lehet, hogy Pesten ez védett, történelmi név volt, de itt Cseszkóban nem számított. Így hát elmondhatom, hogy én személyesen ismertem a nagy Hunyadi Jánost. Rózsikának ez biztos imponált. Volt már Thököly, most Hunyadi, még egy Rákóczi hiányzott, és akkor teljes a lista.

Volt még két fiatalabb segédünk, inasok is, de ezek már nem fajtiszták voltak.

Lassan kialakult egy nagyüzem.

Az öreg Laci bácsi megmaradt, de fölvettek mellé két fiút az istállóba, mert nem győzte a munkát egyedül.

Mi történt Ivánnal?

Ez külön regény.

A háború végén kicserélték a hadifoglyokat, és neki vissza kellett volna mennie Kijevbe.

De nem ment.

Beleszeretett itt a faluban egy szép mellű özvegyasszonyba, akinek a férje ott halt meg Oroszországban.

Iván ismeretlen bajtársai dőfték le egy szuronyrohamban.

Ő meg itt lett hadifogoly, de az igazi szerelem túlélte a népek csatáját. Nem volt kérdés, ki kit ölt meg, kit szúrt agyon, és ki volt valaha bajtárs, ellenség vagy hadifogoly.

Elvette a szép magyar özvegyet feleségül, így ő is csehszlovák lett, és maradhatott.

Gyerekek is született, hamarosan.

Néha meglátogatott bennünket, egyre jobban beszélt már magyarul.

A kiskomát is gyakran elhozta.

Apuka csak úgy hívta, „a kis Iván Szergejevics”.

Valójában Mihály volt a neve.

Azt már a gyerekeknek kellett később kibogoznia, mennyire volt magyar, orosz, szlovák vagy csehszlovák.

Egy nem volt benne, nagy szerencséjére – zsidó.

Így ment itt az életünk Közép-Kelet-Európában.

LÁNYKÉRÉS

Elmesélem, hogyan történt akkoriban az ilyesmi.

Manci már húszéves volt, és a szüleim úgy látták, férjhez kell mennie.

Ez úgy ment, hogy keresni kellett neki egy férjet. Hiába tanult hegedülni, énekelni, könyvelni, hiába járt bálba, hiába tanult meg franciául és Anyuka segítségével főzni, egy nő élete csak akkor teljesedett be, ha férjhez ment.

Egy fiú *embernek* született, egy lány nem. Csak akkor vált azzá, ha férjhez ment és anya lett. Ebben az esetben új nevet adtak neki, valamilyen „né” lett, s az igazi neve, mint „lánykori név”, csak papíron létezett tovább. Ha azt mondom, hogy „két ember állt a kapu előtt”, tudod, hogy két férfi. És ha azt, hogy „hazajött az emberem”, tudod, hogy ezt csakis egy nő mondhatja. Anyuka nem így mérte az emberséget, de biztos, hogy benne is átvillant az öröm, hogy fiút szült végre.

Mi nők nem vagyunk emberek.

Gyárilag félkész termékek vagyunk, nehéz minket eladni.

Szerencsére a legtöbb „embernek” hiányzik a nő, s ezért mindig akad vevő.

A zsidókat üldözik, a nőket nem, de nem veszik őket egészen emberszámba. Még a rabbik sem, legyünk őszinték, mert mi Éva lányai vagyunk, s mi hoztuk a bűnt a földre.

Jó, hogy csak magamban beszélek itt, és a magnómon kívül nem hallja senki. Kimondhatok olyasmit is, amit nagyon jól tu-

dunk, de nem merünk beszélni róla.

Szóval, mi nők úgy vagyunk, hogy a szerelemmel „találkozunk” – de egy férjet, azt „fogni kell”.

Ez két külön műfaj.

Az egyiket valami ismeretlen Isten vagy a sors rendezi – a másikat a mi szívós munkánk, ügyességünk, erőfeszítésünk.

Sajnos az a tapasztalatom, hogy az Isten rendezése jó ugyan és gyönyörű, de előbb-utóbb megbukik.

A szerelmi házasságok nemigen tartósak.

Tönkremennek a hétköznapiakban.

De az általunk megfogott férfiakkal tovább lehet élni. Nem véletlenül vannak fogva: nem tudnak könnyen lelépni, és átszeretni másba.

Nos, valaha a „fogás” a szülők dolga volt. Egy háromlányos apának meg anyának nagy gondja volt, hogy jó férjeket fogjanak.

Egy húszéves lánynak még volt sansza arra, hogy fogjanak neki valakit.

Rózsika ezt, a magyar nyelv bölcsességére hivatkozva, úgy mondta, hogy a lány „eladósorba kerül”.

Ugyanezt mondták Apukának, ha borjúkra és a fiatal tehenekre alkudott.

De ki vesz egy öreg tehenet?

Senki.

Mint minden, a férjvadászat is szegény Apuka gondja maradt.

Volt úgy néha, hogy egy lány talált magának valakit, de ez nagy ritkaság volt akkoriban. És a tapasztalatok szerint nem is

végződött jól a dolog. Velem is ez történt. Szerelmes lettem. De normális esetben a lányt *inkább adták másnak, annak a hatök-rös, fekete subásnak*, ahogy a szlovák himnusszá magasztosult magyar népdal mondja.

Hiába dalolja a szegény, szerelmes lány azt, hogy az ő rózsája:

*Megkínált csókjával, piros szamóccával,
Melyet az ujjával csipegetett, midőn
Künn vót a nyájával.*

– a szülők számára ez nem jelentett életbiztosítást. Piros szamóccával nem lehet egy családot eltartani. És egyáltalán: a Szerelem gyönyörű érzés, de minden színdarabban csak az első felvonásig tart. Utána jön az igazi dráma. Ujjal csipegetni szamóccát, s a lányt gyengéden etetni csakis a darab elején szoktak. Aztán már jön a szamócabefőtt, a penész, a „már megint nem elég édes”, az „utálok a szamóccát”, s végül a „hú, de szar ez a lekvár”..., és a csókos szamóccacsipegetés után jön a szüntelen ott-honi veszekedés.

Vagy jön egy másik szerelmes pasi, egy másik lány, és egy ideig etetik egymást.

Ez még a jobbik eset.

Mi van akkor, ha a szegény férfinak szamóccája sincs már?

Jobb, ha ezt a szülők intézik.

Én egész életemben lázadó voltam.

Szerelemből házasodtam.

És szűzen mentem férjhez.

Nem miattam, megmondom őszintén.

A férjem ilyen számócacsipegetős lélek volt. Tapintatos, gyengéd, figyelmes, és annyira szerelmes lelkületű, hogy még a nászéjszakán sem akart nekem fájdalmat okozni.

Manci nem volt ilyen romantikus. Nem volt ugyan flörtölős, de táncolni járt, bálba is néha, és szüntelenül tanult. Könyvmoly volt, de fiúkkal, tudomásom szerint, nem járt. Én még kislány voltam, de azért sejtettem volna, ha neki szerelme van.

Nem volt.

Apa úgy látta, hogy férjhez kell adni. Talált is egy rokon nénit, aki azt mondta, hogy bemutat neki egy rendes fiatalembert Miskolcra.

Egy terménykereskedőt.

Akkoriban Csehszlovákiából Magyarországra sok lány ment férjhez. Különösen Miskolcra, mert közel volt hozzánk. „Híre ment Miskolcra, hogy Eperjesen milyen pompás lányok vannak” – mesélte az a néni, aki nemcsak rokon, de profi házasságközvetítő volt, és teli volt figyelemfelkeltő dumával.

Ez a hír jutott el ehhez a férfihoz is.

Mama és Apuka megbeszélték, hogy megnézik alaposan ezt a terménykereskedőt. A néni azt mondta: „Ein anstendiger junge mann.” Ez azt jelenti, hogy nagyon rendes fiatalember. Nézzük meg, mondta Apa. Mancinak nem kell tudnia. Mi történhet? Ha nem kell, nem kell. Nem muszáj neki férjhez menni.

És eljött Miskolcra a férfi!

Klein Gyulának hívták. Eljött hozzánk a terménykereskedő, az „ein anstendiger junge mann”, egy jóra való fiatalember, eljött lánynézőbe.

Mancinak nem szóltak. Mi, lányok, tudtunk róla, Lajkó is, mert hallgatóztunk, de nem szóltunk neki semmit.

Egy délután megjelent ez a fiatalember...

Hát... nem is volt olyan fiatalember.

Mancinál legalább tizenöt évvel idősebb, úgy harmincöt éves lehetett, vagy több is talán. Elöl már kopaszodott. Egyébként fess, elegáns férfi volt. Ápolt, nagyon jól öltözött és jó modorú. Intelligensnek tűnt, és a beszéde kulturált volt.

Ez volt az első benyomás róla.

Nem az enyém, mert nekem nem volt szép... Én már akkor tizenhat éves voltam. Nekem nem kellett volna! Akkor se, ha övé a fél Miskolc. Egy kedves bácsi volt, akitől nemhogy egy ölelés, vagy egy csók, de még a szamócacsipegetés sem kellett volna.

Eljött látogatóba, ahogy mások is jöttek hozzánk, vendégek, eladók, és leült az ebédlőasztalhoz.

Mancinak fogalma se volt, miért jött ez az ember. Ügyfélnek nézhetett. Mama likórt töltött neki, és apró sós és édes süteményt tett eléje.

Semmi mást.

Ott ült az asztalnál Mancsi is, mi is. Nagyon feszesen indult a beszélgetés. Nem is volt miről. Szóba jött néhány újsághír, némi politika. Érdeklődött a férfi Apukánál, honnan tudja manapság a húst beszerezni. Aztán elmesélte, hogy neki egy cicája van, magányos állat és nevelhetetlen. Jön-megy a lakásban, és nem hallgat senkire... Mi a neve?... *Mirci*, de nem hallgat rá... Nyá-vogni kell neki, arra néha megmozdítja a fülét... Szóba került még az infláció, s később megkérdezte, kilazíthatja-e a nyakken-

dőjét, borotválkozás közben megsértette a nyakát, s még érzékeny egy kisé.

– Tessék csak nyugodtan... Érezze itthon magát, Gyula úr.

Süket csend volt körülöttünk.

Elegánsak voltunk mindannyian, de lassan és kínosan alakult a beszélgetés.

Aztán Mama váratlanul azt mondta nekünk, kisebbeknek: „Most menjetek ki játszani!”.

Kimentünk, és az ajtó mögött röhögve összesúgtunk: „Szegény Mancsi, most megnézi őt ez a pasas, mint egy tehenet.”

Vihogtunk.

Szegény, szegény Mancsi...

Ő pedig nem tudott semmit. Azt hitte nyilván, hogy ez a férfi kuncsaft, valami miskolci lakásügynök, vagy a terményét akarja eladni Apukának... Ő csak azért maradt az asztalnál, mert mint legidősebb lány, mindig részt vesz az üzleti dolgokban.

Nem tudott beszélni ezzel a férfival. Honnan is tudjon egy vadidegen emberrel? Nem is akart. Zavartan kapirgálta a sötétzöld plüssabroszt az ebédlőasztalon. Feszés és konvencionális beszélgetés volt egy jó ideig. Mancsi akkor már benne volt a kereskedelmi életben, ügyesen tárgyalt az idegen emberekkel.

Ezzel is.

Várta, hogy a terménykereskedő mikor tér végre a tárgyra, de ez egy szót sem ejtett az üzleti ügyekről.

Hamarosan felállt, és azt mondta:

– Nagyságos asszonyom, ha meg tetszik engedni, én itt lakom a Berger Szállodában... Ott is vacsorázom...

Mama nem hívta meg! Eszébe sem jutott! Szó se róla! Vagy kell, vagy nem kell, mindjárt ilyen álláspontot foglalt el.

És akkor a Gyula így folytatta:

– ...és ha meg tetszik engedni, akkor vacsora után eljönnék a Mancikáért... És ha Mancika nem haragszik, elmennénk egy kicsit sétálni a Korzóra, és megmutatná nekem Eperjest.

– Mancsi, mész?

Ekkor esett le Mancinak a tantusz.

– Igen, persze... – Szeme vádlón villant a Mamára. – Miért ne?

Nagyon sűrű pillanat volt.

Láttuk a félig nyílt ajtó mögül. Szegény Mancsi.

Ügyesen leplezte a döbbenetét, de azért bosszúsan villant a szeme a Papára és a Mamára.

„Mi folyik itt?!”

Nagyon nem lepődött meg, mert akkoriban így mentek a dolgok, de az, hogy nem szóltak neki...

És a Gyula szépen elment.

Jaj, végre!

Végre! Végre, végre, végre!!!

Mintha felszabadultunk volna! Vége a feszült, kínos helyzetnek.

Borzasztó volt.

Nekünk is, és azt hiszem, Apának és Anyának is.

Egyszerre hirtelen megtelt a ház.

Lajkó akkoriban már Bécsben tanult, a Kereskedelmi Akadémián, de éppen szabadságon volt, és rengeteg új kottát hozott.

Akkor mutatták be a *Bajadért*, a *Marica grófnőt*, meg sok minden csodát...

Rózszi azonnal leült a zongorához, Mancsi elővette a hegedűjét, és hangolni kezdte. Most már tudta végre, miért járt itt ez a férfi. Nem tartom teljesen lehetetlennek, hogy közben is sejtette, mert azokban az időkben így születtek a párkapcsolatok, a szülők hajtották fel a jelölteket, de nem is akart erről beszélni. Fura módon azután sem, hogy a férfi elment. Mama nem kérdezett tőle semmit, és ő se szólt egy szót sem... Ki ez?... Mi ez?... Nem érdekelte.

Este úgyis találkoznak.

Váratlanul megérkezett két unokatestvérünk is, és nem emlékszem, még kik. Nálunk nyitott ház volt, és mindig sokan voltak.

Azonnal játszani kezdtünk és énekelni.

Lajkó kinyitott egy kottát a zongorán, Rózsika pötyögtetni, ahogy mondják, „blattolni” kezdett az új kottából, s máris tanulni kezdte az ismeretlen új dalt. Ezúttal nem magyarkodott, mert hamarosan kiderült számára az új számnak a magyaros lendülete, és amikor odaért: *Hogyha széles, jó a kedved, hogyha a vér sűrű benned, ha táncra kell kerekedned, húzasd a cigánnyal!*, máris érezte, hogy ezt a dalt magyar szerző írta. Engem is oda-csált maga mellé, hogy lapozzam a kottákat, s együtt énekeljük a dalt.

*De jó is lenne, szerelmes lenni,
Egy édes váagnak utánamenni,
Nem tudni semmit, semmit, csak szeretni,
Mindent, mindent elfeledni,*

Pajtás, az lenne jó!

És utána most már szabadon, szárnyalva, hármásban, mert Lajkó is beszállt, s Rózsi válla fölött olvasta a kotta szövegét:

*Egyetlen csókot, egyszer, szemlehunyva
Egyszer, aztán százszor újra,
Pajtás, az lenne jó!*

Tetszett az új dal.

És mulatni kezdtünk.

Mama egy nagy ezüstitálát tett a zongorára. Rajta volt még a rengeteg likőrös üveg, a vendéglátásból megmaradt édes és sós sütemények, egy csomó eszcájj, kiskanál, villa, csészék, és már is kezdődött a muri!

Közben Mancika eltűnt.

Biztos készült a pasi jövetelére.

Mi meg átadtuk magunkat a táncnak és az önfeledt vidámságnak.

Közben beesteledett, de mi annyira benne voltunk a buliban, hogy észre sem vettük, amikor megérkezett a Gyula, s átadta odakint az előszobában a cselédlánynak a felöltőjét, fehér sálját és szürke kalapját.

Ráadásul az a váratlan dolog történt, hogy a Mama is beszállt a buliba.

Soha ilyet nem tett.

Soha.

Nyilván rajta is szétrepedt a viselkedés feszes páncélja, és fel szabadult a lelke.

S ahogy a zongora tetején ugráltak és csörögtek a poharak, csészek, evőeszközök, fölvelt egy nagy ezüstkanalat, s a tálca szélén és a poharakon verni, kalimpálni kezdte a ritmust.

Anyuka dobolt. Csattogva, csengve, csilingelve, csörömpölve ütötte az ütemet a poharak és tányérok szélén, majd bal tenyerével püfölni kezdte a ritmust a pianínó oldalán, verte a tamtamot, mint egy nagydobon:

Jön-e velem nagysád shimmyt járni?

Bizsereg a talpam, nem tud várni,

Ha a zenekarban hottentotta tamtam szól...

Soha ilyet nem csinált még addig a Mama. Nem is tudtuk, hogy ennyire pompás ütemérzéke van. Szerintem berúgott egy kicsit, pedig nem ivott egyetlen kortyot sem (vagy ki tudja?), és váratlanul vidám lett és felszabadult.

Biztos így született valaha a jazz. Kiszakadt a feketékből az elnyomott vidámság, elég az elfojtásból, nem bírtak magukkal, nem túrték a nyomasztó, gondokkal teli életet, és elragadta őket az öröm.

Vele is ez történt.

Zenész lett a Mutterom!

És mindjárt egy shimmyvel kezdte.

Ekkor láttam először, milyen lehetett fiatalkorában, s hogy miért szeretett bele Apuka.

S azt is, hogy kitől örököltem a vagány természetemet. Szabályosan megvadult örömeiben. Olyan lett, mint egy szédült kis csaj a buliban. Még a félig telt poharakon is verte a ritmust, és mint egy bolond xilofonművész, különféle mély és magas han-

gokat csalt elő belőlük. Blúza kipattant, s dús mellei a zene ütemére ugrándoztak.

És ekkor nyílt az ajtó, és a legnagyobb dilibe belépett Klein Gyula, a miskolci terménykereskedő.

Döbbsenten látta, hogy ez a déli tárgyalásnál még komoly és méltóságteljes úriasszony ledobta magáról a vállait borító mintás kendőjét, kinyílt a magas nyakú, csipkés blúza, szép dekoltázs alig rejtette fehér keblét, verte a csörömpölő poharakat, kövér dereka és nagy feneke a zene ütemére rángatózott, miközben Rózsika, mindenkit túlüvöltve dalol és önfeledten táncol:

*Shimmy ma a táncok fennkölt csúcsa,
Már a csecsemő is mind ezt nyúzza.
Ajándékba kaptuk eztet mink az Antanttól.*

*Erre pali mostan Pest és Danzig,
Ez lesz a divat bis hundert zwanzig,
Most kreálta épp egy
Néger bölcs a Kongónál...*

Ott táncoltunk el Lajkóval a döbbsent férfi orra előtt. A mi házunkba nem kellett becsengetni. Nem volt bezárva az ajtó. Vidéken az nem volt szokás. Ha bejött valaki, hát bejött. És a legnagyobb tánc közepette, amint dobáltuk egymást a parketten, és énekeltünk, hogy „shimmy, shimmy, szívem csücske, shimmy nélkül nincsen bál”..., egyszer csak megállt az ajtóban ez a Klein Gyula.

A remélt kérő.

Mindenkiben megfagyott a velő.

Manciban is.

Jaaaj!!!

Leállt az egész.

Néhány vendég nem, ők eszelősen ugráltak tovább, mert nem tudták, ki ez a férfi. Őket leállítottuk.

Nem tudták a szomszédok, ki ez a kopaszodó úriember.

Apuka sem tudott megszólalni. Neki pedig minden váratlan helyzetre volt valami villámgyors megoldása, de most teljesen lefagyott. Számára is döbbenetes élmény volt, hogy a nagy mellű, sok gyermeket szoptató feleségéből felszakadt az ősi, önfeledt, buja vidámság.

Klein Gyula szólalt meg először.

– Ó, maguk ilyen vidám emberek?... Nem is hittem volna!... Folytassák csak!... Folytassák, kérem!... Én is szeretem a zenét, de sajnos táncolni nemigen tudok.

Mi persze leálltunk.

Mama összeszedte magán dült ruházatát, begombolta nyakán a szétnyílt csipkés blúzáát.

És végre kialakult egy nagyon jó beszélgetés.

Gyula is egészen más oldaláról mutatkozott be.

Sok dalt ismert, színészetről is tudott beszélni... gyakran járt színházba, és rengeteg verset ismert, kívülről...

– Nézze, nagyságos asszonyom!... Senki sem születik terménykereskedőnek!... Ahogy ifjúkorában, gondolom, Wollner úr sem foglalkozott még marhákkal... Bizonyára később beállt az apja üzletébe, ahogy én is azt tettem, folytattam apám hivatását... De szerintem valamennyien a Szépre születünk... Én pél-

dául verseket írtam, és rövid tárcákat, novellákat!... Az iskolában sokat szavaltam, de sajnos a tánc kimaradt az életemből...

Rövid beszélgetés volt.

Rózsikának nagyon imponált, hogy szóba került az irodalom is.

Mert Klein Gyula lelkesen szavalni kezdett:

*Gyöngy, harmat, liliom, szellő, sugár, villám,
Hajnal, korom, szélvész, hattyú, rózsa, hullám,
Délibáb, menny, pokol... ha mind egybevésszed:
Recipe – és megvan a magyar költészet.*

– Ezt maga írta?

– Nem, Rózsika, drága. Ezt Arany János írta.

(Sok ilyet tudott a Gyula. Később egy műsorunkban fel is lépett vele. Ahhoz képest, hogy terménykereskedő volt, egész jól szavalt.)

Szóval kialakult egy őszinte, kedélyes helyzet.

Azt hiszem, Gyula akkor szeretett bele nemcsak Manciba, de az egész családba is.

És elmentek sétálni.

Aztán máskor is elmentek.

Minden vasárnap, két hónapon át.

Mert azért udvarolni kellett, nem lehetett mindjárt eljegyezni.

Ez volt a szokás.

És barátság, szimpátia ide, Arany János oda – Apuka azért elment Miskolcra érdeklődni, hogy kicsoda ez a Klein Gyula.

Látta, hogy ez egy régi, patinás család. A Búza tér sarkán egy nagy házuk volt. Ott laktak a szülei, a macska persze, meg két öreglány nővére, akik nem mentek férjhez. Azok már tényleg öreglányok, több mint ötvenévesek voltak.

Velük meg a szüleivel vezette Gyula a nagy terménykereskedést. Adóssága nem volt. Apa, miután mindennek utánanézett, a telekkönyvben és az adóhivatalnál is, azt mondta: ha Mancsi beleegyezik, menjen hozzá feleségül.

Eljött a lánykérés ideje.

Gyula szépen, kedélyesen, de azért komoly és udvarias szavakkal megkérte, és Mancsi igent mondott.

AZ ESKÜVŐ

Akkor láttam először ilyen ceremóniát, és nagyon vegyes érzéseim voltak.

Először azért, mert szerettem Mancit, és úgy izgultam érte, mint még soha, a színpadi bemutatóinkon sem.

Másodszor, mert ez a világ egyik legősibb és legfurább színjátéka volt, amelynek szereplői nemcsak Mancsi és Gyula voltak, hanem a családjuk, a Gyula családja, a fél Eperjes, a rabbi, aki a prózát mondta, és a kántor, aki szárnyaló hangon énekelt... És volt még egy láthatatlan főszereplő is, akihez szóltak, akitől kértek, akihez könyörögtek, akinek ígértek – de Ő nem szólalt meg soha.

Az Isten.

Adonáj.

A rabbi csak mondta, mondta a szöveget, mint egy rossz színész, akinek ez a századik előadása. Lélektelenül darálta a mondatokat, unta az egészet, mintha ez csak egy rossz szövegössze-mondó próba volna.

Nem hitt benne.

A szép dal Valakihez szárnyalt, mert a kántor hitt az Istenben, de a rabbi nem.

Héber-arámi nyelven hablatyolt, mint aki mielőbb túl akar lenni a hosszú, kötelező szövegen. Csak este olvastam el, hogy mit mondhatott, és amikor láttam, hogy ezek milyen magasztos mondatok, még rosszabb véleményem lett a rabbiról. Ilyen cso-

dálatos gondolatokat így darálni, pörgetni, minden szív és átélés nélkül csak az tud, akinek fogalma sincs róla, hogy mit beszél.

És főleg, kihez.

Nekem a vallásos istenhitem mindig ingadozott, de hogy akkor Isten nem volt jelen azon a szertartáson, holtbiztos, mert hozzávágta volna a rabbihoz a gyertyatartót.

Egyébként a látvány nagyon szép volt.

Még Klein Gyula is megszépült.

Úgy kezdődött, hogy egy fehér fátyollal borította be Mancika arcát, ami azt jelképezte, hogy oltalmába veszi a feleségét.

Olyan lett a fehér ruhás, hófehér lepellel borított Mancsi, mint valami titokzatos kísértet.

Aztán Rózsika és egy barátnője fölvezették Mancit egy fehér sátor, a hüpe alá. A Gyula már várt rá széles karimájú fekete gyapjúkalapban, és a nők hétszer megkerülték őt.

Ezután mindketten kortyoltak egyet a kóser borból.

Majd a Gyula felhúzta a gyűrűt Mancsi jobb kezének ujjára. Ezt egy miskolci ékszerész készítette, szintiszta aranyból, ami azt jelképezte, hogy házasságuk is tiszta lesz, viszálytól és konfliktustól mentes.

Előző nap már láttuk a gyűrűt.

Rózsi is megnézte. Én még stikában fel is húztam az ujjamra, milyen lesz, ha majd nekem is lesz ilyen: semmi kő, gyémánt nem volt rajta. Lajkó elmagyarázta, hogy ez nem snassz, ennek így kell lenni, hogy ne mondhassák majd az emberek, hogy az egyik menyasszony többet ér, mint a másik.

– Háréj Át Makudeset Li Bettábát Zu – mondta Gyula. – Légy te nekem e gyűrű által feleségemmé.

(Itt mesélem el, hogy Péter fiam, akinek csak állami, „szocialista” esküvője volt, elfelejtette a jegygyűrűt. Én adtam neki gyorsan a saját ujjamról, ami nem is a férjemtől volt, hanem az akkori szeretőmtől, a Bercitől kaptam. Az is volt belevésve, hogy: „Berci”... Akibe nagyon szerelmes voltam... Amikor megcsalta valaha, odavágta neki a gyűrűt a felesége. Berci engem szeretett, bár a bort még sokkal jobban, mint engem, s ezért kapcsolatunk nem tartott sokáig. Gyakran volt – hogy finoman fejezzem ki magam – „másállapotban”. Úgy is mondhatnám: részeg. Ilyenkor is nagyon kedves volt, de annyira kétfelé ment, hogy nem talált az ágyhoz, és arccal lefelé zuhant mellém. Drága ember volt, de annyira a bor szerelmese, hogy amikor az új metró fúrásánál a föld alatt dolgozott, és megkérdeztem tőle, hol jár most a fúrópajzsával, azt felelte, hogy 37-es Italbolt alatt.

Menyem, Ágnes kacagva húzta az ujjára a gyűrűjét, és sokáig hordta. Azt mondta később, hogy ő valójában nem is a fiam, hanem a Berci bácsi neje.)

Eperjesen a továbbiakban egy nagyon unalmas esküvői rész következett. Fölolvasták a házasságlevelet, egy tanúk által aláírt hosszú és részletes anyagi szerződést, ami lényegében a pénzről szólt. A feleség eltartásáról, s arról a tetemes összegről, amit a férj, válás esetén ki kell hogy fizessen a nejének.

Röpködtek az ezresek, a százalékok, a különféle vagyoni kérdések. Néztem szegény Gyula arcát, s próbáltam kitalálni, mire gondol most... Nem a válásra, biztos... El volt varázsolva... Én egy kicsit megütköztem, mintha egy magasztos koncert közepén elmondaná nekem valaki, mennyi lesz majd a villany- és gázszámlám, ha meggondolatlanul pocsékolom.

Ezt viszont egy gyönyörű rész követte.

A hét Áldás.

Amelyben megáldják az Örökkévalót, aki megalkotta az embert a saját képmására, férfit és nőt, vőlegényt és menyasszonyt. Aki létrehozta az örömet és vidámságot, az ujjongást és dalolást, a szeretetet és egyetértést, s aki boldog jövővel ajándékozza meg az ifjú párt.

„Báruch átá Adonáj, elochénu melech háolam...”

Sajnos ez a sok-sok áldás nem vált valóra Mancsi életében.

Hanem a szertartás utolsó része, amit úgy hívnak, hogy „pohártörés”, az igen.

Gyulának egy kendővel letakart pohárra kellett rálépnie, mely csikorogva, recsegve-ropogva, szilánkokká törött a lába alatt.

Jeruzsálem pusztulására emlékeztek ilyenkor. S arra, hogy az élet sok szenvedést és gyötrelmet is hoz majd.

Senki sem gondolt arra, hogy ez a pusztulás nemcsak réges-régen volt, hanem hamarosan bekövetkezik majd, mindannyiunk, az egész családjunk életében.

A vendégek boldogan kiáltottak:

– Mázél tov!!!

– Sok szerencsét!

Ami el is jött... de nem tartott sokáig.

Gyulát, Mancikát, s a lányukat, az örökké mosolygós Babikát könyörtelenül elpusztították a haláltáborban.

Gyulát külön a férfiak, Mancikát a nők között. Babikát még az úton agyonverték, mert beteg volt.

Külön haltak meg azok, akiket az Úristen örökre összekötött.

*

Azóta gondolkodom rajta, hogy mit jelent az a szó, hogy Isten.

Mert van.

Biztos, hogy van.

Nem olyan, ahogy a templomban elképzelték. Ott nem volt senki, és a történelem menetében sem mutatkozott meg senki, akit annak véltek.

Soha.

De én néhányszor felfedeztem Őt.

Valahol a saját szívemben, lelkemben.

És mindig akkor, amikor nagyon szerettem.

És főleg akkor, amikor játszottam.

Ez nem tartott sokáig, de a kicsi kis szikrákból, fényvillanásokból tudtam, hogy van.

És ezeknek a rövid kis villanásoknak az emlékei átsegítettek életem legnehezebb, legsötétebb, legborzalmasabb korszakain is.

Ezért tudtam sokat derülni közben.

Nemcsak másokon, hanem önmagamon is.

És az egész életemen.

Azt kérdezik a barátaim, a művésztársaim, néha még a saját fiam is:

– Mama... Nem akarsz egy új vallást alapítani?

Azt mondtam nekik, nevetve persze:

– Nem lehetetlen.

De ehhez nem kell semmiféle tan és elmélet és templom.

Ez ott él mindenkiben, aki nem felejtí el, hogy az *életet nem-csak éljük, hanem játsszuk is.*

Ennyi az én vallásom.

A fiam, aki valahol ezt az én hitemet örökölte, s elmélyült az ősi hagyományokban, azt mondta, hogy amit mi Teremtésnek nevezünk, azt a hinduk úgy mondják: Játék.

„Lillá.”

Még a nevemhez is hasonlít!

A világ nem egyéb, mint a Teremtő játéka. Mégpedig úgy, hogy Ő kívül is marad az egészen, de ugyanakkor bele is éli magát minden egyes szereplőbe.

Belül is van, és kívül is.

Írja és játssza is.

Vagyis: „Színház az egész világ, és színész benne minden férfi és nő...”

Belőlem először Lili lett.

Wollner Lili. Kislányt játszott, nőt, kamaszlányt, szerelmest. Később, amikor először férjhez ment, már Müllerné lett. Ez már feleség- és anyaszerep is volt. De mikor öregedni kezdett, elvált, és sok keresés után rátalált élete utolsó felvonásának társára – Marton Andrásné szerepét kapta.

Jelenleg vele élek. Mindjárt csinálom neki a vacsorát. Néha hallatszik a szalagon Bandikám hangja is, mert segít visszatekerni meg kikapcsolni a magnómat.

Csupa sorsszerep.

Lili aztán fölvette a művésznevét, amellyel él, s járja az országot. Most már Lilla is lett.

Marton Lilla.

Jelenleg ez a Lilla itt ül a félig leeresztett redőny mögött Budapesten egy félhomályos szobában, mesél az emlékeiről, és azokról a szereplőkről, akik élete meséjében színre léptek valaha, akárcsak egyetlen mondatra is.

Vannak egymondatos szerepek is, és ha lejátszod ezt a kazettát, hallani fogod, hogy néha ezek a kis epizódszereplők mentik meg az életünket.

Hála ennek a bennem élő, játékos valakinek (nevezzük akár-hogy, mindegy), megtaláltam a világ drámájában a helyemet... Akármilyen nehéz is volt néha ez a színdarab, valóban egy örült meséje, horrorsztori... mégis szeretem ezt a szerepemet, és szeretem Őt is, aki játszik bennem.

Nevezhetjük Istennek is.

Mindegy.

Jó viszonyban vagyunk egymással.

Csak amikor én sírok, Ő hangosan kacag bennem, amikor én szomorú vagyok, Ő megvigasztal. Amikor félek, Ő bátorsággal tölt el, amikor nyugtalan vagyok, nyugalommal tölt el, amikor összeroppanok, és már-már úgy érzem, hogy nem bírom tovább, mérhetetlen erőt ad... Mindig mást súg, mint amit a bajban érzek...

Azt súgja:

„Nem baj a baj!... Fogadd el, hogy élni életveszélyes, de akkor is csodálatos... és szép!”

Hát ez az én vallásom.

Nem a hitem, hanem a hétköznapi tapasztalatom.

Valaki mindig derús bennem!

Hogy ez kicsoda, nem tudom, de mindig nevet. És mindig játszik.

Jó kedvvel, és nevetve.

És ha sírok és elkeseredem, azt mondja:

– Jó... Akkor most játszunk azt, hogy sírsz. És szomorú vagy.

És akkor már nem is vagyok szomorú.

Most kikapcsolom a magnómat.

A játék, életem játéka, még megy tovább.

Most például megfőzöm a vacsorát. Töltött paprikát és főtt burgonyát, kicsit édesen, mert Bandi úgy szereti. Talán a folytatást, az öregedés késői történetét is elmesélhetem egyszer.

Érdekes élni...

Nagyon érdekes.

És jó néha beszélgetni magammal.

*

Eddig tartottak anyám meséi.

Mondta volna tovább, tervezte is, de sajnos kórházba került, s ott már nemigen tudott sem énekelni, sem beszélni. Csak ha közel ültem az ágyához, s közel hajoltam hozzá, mondott még nekem néhány fontos gondolatot.

Az egyiket megjegyeztem, először csak azért, mert múlt időben beszélt, mint aki búcsúzik már.

– Tudod, Péter, én nagyon szerettem az embereket. Csak idegileg nem bírtam őket.

V é g e

TARTALOM

MÜLLER PÉTER - ANYÁM TITKOS KÖNYVE

Előszó

S. O. S. Szeretem!

Babus

Vicc

A családi ház

A legelső szerelmem

A látszat

Reménytelen szerelem

Színészi vágyak

Müller

Az esküvőm

A nászéjszakám

Hajrá, Józsi bácsi!

A szemüveg

Elfogadás

A gyerek

Emberek

Kati néni és Viktor

Bashert

Keszterice, a suszter

Mancika úr

Egy szó

A dadogós Benyó

Színház az egész világ

Mackó

Megpofozott a fiam

Apám rakettje

Mari néni

Játsszunk életet

Manci

Színház az egész lakás

Sanyi

Apám felnőtt lesz

Lánykérés

Az esküvő